

Еткіна Ірина

ХОРОЛЬСЬКИЙ РАЙОН ПОЛТАВЩИНИ У 1943 р. (ЗА ЩОДЕННИКОМ БРАЖЕНКА ДМИТРА ЗАХАРОВИЧА)

У даній публікації вперше оприлюднений черговий і останній уривок щоденника сільського вчителя Браженка Д.З. часів Другої світової війни. В передмові матеріали даного уривку співставлено з іншими джерелами та даними наукової літератури, увага приділяється проблемам економічного визиску окупантами українського села, примусового вивезення жителів сіл на роботи до Німеччини, становища сільських шкіл під окупацією, становища населення під час відступу окупантів.

Ключові слова: щоденник, німецька окупація, повсякденне життя селян, сільська школа, примусове вивезення, відступ окупантів.

Дана публікація є закінченням оприлюднення щоденника Дмитра Браженка часів німецької окупації [4;5;6;7;8]. Хронологічні рамки даного уривку – 1 січня – 8 жовтня 1943 р. Остання дата є днем мобілізації автора щоденника до лав Червоної Армії. В цьому ж році Дмитро Захарович загинув на Ленінградському фронті в званні старшого лейтенанта. Його фронтний щоденник, на жаль, не зберігся.

Сторінки щоденника 1943 р. зафіксували доведення силових методів примусу селянства до максимуму. У період посівної кампанії окупанти вимагали працювати «від темного до темного», при цьому використовувати в якості тяглової сили всіх корів, навіть тільких [7 квітня, 1943]. Подекуди розпорядження місцевої окупаційної влади виходили за межі здорового глузду: як то наказ селянам пережити дощ у полі [9 квітня, 1943] або стягування з селян кожухів, які зменшують продуктивність праці [10 квітня, 1943]. Справа доходила і до фізичного покарання – побиття за відпочинок, на одному з селян палку було перебито [11 квітня, 1943]. Дмитро Браженко, який спостерігав за знущанням німців над селянством, щодня дивувався їхнім черговим заходам, відверто називаючи їх «трюками».

Однак подібна поведінка місцевої окупаційної влади не була їхнім винаходом, а лише виконанням вказівок вищого керівництва. Так, у директивній вказівці райхскомісара України 1943 р. йшлося про необхідність запровадження пильного нагляду за місцевою робочою силою, непокірних селян після двох попереджень пропонувалось піддавати тілесному покаранню, наступного разу – висилати до трудових таборів [11, с.411].

Проблема примусового вивезення селян Полтавщини до Німеччини значно загострилася на початку 1943 р. Дмитро Браженко, який був уповноважений агітувати за добровільний виїзд селянства до Німеччини, пише про використання окупантами системи заручництва: якщо завербовані тікали, то брали їх батьків, незалежно від віку і направляли в Хорол. У щоденнику зафіксовані факти індивідуального та колективного спротиву примусовому вивезенню. Так, в лютому 1943 р. в с. Кузубівці Хорольського району приписник (синонім слова «завербований»), що використовував

автор), орудуючи ножом, а потім рушницею поліцая, вбив двох поліцаїв, старосту, покалічив карнача (керівника караулу) і втік [17 лютого, 1943]. В березні по всіх селах району окупанти здійснювали нічні облави, і доставляли приписників до Хоролу під конвоєм, наче полонених, тримали за проволокою під вартою. Однак 30 осіб здійснили колективну втечу, висадивши вікно туалету. Поліцейських вартових, що охороняли робочу силу Райху, арештували. Багато людей, призначених на примусове вивезення, тікали з сіл, не очікуючи доставки до районного центру, серед них і жінки [18 березня, 1943]. Отже, на відміну від Чернігівщини, в Хорольському районі Полтавської області існував потужний опір примусовому вивезенню селян, який зростає пропорційно завданням депортації.

В квітні 1943 р. до Хорольщини докотилася нова акція окупантів – вивезення молоді 1923 – 1925 років народження. Історикам відома безкомпромісна позиція саме Хорольської райуправи цього періоду: «Мобілізація проходитьме чоловіків та жінок, ніякі причини не беруться до уваги, ні вагітність, ні малі діти» [2, с.52]. Під час проводів завербованих Дмитро Захарович фіксує як емоційний стан селянства, так і власні патетичні роздуми: «Була жутка картина. Сьогодні в Німеччину відправляли мобілізованих. В відра сльоз не вбереш – скільки люду плакало. А криків, зойків, тужіння від їзжаючих, наче ішли вони на вірну смерть. Молодь! Цей цвіт життя людського! Така нещасна доля Вам випала жити в цю епоху. Але кріпітесь, мужайтесь! Ще будуть бити дзвони вашого повернення на батьківщину і пролиті сльози замінять гордовиті посмішки живих теперішніх ваших свідків» [21 квітня, 1943]. В даних рядках можна відчутти як шире співчуття молодим односельцям та їх близьким, так і момент самовиправдання за свій неблагозвучний обов'язок агітації.

В травні через місцеву газету розповсюджували звернення генерального комісара України до української молоді про мобілізацію на роботи в Німеччину на два роки. Почалася мобілізація молоді вже 1925 р. н., а невдовзі і наступного 1926 р. н. Однак значну кількість осіб відбракувала комісія з німецьких лікарів. Так, на початку травня з 34 осіб, що потрапили до списку, відправили на захід лише п'ятьох [4 травня, 7 травня 1943]. Мати Дмитра Браженка дуже переживала, щоб її молодшого сина Антона 1927 р. н. не вивезли до Німеччини. Щоб зменшити шанси для такого повороту подій, вирішили ділити хату в Ново-Аврамівці з іншим сином Петром на дві половини – чим менший склад сім'ї, тим більше можливостей молоді залишитися вдома [9 травня, 1943 р.] Як бачимо, проблема примусового вивезення селян до Німеччини торкалася в Хорольському краї практично кожної родини. Це підтверджується і статистичними даними науковців, адже Полтавська область за абсолютними показниками посідала друге місце на Україні за кількістю вивезеного населення [2, с.60].

В даному уривку щоденника, як і в попередніх, рясніють повідомлення автора про корумпованість місцевої влади за часів німецької окупації. Так, Дмитро Браженко, який проводив інвентаризацію шкільного майна у

Вергунах та відповідав за його збереження, запідозрив, що староста села повернув квартири при школі колишнім власникам через те, що «бутилка зіграла значну роль», «заливала пельки» [2 грудня, 1942]. І самому автору прийшлося давати хабарі у вигляді дров чи дубових колод директору млина за те, щоб швидко вибити олію з соняшника [23 січня, 9 лютого, 1943]. За пару тижнів до приходу червоних автор щоденника і сам пригощає горілкою старосту села і інспектора сільськогосподарських заготівель, щоб вони не помітили, як він забив кабана, не здаючи м'яса окупантам [4 вересня, 1943]. Хоча за самовільний забій поголів'я селяни каралися високими штрафами (2000 – 5000 руб.), тюремним ув'язненням та навіть смертною карою [10, с. 499]. Отже, хабар залишався давно випробуваним та дієвим методом у стосунках між місцевою владою та населенням. Сучасні дослідники зазначають, що хабарі за часів окупації брали за все, що можливо – за надання квартир, за невиселення з житла і т. д. [1, с.54]. Корупція в рейхскомісаріаті «Україна» сьогодні стає предметом спеціального вивчення. Дослідники цієї проблеми приходять до висновку, що первинними і системоутворюючими факторами на місцях ставали не інтереси воюючих режимів, а індивідуальні стратегії виживання й облаштування побуту маси задіяних у процесі особистостей [3, с.180]. Дане джерело є наглядним підтвердженням цієї тези.

Страх та невизначеність в умовах війни посилювали бажання селянина забути за допомогою пияцтва. Автор джерела і в попередніх уривках віддавав цій темі належне, але наприкінці щоденника вона доведена до максимуму. Різдво в селі перетворюється на чергове «свято врожаю», де п'ють до приходу гостей-німців, п'янка продовжується разом з ними, місцеві жінки кохаються з окупантами [7 січня 1943]. Дійшло до того, що «навіть діти і ті п'яні тиняються і качаються по шляху» [14 лютого, 15 лютого 1943]. Варив самогон та вживав його і сам Дмитро Браженко.

В умовах поступової евакуації перед наближенням червоних, окупаційна влада анонсувала і готувала селян до закінчення земельної реформи та переходу до одноосібного землекористування. Адже останній етап реформи передбачав наділення селян хуторами та відрубамі [10, с. 485-489]. Частина селянства Вергунів вже отримали землю в одноосібне користування у 1942 р., іншу намагалися наділити весною 1943 р., але великого ентузіазму у селянства ця ідея не викликала. Літом газета «Хорольські вісті» розхвалювала земельну реформу та радість селянства з приводу неї. Натомість автор щоденника бачив протилежну картину: «Є аж плачуть та не хочуть брати. Якщо колись писали, що землю одержать кращі селяни, а політично ненадійним і нерентабельним селянам не будуть давати землі, то тепер хоч і не хочеш так бери.» [19 червня, 7 липня 1943]. Селяни Ново-Аврамівки, де розпуску громадського господарства ще не відбувалося, боялися отримувати землю в приватне користування ще більше, ніж колгоспу у 1931 р. [3 липня 1943]. Як бачимо, агітаційного ефекту розподілом землі досягти не вдалося: літом селянство щодня і щоночі вслухалося у канонаду

на сході, намагаючись передбачити наближення фронту. В такій ситуації дратувати радянську владу одноосібним користуванням землі бажаючих не було.

Тема школи та освіти у 1943 р. відійшла для Дмитра Браженка на другий план, адже з вересня 1942 р. до травня 1943 р. школи Хорольського району не працювали. 1 лютого 1943 р. посада завідуючого школи була ліквідована, і Дмитро Захарович залишився безробітним, відреагувавши на цю новину емоційною реплікою: «Ось в якій пошані школа в німців!» [23 лютого 1943]. Німці вивозили шкільні меблі для своїх потреб, а Браженко разом із старостою намагалися приховати хоча б деякі з них.

Лише на початку травня окупаційна влада знову наказує відкрити школи. Це була одна з особливостей роботи народних шкіл у райхскомісаріаті «Україна»: закриття у зимовий період та початок навчання у теплу пору. І не лише нестача палива та пристосованих приміщень були тому причиною. Зазвичай школа розглядалась як зручний засіб економічної експлуатації дітей. За доводами місцевих управлінців, діти могли вивчати рослинний і тваринний світ за допомогою навчальних екскурсій, збираючи лікарські рослини, ягоди та фрукти [9, с.118]. І Дмитро Браженко виводив молодших школярів до лісу збирати лікарські рослини. Від керівництва району приходили накази вивести учнів на бурякові плантації збирати шкідника – довгоносика. А в липні дитячу працю передбачалося використати на жнивах.

Явка школярів була вкрай низькою. Завідуючий намагався добитися показника у 50 % дітей, що відвідують школу, але розумів, що це вкрай складно у літній період за умови, коли у селі немає загального пастуха для всієї череди, і діти пасуть кожен свою худобу. Дмитро Захарович разом з наявними учнями писав батькам нагадування про обов'язковість початкового навчання та погрози вжити суворі заходи, але і це не допомогло. Посеред літа справа дійшла до накладання штрафів на родини за невідвідування їхніми дітьми школи. Штраф складав 100 – 200 крб. Відомо, що за подібну провину окупаційна влада могла карати штрафом у розмірі 200 крб. або ув'язненням терміном на два тижні, відповідальність за забезпечення відвідування дітьми шкіл покладалося як на їх керівника, так і на сільських старост [9, с.117]. Староста с. Вергуни провину за це перекладав на Дмитра Браженка. Той на сторінках щоденника звинувачував у бездіяльності старосту, що міг би заздалегідь проводити роз'яснювальну роботу з батьками, і самих батьків. Безсумнівно, складаючи відповідні списки, Дмитро Браженко наживав собі ворогів серед селянства.

В той же час німці обіцяли відкриття середніх шкіл. Початкова школа пустувала, а завідуючий ходив по селу з опитуванням: який ухил навчання (агрономічний, технічний чи педагогічний) обирають батьки підлітків для подальшого навчання у середній школі. Бажаючих набралось 66 осіб, переважно селяни обирали агрономічний ухил. З 19 липня школа перервала свою роботу, учні під керівництвом учителів повинні були приймати участь у

жнивях. Але оскільки у с. Вергуни громадське господарство вже було ліквідоване окупаційною владою, то цей припис виконати було неможливо. Заняття відновлювалися, як і належить 1 вересня, але учні до школи не поспішали. Ходили чутки про наближення Червоної армії, і селяни нашвидкуруч займалися польовими роботами, залучаючи до них і дітей.

Найважливішою темою даного уривку щоденника є наближення Червоної Армії та відступ окупантів. Вже в лютому-березні, коли серед районного керівництва окупаційної влади здійнялася паніка, і розпочалася евакуація, Браженко помічає радість серед населення, сльози щастя від прочитаних радянських листівок за підписами вищого керівництва УРСР та самого Сталіна [21 лютого, 15 березня 1943]. Він же зазначає, що евакуюватися разом з німцями не бажали навіть окремі поліцаї, намагаючись втекти [24 лютого 1943]. В серпні всі прислухалися до гуркоту зі сходу, і раділи коли він наближався [8 серпня]. Але очікування Червоної армії було далеко не безхмарним. Разом з окупантами евакуювалася певна частина радянських громадян, вони розповідали жахи про розстріли чоловіків, що воюють проти німців, про відправку їх на фронт неозброєними, про репресії і червоних, і німців, коли населений пункт переходив з рук у руки.

Страх перед радянською владою відчувається і в рядках щоденника: «Не віряться мені, щоб Ради при повороті так нещадно відносились до населення, що тим чи іншим шляхом чим usługувало німцям» [19 травня 1943]. Дмитро Браженко сам себе переконував на папері, що робота вчителя необхідна за будь-якого режиму, що «більшовики – свої люди», але подібні самонавіювання і видають його побоювання і відчуття провини перед сталінським режимом.

Паніка всього населення наростала впродовж першої половини вересня, коли німці наказали припинити сівбу озимини, і в дві зміни вивозити хліб та худобу. Кульмінацією всього щоденника можна назвати події 16 – 18 вересня 1943 р., коли перед приходом Червоної армії, німці оголосили примусову евакуацію жителів Хорольського району: «Люди ходять, чуть сновигають ногами, інший навіть забуває куди він іде і за чим. Інший ладний-би зараз же крізь землю провалитися щоб не бачити насуваючого лиха. ... Який ужас: жінки голосять, інші чоловіки падали в обморок. Настрій серед населення, гіршому вже й не бути» [16 вересня 1943]. Так реагувало селянство Хорольщини на спробу втілити таємну директиву райхсмаршала Герінга від 7 вересня 1943 р.: «Населення, яке працює у сільському господарстві... має бути евакуйоване». Одночасно Верховне командування Вермахту видало свій наказ «Про методи проведення руйнувань при відступі військових частин»: «Обов'язком кожного є зробити, щоб залишена ворогу територія впродовж тривалого часу не могла використовуватися ним ні для яких цілей у військовому та сільськогосподарському відношенні.» [10, с. 504-505]. Жанр записів, датованих 17 вересня, коли почали палити стоги з хлібом та навколишні села, можна віднести до тужіння за Україною: «Горить моя нещасна Україна! О моя рідна ненько!». В цей момент автору хотілося

помститися за Україну, за українців, але не за весь Радянський Союз або радянський народ, про яких немає і згадки.

18 вересня свої емоції Дмитру Браженку вдалося втілити у героїчному вчинку – спробі загасити палаючу школу с. Вергунів та врятувати її начиння. Записи автора за цей день містять у собі значну кількість смислових підтекстів. Будучи учителем за покликанням, Браженко щиро переживає за приміщення чудової двоповерхової школи, яке було далеко не в кожному селі. Крім того виразно постає його відчуженість та розчарування у навколишньому селянстві, яке не розуміло значення освіти, і намагалося все шкільне майно розтягти по домівках. Подібні епізоди мали місце і в с. Авдіївка на Чернігівщині, про що автор зазначав на початку щоденника. Однак прокляття на адресу окупантів з'являються лише на останніх сторінках щоденника, буквально за години до приходу радянських військ. Впродовж більш ніж двох років життя під окупацією автор відчував до німців страх і, водночас, намагався пристосуватися до існуючого режиму, вибити посаду завідуючого шкіл та навіть, поза власним бажанням, агітувати до роботи у Німеччині.

Мотиви самовиправдання перед непередбачуваним для обивателя сталінським режимом також мають місце на останніх сторінках щоденника, де автор значно перебільшує свою відданість партії і вождю, що впадає в очі різкою зміною характеру оповіді від характерного для селянина нігілізму щодо будь-якої ідеології до бравурно-патріотичних проявів: «Мені іще наче сон сниться, що знову радянська влада наша рідна, так нами любима влада!» [2 жовтня 1943].

Цікаво, що на Чернігівщині у 1941 – 1942 рр. Дмитро Браженко боявся, що односельці донесуть німцям про його участь у політиці розкуркулення на селі у 30-х роках, категорично заперечував свою приналежність до комуністичної партії, яка б автоматично позбавила посади завідуючого школою. Донос на автора таки прийшов, але вже на Полтавщині після встановлення радянської влади. Щоб скинути з себе брехливі звинувачення у видачі німцям на розстріл 26-ти більшовиків, автор пригадує всі свої заслуги перед радянською владою і компартією, хизуючись тим, що є комсомольцем, кандидатом у члени ВКП(б), був депутатом сільради с. Авдіївка на Чернігівщині, який свідомо пішов вчителювати при німцях «з такою доктриною: краще виховання дітей учителю радянському, ніж продажній шкурі» [2 жовтня 1943].

Отже, на останніх сторінках щоденника знайшли відображення митарства автора між тоталітарними режимами окупаційної та радянської влади: намагання не потрапити на фронт (в жодну з армій), хоч якось забезпечити своє життя, подбати про життя своїх близьких на випадок мобілізації єдиного годувальника у родині. Перманентна проблема екзистенції примушувала автора та його односельців на Чернігівщині та Полтавщині до конформізму у відносинах з провладним режимом. Прийшли німці – селяни сварили радянську владу та прали завойовникам білизну за

гроші і спирт, повернулася радянська влада – населення радіє радянським законам, які зменшили поставки молока та м'яса державі у порівнянні з окупаційними.

Щоденник Дмитра Захаровича Браженка – унікальне джерело, що розкриває важку буденність українського села під нацистською окупацією, емоційно передає постійну боротьбу за виживання пересічного обивателя, яка доходила до крайньої межі у моменти зміни одного тоталітарного режиму іншим. Дане джерело ще очікує на своїх дослідників. Передмови до тексту мали на меті лише привернути увагу як фахівців з воєнної історії та історії повсякденності, так і любителів краєзнавства до вкрай цікавих та відвертих щоденникових записів, які дозволяють зрозуміти людину та її вчинки за конкретних обставин воєнного часу, а можливо і наблизитися до об'єктивних відповідей на дискусійні питання сучасної воєнної історіографії.

1. Азарх І. Деякі аспекти побутування сільського населення на окупованій німцями території // Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук. Статей / Відп. Ред.. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – Вип. 15. – К., 2012. – С. 51 – 70.

2. Гальчак С., Пастушенко Т., Шевченко М. Українські робітники нацистської Німеччини: вербування, примусова праця, репатріація // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП "Видавництво "Наукова думка, НАН України", 2011. – Кн. 2. – С.44 – 91.

3. Гінда В., Дерейко І. Корупція в райхскомісаріаті «Україна»: маловідома сторінка окупаційної дійсності // Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук. Статей / Відп. Ред.. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – Вип. 14. – К., 2011. – С. 175 – 186.

4. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини на початку німецької окупації (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2013. – №2. – С.71-89.

5. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини наприкінці 1941 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2014. – №1 –3. – С.90-119.

6. Еткіна І. Понорницький край Чернігівщини у 1942 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2014. – №5. – С.158-216.

7. Еткіна І. Хорольський район Полтавщини у 1942 р. (за щоденником Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2015. - №2. – С.27 – 59.

8. Еткіна І. Чернігівщина напередодні німецької окупації очима сільського вчителя (Дмитра Захаровича Браженка) // Сіверянський літопис. – 2012. – №3-4. – С.44-60.

9. Куницький М. Статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: освітянський зріз // Сторінки воєнної історії України: Зб. Наук.

Статей / Відп. Ред.. В.А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. – Вип. 16. – К., 2013. – С. 113 – 123.

10. Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. – К.: НВП "Видавництво "Наукова думка, НАН України", 2011. – Кн. 1. – С. 475-511.

11. Яшан О. Повсякденне життя селян під час нацистської окупації 1941 – 1944 рр. (на матеріалах Центрального регіону України) // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство: Збірник наукових праць – К.: Інститут історії України, 2014. – С. 408 – 417.

Щоденник Д.З. Браженка

1 СІЧНЯ 1943 р.

Як швидко котяться роки! Як незаметно старієш! Як годинна стрілка наближається до якоїсь години, так і ти наближаєшся до смерті. В світі іде кругообіг життя: одні помирають, другі народжуються, та останній процес перевершує перший. Велику голову треба мати щоб знайти ту максимальну точку, той коефіцієнт перенаселення людських організмів на земній кулі, коли дальніше розпліднення людей не можливе буде. Адже всьому є край і грань.

Та чи можливо цього дочекатися нашим внукам в етнічній степені?! Можливо що цьому попередить природні явища, незалежні від людини і неможливі усунення людською свідомістю. Принаймні хоч би і зникнення (безумовно нераптово) тепла землі, що надсилає Сонце (не говорячи про внутрішнє тепло землі, що незначну роль відіграє в нашому житті). Адже вічного нічого немає! І прийде той час коли Сонце перестане бути Сонцем, яким воно є і стане подібно нашій землі, що не випромінює ні світла ні тепла. А чим гарантовані ми, що не трапляється якась інша подія в світовому просторі, в вселенній, що відіб'ється на житті Землі? Про це настільки неможливо сказати, як неможливо бачити свої вуха без дзеркальних площин. А життя все таки вирує в своєму круговороті, з своїми великими признаками й ознаками, сенсаціями й подіями, зі всіма своїми речами й проявами, коли добро хорониться, а зло запанує, хоч не назначний час неправда забиває правду, коли обездолені обездолюються, а привілейовані обогачуються, а в загальнім висновку життя, що подібне водовороту річки навколо якого збирається і добро і нечисть.

Чи діждуться наші етнічні правнуки коли добро запанує, а правда уб'є неправду і не буде обездолених і на довгі віки настане рівність і братерство, хаос навіки зникне і настануть щасливі роки життя! Історія знає численні війни, цей прояв гегемонії того чи іншого, цей прояв ... панування одним над іншим, або як це говорити язиком воюючих, знищити старе, миршаве, злиденне й убоге, безправне й рабське життя і збудувати на його руїнах нове щасливе й радісне життя.

Ось тепер точиться світова війна рівної якій ще не знає історія. Війна

братовбивча, що вже дорого коштує для народу. Вона вже принесла мільйони жертв, каліцтв. Мільйони жінок і дітей позбулися в причину її житла і хліба. Сотня тисяч дітей позбулися батьків і тепер долею кинуті на вулицю на жебракуванні. А скільки їх загинуло в голоді і холоді! А скільки ще загине?! Того трудно сказати. Та промисловість світу посилено працює над виготовленням все нових і нових гармат, літаків, танків іншої зброї для братовбивчої війни. Людські уми зайняті над новими винаходами засобів знищення людей, які б дали більше відчутних ударів по ворогу, щоб то таких коли б можна одним пострілом знищувати тисячі батьків, дітей яких ждуть тата додому, жінки яких ріки сльози пролили в нужді і горі без свого кормильця, які оплакують їх щоніченьки, й очікуючи щоденьочка, коли б одним пострілом приводить великі юрби солдатів до божевілля.

Война. Тільки подумати що значить це слово. Война це прояв не цивілізованого світу. Це залишки первісних часів, тільки та й різниця між війнами, що вона ведеться не одним способом. Тепер, в цивілізовані часи війна має свою зовнішню сторону найбільше убивчою, а внутрішню сторону якусь страхітливо, що навіть не піддається й опису пера. Де кінець сучасній війні, не видно. Війна ще не дійшла до своєї кульмінаційної точки. Пройшов 1942 рік, який тільки був для війни процесом її розгару, а не процесом упадку її. Прийшов 1943^й рік. Противники стоять перед ним сильними. І трудно тепер сказати, що принесе цей рік. На порозі 1943 р. німці перебувають в стані оборони, ще з другої половини 1942 р. Їх на всіх фронтах атакують більшовики, англійці і американці. Бачу тепер одно, що війні кінця немає ще і в цьому році його й не буде. А якщо і буде, то це значить треба капітулювати Німеччині, бо в її противників є всі ресурси необхідні для ведення війни, які забезпечують їх ведення війни на багато років. Які багаті на всі види сировини розкидані по всьому світі англійські володіння. А заокеанна Америка! Попробуйте розбити цю індустріальну багату державу.

Досить моїх міркувань про війну. 1942 рік був для мене роком чудовищних переживань. В ньому стільки пережито, як за останні роки мого життя. Пригадую як писав я 1го січня 1942 року коли також виносив міркування про пережите і майбутнє, що прийдеться переживати в ньому. Тоді він був для мене таким таємничим, як таємничий тепер і 1943 рік, та бодай тому року не вертатися хоч у ньому було багато і приємного. Хай буде 1943 рік роком щасливим, та не тільки для мене, а для всіх нас смертних, що мають людський облік.

Та нещасливий випав перший день його. Як попередні роки обично бувало зустрічаєш новий рік з веселою піснею в кругу своїх друзів за обставленим столом, здобними і смачними закусками та різним питвими. А цей рік прийшлося зустріти з пригніченим настроєм з тривожним мислями. Адже моя рідна мати учора була відвезена в Хорольську лікарню. В неї сипний тиф. Що її очікують кожен наступний день, це кожного з нас братів, сестри чи інших рідних тривожить. Сьогодні санітар настирливо настоював провести дезинфекцію в тих близьких до мами, що часто заходили їх відвідати. Через миття себе, побілку і стірання білизни зробили дезинфекцію Петро, дядьки Палтимін і Опанас, та тітка

Санька. В їх на дверях вивішено такі ж бумажки, як і на нашій хаті. Добре коли б хоч добре закінчилося. Ніч майже всю я не спав у дядька Опанаса. Годинник що лунав що чув кожну його годину і півгодину. Чуть світ був уже на ногах. Надворі ішов сніг. Випало його годин до 10 вершків у два. Дньом дома з Антоном спиляли шовковицю, а потім зібрався і пішов у Вергуни, взявши нові чоботи, що учора забрав у сапожника, заплативши 50 крб за роботу. Чоботи пошиті не акуратно. Здорові. Погода ішла на відлигу. Ранком було – 4°.

2 СІЧНЯ

Сьогодні думав бути в Хоролі, щоб відвідати матір, але по причинах різного характеру не прийшлося бути. Основною причиною була моя поїздка в Клепачі по патефона, бо ще учора треба було його одержати, а запізнився піти по нього одержиш найгірші пластінки, бо видають пластінки не по акту, а глазках. Так говорять що одна одержала пластінки по своєму вибору і значно більше ніж здавала. Настоящий хаос в цьому відношенні. Мені було поручено одержати патефони і на інші організації, але через цей хаос відмовився одержати. Так коли сільбуд здавав справжній патефон, то повертають без мембрани і заводної ручки. Та й я одержав патефона без пластинок. За пластінками сказали в вівторок прийти, бо бачте персонен, що видає їх спішить ... додому, до жінчиної поділки. Та й пластинок немає тих, що я здавав. Замість 37 мною зданих нашукав якихось 8м а потім запаморочився і порішив відложити до вівторка.

Та не був в Хоролі й по причині, що не зміг найти яблук, що щоб передати матері. Думаю завтра піти в Хорол.

Погода стояла тепла. Ранком термометр показував – 0,5°, а дньом піднялась вище нуля. Випавший учора сніг розтавав як весною.

3 СІЧНЯ

Неділя. Всю ніч ішов дощ, ще й світом продовжував, але на ранок перестав.

Вода стояла в лощинах і бігла по дорозі наче весною. Все це не затримало іти в Хорол. Найшовся мені ще напарник, мій сусід Лаєвський. Іти було дуже важко. Все дивись під ноги, щоб не впасти, до того було слизько. Ідучи в Хорол зайшов до Павла Романовича за яблуками, який, дякуючи йому, дав 6 шт. свіжих і 9 шт. квашених. Попокляли дорогу доки дійшли до Хоролу. Всю дорогу тьопались по воді. Ось і Хорол

Я спішу в лікарню. В голові часто тривожно, думаєш що як мати моя не в лікарській кімнаті, а в моргу. Вхожу в прийомну, зустрічаю санітарку, яка відповідає на моє питання благополучієм матері. Вказує мені вікно в яке можна її бачу. Підходжу і бачу на ліжку хвору матір, яку кинуло в красноту, вона без жодної улыбки дивиться на мене. Запитую санітарку через вікно, чи знає мене і хто я. Слава богу не в гарячці. Говорить слабими й блідими устами, що мене звати Дмитро. Кілька хвилин ще дивлюсь я на її хворе обличчя. Адже не знаєш судьби чи пощадить вона її! Адже можливе, що бачиш живе материнське обличчя в останне, в останне зустрічаєшся з її поглядом засмучених і знетямлених від болю очей. Тільки з одним побажанням, хитнувши прощально головою, відходжу від вікна, щоб щасливо перебороти нагрянувши нещастя цю тяжку хворобу – сипний

тиф. Додому іти було краще, сніг майже увесь розстав і ноги не сковзались.

Ранком температура була $+0,5^{\circ}$ а днём піднялася до $+1,5^{\circ}$. З обіду зривався дощ. Увесь день в тумані.

4 СІЧНЯ

Понеділок. В школі ішла уборка класів для святкування свята врожаю 7 січня, тобто на перший день різдва. Так день і провів, то за біганиною від школи до школи, то за ... соромно навіть казати, за трускою сажі.

Требував було 6 жінок для уборки школи, а прийшло лише чотири і ті не вмiли всього зробити. Прийшлося самому на горищі, засукавши рукава трусити сажу в димоходах, що вели від моєї квартири до димаря. Директор в ролі трубочиста! Сказав було одній жінці – не приступ, каже хазяйка є, щоб трусила в себе сажу, а та хазяйка треба їй няньок, каже не знаю як трусити.

Осінню не було такого дощу як сьогодні. Іноді як припустить, то моментально обмок би. Весь день температура була 0° – $+0,2^{\circ}$

5 СІЧНЯ

Ранком температура була $-0,5^{\circ}$, днём піднялась до 0° , дув сильний східний вітер. Часто ішов дощ. В школі і сьогодні ішла уборка, поскільки учора не була закінчена. Замість трьох робочих вийшло лише один. Уже вечером майже ходив в Клепачівський поліцейський участок за патефонними пластінками. Одержав 17 шт замість 37 зданих, і то зовсім не ті, що здав. Тих лише 3 шт одержав. Правда, що безпорядок серед бдітелей порядку. Ними розпоряджається слідователь про якого розповідають що митець битися. Однажди в участок один старикашка приніс револьвер. Він розповідає, що то він вийшов посрать під повітку, зир в стріху, аж там щось стирчить замотане в тряпку, він за нього аж там оця штука. Слідователь не довго думаючи цього старикашку раз та вдруге в вухо, аж похитнувся старик, тільки задовольнивши цим себе почав допит. Між іншим б'ючи старика супроводжував лайкою і кажучи:

– А чому тебе туди понесло срать?

6 СІЧНЯ

Передріздвяний день. Населення готується одночасно (вергуняни) до трьох свят – різдво, свята врожаю і храму 8 січня.

Сьогодні був Хоролі в матері в лікарні. Наше побачення було теж через вікно. Наскільки змученою вона виглядала. Тяжкі хвилини хвороби видно перенесла. Та судьба не обідила нас братів і сестру, пощадила її життям. Учора пройшла криза, тобто на покращення. На середу обіцяють можливим виписати з лікарні.

З Хоролу вернувся рано, годин у три був дома. Погода сніжна і вітряна. Ішов сніг. В Хоролі мене переведено на постачання централізованим порядком. Одержали «Хорольські Вісті» які (ще дивно від минулого) поздоровлювали з Різдом Христовим. Температура -4° . Сьогодні в підсобному господарстві виписав сала 1 кг по 16 крб, і м'яса свинячого 4 кг по 6 крб. Не так буде скучно й досадно переживати святкові дні, хоч діти попробують м'яса. В школі було все готове до святкування свята врожаю.

7 СІЧНЯ

Різдво Христове. Традиційне свято християн. Та цього року багато його проводять при відсутності веселости, з просянками на столі й мікроскопічно зажированим борщем. Тільки згадуєш дні дитинства, коли Різдво проходило в обільності всіх продуктів і прянощів. Мабуть не прийдеться діждатись таких часів.

Ще учора я одержав пригласительний квиток на свято врожаю, що повинно відбутися сьогодні об 11 годині. Погода стояла чуть морозяно в -6° . Ноччю ввалило не мало снігу. Було вже три години дня, а свято не розпочиналось. Багато вже нахлібалось горілки й ходять веселі. Я також не обминув цієї можливості тут в школі, де все готове було до сприймання гостей.

В пів четвертої з Хорола прибули ждані гості німецька с/г інспекція після чого й почався пир. Столи були обставлені бутилками з спиртом, холодцем, ковбасою, кендюхом, пиріжками і з накладеними горою тарілками з білим хлібом. В процесі гулянки було добавлено картопля жареня і капусту. Дякуючи тим, що кожен з дому йшов ситий закуска ще й залишилася. Після цього всього в другім класі пішли танці. Закінчилося все це пізно вечером. Гулянка прийшла благополучно. Правда між мною і старостою виник невеликий інцидент. Окремі хлопці потребували закуски, я зайшов у кладовку і подивився, що є з закуски. Староста був саме там і сказав, що не моє діло заглядати в миски і випхав мене. Потім я почав було до його придиратися. Що ти хочеш, п'яний був.

А ось ще сюрприз. Зайшов я квартиру, а там в кухні при темноті роздаються гучні поцілуї німця і місцевої лікарші. Пх! Найшли місце. Та я мовчки пройшов у спальню ні слова не сказавши. Ще з вечора одна офіціантка (чогось їй не поздоровилось) лягла в кухні на стільцях. То тепер на їй верхом сидів поліцейський і також щось перешіптувались.

8 СІЧНЯ

Храмний день в Вергунах. Але я весь день провів дома. Ранком шуміло в голові і не було охоти й каплі випити горілки. А тут ще мучив мене учорашній інцидент з старостою. Погода морозяно. Мороз в -8° .

9 СІЧНЯ

Погода стояла сніжна. Температура показувала -8° . Збирався в Хорол до матері, але до мене зайшов Ново-Аврамівський громадянин Гайдамака Петро і прийшлося затриматися й угостити його чим було: самогоном, а на закуску огірків і цибулею, помащених олією. Дивує мене його поведінка. До чого не обережний він в своїх висловленнях. Адже досить тільки в відповідне місце донести пару слів як йому угрожує тяжке покарання. Слабий він чоловік в сприйманні горілки. І двох стаканів не випив, як оп'янів, що й на ногах не встоїть. Прийшлося відводити його до його знайомого.

З молочарем їздив в Хорол. Ранком дістав квашених яблук, які передав матері. Здоров'я до неї починає повертатися. Обличча виглядає бадьоріше, а очі осміхались. Обіцяють у середу виписати з лікарні. З лікарні пішов в земзправи вияснити з приводу переводу мене на пайку районних працівників. Вдалось виписати борошна 26 кг 650 гр, солі 2 кг і пшона 5 кг. В магазини передано

списки на святковий пайок: 0,5 кг м'яса, 1 кг пшеничної муки і 0,5 кг олії.

Додому доїхали скоро при теплій погоді і снігопаду.

10 СІЧНЯ

Прошло різдва три дні. Однак воно для мене нічим важним не відзначилось, якщо не рахувати перший день, коли було свято врожаю. На другий день був храм, та ніхто не позвав. Не успів ще обжитися серед населення, а характер в мене в великій мірі ізольований. Набуваю друзів і товаришів лише в роботі, а робота моя відомо яка, сидиш як пасажир бездієствує в ожиданні поїзда, а я почасти навчання. Та й народ самолюбивий в Вергунах, перш за все це помітно в керівництві села. Після свята врожаю після якого багато чого залишилося, то не захотіли, щоб закінчувалася гулянка тут же в школі, бо багато буде учасників, то все забрали кінчати в другім місці.

Мороз досяг сьогодні -12° .

11 СІЧНЯ

Сьогодні добрий мороз -18° .

Я їздив у Хорол по різдвяний пайок. Однак не одержав, ще не було такого. Одержав виписані у суботу ячменьового борошна 26 кг 560 гр 5 кг пшона і 2 кг солі.

Був у лікарні. Передав матері яблук квашених. Лікар обіцяє виписати у середу!

12 СІЧНЯ

Мороз все кріпшає. Сьогодні найбільший мороз цієї зими. Градусник показував -24° .

В школі ішла уборка. Убирались те що було встановлено на святкування свята врожаю і становились на місце парти.

13 СІЧНЯ

Сьогодні мороз ослаб. Термометр ледве досяг ранком -15° . На вечер похмарило і температура підвищилась до -9° . Ранком купив у свинарнику порося вагою 7 кг за 70 крб. Тепер маю двоє свиней. Труднуватю з ними дождати літа, та зате добре буде сало їсти. З усім справившись, що треба було пішов в Ново-Аврамівку додому. Там ще при моєму приході мами дома не було. Та ось незабаром привозять. Почувають себе дуже слабо, але слава богу, що все обійшлося благополучно. Заколють кабана і поправлять своє здоров'я. Новий рік прийшлося нігде не зустрічати. Всі родичі вивелись горілкою.

14 СІЧНЯ

В народі ходить звичай закладати сни на сю ніч тобто проти Нового року. Говорять, що присниться сю ніч то на подібне сну буде таке і життя. Мені снилась воєнщина. Спочатку начеб то я в великому дворі, де зібралось сила коней. Ось один наче німець зв'язав коней і ганяє по кругу. Я попав і круг і спішу вибігти за межі його. Вибігти не вдається, але попадаю між коней і залишаюся невредимий, вибрався з поміж коней і попадаю я в якусь то столову, де я якийсь начальник. Там стоять військові і мобілізовані в черзі за обідом.

Потім сниться, що наче я в Харкові в інституті, який колосальної висоти. Я хожу на всіх етажках і нарешті вибираюсь на кришу, звідки наблюдаю, що твориться на землі. Пробую скорій вибратись униз, бо майстри ось-ось закладуть

слухові вікна в які я вліз. Та так і не знаю чи зліз. Потім снилися чоботи. Нові. Наче забрав Бибик для Панежі, а сталі залишилися для мене. Заявивши що Панежа більшовик, а він комуніст. Я наче йому кажу що й ти не знаєш хто я. Потім з Бибиком ми шукали по частинам (якісь металеві) мені на чоботи.

І сьогодні пройшов день для мене буденно. Тільки й того, що зайшов до Петра Білоуса, сусіда, де за обідом випив кілька чарок самогону. Після обіду вийшов в Вергуни, взявши з собою з дому обіцяну мені курку. По дорозі в Старій зайшов до свого хрещеного. В їх свято врожаю. Добре мене вшанували.

15 СІЧНЯ

Мороз з дня на день кріпшає. Сьогодні ранком він досяг до -25° . Днем коли сонце пригріло було -15° . Їздив у Хорол. Поки що морозів ще не боюся. Хотів одержати святочний пайок. Але марна моя поїздка ще пайка не дають. Виясняють що давати. Думають добавляти ще й 2 кг пшона. Ходив у 32 держмлин (бувний Баткіна) по поводу биття олії. Список там уже був, але не обіцяють коли можуть обміняти соняшник на олію. Список забрав в Ново-Аврамвський млин. Там 1 – 2 дні і буде олія. В цьому вже постараюсь я. За один день не удасться, буде де переждати.

16 СІЧНЯ

Мороз сьогодні досяг до -27° . До цього морозу ще й вітер. Не дає дихати коли йдеш проти нього. Вечером одержав «Хорольські вісті». Газета нічого нового не принесла. Аж видно з зведень, що німцям жарко. На всіх фронтах їх атакують, хоч офіційно й не повідомляється але з різних мотивів тільки догадуєшся, що в окремих участках фронту відступили.

Серед населення ходять слухи що Сталін своїй армії одів погони, що Баку, Сталінград, Мурманську залізницю віддано Англії для укріплення, що в цьому бачать кінець війни. Але це мабуть тільки балачки як про те, що Китай об'явив війну Англії і Америці. Хай же буде і так, то це лише уміжнароднення армії і укріплення позицій.

17 СІЧНЯ

Мороз значно ослаб. Мороз ледве досяг -18° . Сьогодні неділя. Для мене день пройшов обачно буденно. Перечитував кілька разів газету, особливо зведення Верховного командування Німецької армії. Повідомлення тіж що і в попередніх газетах: ідуть тяжкі оборонні бої. Атаки ворога відбиті з тяжкими для нього втратами.

18 СІЧНЯ

Ноччю сьогодні мучив кашель, а вечером почав хрипнути. Мороз дорівнювався -12° . Їздив у Хорол з молочарем по різдвяний пайок. Однак поїздка моя напрасна, обіцяють починати давати завтра. На вечер, та і увесь день день було хмарно і ішов сніг невеличкий.

19 СІЧНЯ

Погода сонячна. Я договоривсь з старостою, про те щоб завтра приїхали з соняшниками бити олію в Новій-Аврамівці. Було годин 11 дня, як я пішов пішком в Ново-Аврамівку, захопивши з собою деякого злаку, щоб змолотити в млині.

Погода стояла не холодна. Мороз досяг до -8° . Але з здоров'ям не ладиться.

Сьогодні я буквально охрип, особливо вечером. Увійшовши у Нову зайшов у млин, але він сьогодні не працює. Вихідний по случаю Хрещення. Дома мене сьогодні вшанували не плохо. Є свіжина. Закололи в суботу кабана. Вечером зайшов до Петра де погуляли в карт. Однак скоро прийшлося іти, бо світа нема.

20 СІЧНЯ

Ранком, поснідавши з Антоном санками повезли в млин молоти пшеницю і кукурудзу разом 64 кг зразу ж пощастило змолотити. З завідуючим млина спробував було домовитися зробити олію, бо ось-ось ожидаю підводи з Вергунів з соняшниками. Та завідуючий невпросимий. Хай прибуває хоч підвода, то тоді легше буде домоворюваться. Був у Петра. Грав з Колею в шахмат, як мене позвали додому. Прийшли по мене в млин. Приїхали з Вергунів. В хаті мене дожидав голова канцелярії Лука Сергійович. З ним ми й пішли до завміна. Прийшло ще довго ждати, доки діждалися. Ледве домовилися здати соняшник і то вже з натяками, щоб що перекинути з лісу. Обіцяє приїхати за олією на суботу. Надворі було тепло -3° . Виїхавши пізно, пообідавши в мене дома, в моєї матері.

21 СІЧНЯ

В порівнянні з учорашнім днём сьогодні погода змінилася. Було холодніше -8° холоду і вітряно. Вітер наганяв хмари і йшов сніг. В школі ішла підготовка до прийняття німців. Майже по всіх селах іде така підготовка. Ожидають переходящих німецьких частин 40 тисяч.

22 СІЧНЯ

Є сьогодні п'ятниця. Учора я було поручив молочару, щоб він одержав празничний пайок, але йому без доручення не дали. Сьогодні написав йому доручення, і просив одержати. Погода стояла не сприятлива. Весь день ішов сніг і тільки вечером перестав. Температура повітря -10° .

23 СІЧНЯ

Ранком тільки організували поїздку в Ново-Аврамівку по олію. З собою захопили дров 50 % до зданого соняшника і одну дубову колодку особисто для завідуючого. Це багато допомогло нам прискорити видачу олії. Спочатку ми кинулись получати мішки, та ні одного своїх не знайшли. Кинулись ми їх пізнавати серед получених на санях. Там знайшли 12 штук, а потім найшли ще в складі серед чужих мішків. Однак 5 мішків не виявилось, серед них і одного мого доброго чуть пошитого з сирового полотна. Обіцяють їх повернути другим разом. Перед вечером одержали олію. Після цього заїхали до матері, де пообідали й поїхали додому. Безумовно давши олії три чвертки. Погода тепла. Днём розтавало. Вечером пішов дощ. Температура 0° .

24 СІЧНЯ

Неділя. З нетерпінням чекаю газети. Зрештою одержую.

В газеті і сьогодні таж сводка: атаки ворога відбиті з великими для нього втратами. Особливо тяжке становище німецьких військ в районі Сталінграда. Великі Луки німці залишили, про це повідомлення ще в попередній газеті. Замітно почастішали перельоти самольотів в різних напрямках.

Днем погода була тепла розставло і йшов дощ. Температура дорівнювалася $+0,5^{\circ}$. Але ось вечером вітер обертається з західного на північний. Замітно похолодало. Почали замерзати вікна і температура опустилася до -10° .

25 СІЧНЯ

Прямо таки холодно сьогодні. Мороз досяг -25° . Однак не дивлячись на це самолёти сьогодні розлітались як ніколи. Безперервно гудуть. Летять і поодинокі, і групами. Щось не благополучно. Серед народу ходять всякі чи анекдоти, чи епіграми, чи інші якісь поетичні творіння. Приміром придумано з кілька стрічок вірш:

Як ходили в кіно
Получали хліба по кіло.
Як стали ходити в Божий храм,
Дали по двісті грам.

Або такий анекдот: десь зустрілись Сталін і Гітлер. Сталін питає, як українці живуть. Гітлер відповідає:

– Gut, gut. Вотку п'ють!

– Що, що, – говорить Сталін, – кукурудзу товчуть, аж у Москву чуть.

Кілька слів про впущено новину, що трапилось 19 січня. В Вергунах застрелився на гулянці один поліцейський, а в другім місці вскочила в колодязь дівка. Одного парубка обвинувачують і посадили в застреленні поліцая. Дівку витягли живу.

26 СІЧНЯ

І сьогодні мороз дорівнювався -24° . Ранком я взяв підводу і поїхав в Ново-Аврамівку. В основному було необхідно забрати мішки в млині і замінити соняшники на рижій, олію за що одержано. Мішків однак наших одержати не вдалося, прийшлося віддати нам зовсім інші. Після млина заїхав додому до рідних, де пообідав і побесідувавши трохи виїхав в Вергуни. В селі на греблі непощастило. Мені дали коней молодих і не кованих. Відлига, що була кілька днів тому спаскудила дорогу. На греблі така слизота, що наче нарочно облите водою. Одна конячка спотикнулася на передні ноги і вдарилась зубами об лід. Так кров і линула, а кусок губи верхньої обвис. До чого налякався. Приїхавши додому бритвою обрізав обвислий кусок і здав коня в конюшню, нагадавши, що погано кованими кіньми було їхати.

27 СІЧНЯ

Мороз не слабне і сьогодні дорівнювався ранком -24° . Я їздив у Шишаки по гілля для школи. Їхали лісом, щоб може застати лісника в лісі. Однак його не знайшли і прийшлося до його їхати додому в Шишаки. Він нам і вказав те гілля, не гілля, а хмиз, ще й сире. Ним натопиш. На дві підводи взяли 8 складометрів. Завтра прийдеться висилати ще одну підводу за 2^{ма} скл.м.

Сьогоднішній номер газети «Хор. Вісті» був з найцікавіших. В йому повідомлялося що німці відступили з північного Кавказа, з Вороніжа, що німці в Сталінграді тісно і кріпко оточені. Там було 6 німецька армія і 2 румунських дивізій піхоти і кінноти. Вечером в напрямку Хорола кинута ракету з самолёта. По звуку самолёта треба вважати, що то радянський.

28 СІЧНЯ

Сьогодні мороз чуть зсівся, але однак вітер своє брав. Дув сильний східний вітер. Температура повітря -18° . Учора моє догадування про самольот ствердилося. Вечером радянський самольот бомбив місто Хорол. Очевідно мав він мету розбомбити шлях по якому ось уже кілька днів рухається німецьке військо по напрямку Полтави. Упало три бомби, одна з них не розірвалася. Ніякого вреда не принесла бомбьожка.

29 СІЧНЯ

Ночтю дув сильний східний вітер. Він безперестанно бився об віконниці, створюючи суцільний шум. День був хмарний і також вітряний. Температура повітря ранком досягла -12° .

30 СІЧНЯ

Відчувається потеплення. Температура ранком піднялася до -8° . День пройшов як любий день наче шаблонно без нічого особливого.

Сьогоднішня газета «Хорольські Вісті» пише про великі бої на східному фронті. На Кавказі відступ німців. В Сталінграді вони оточені. Серед населення ходять різні тривожні слухи.

31 СІЧНЯ

Сьогодні був сам дома. Дуня ходила в Ново-Аврамівку, де й заночувала. Погода ще потепліла і термометр показував біля -5° . Весь день провів дома.

Починає вже надодати це одноманітне і одностороннє життя.

ЛЮТИЙ

1 ЛЮТОГО

Ось уже й лютий – цей останній місяць весни. Можливо, що ще випаде сніг, але до сьогодні снігу зовсім мало. Ця зима поки що малосніжна і характерна своїми контрастами: то кілька днів стоять морози, які чередуються потім відлигою. Дуня прийшла з Нової-Аврамівки перед вечером. З нетерпінням її все очікував, бо запаморочує та жіноча робота в господарстві.

2 ЛЮТОГО

Треба було сьогодні, щоб у школі убрати другий поверх від мебелі, але не виділено людей і це облишено на завтрашній день. З нижнього етажера вивозиться зерно. Його також підготовлюють для німців. В школі, в якій я живу через день протоплюється, щоб була готова для прийняття німців. Але куди будуть держати напрямом ці німці – не відомо.

3 ЛЮТОГО

В мене ніяк не ладиться справа з горлом. Ніяк не розхрипну і ніяк не рішусь сходити в медамбулаторію. Може давно і пішов би, коли б там краще лічили. Завтра порішено сходити. День провів майже в школі за організацією уборки 2го поверху, переноскою меблі в перший поверх.

4 ЛЮТОГО

Учорашня газета повідомила, що південна група німців в Сталінграді під командуванням генерала фельдмаршала подолана. На Кубанській області ідуть планомірні рухи.

Сьогодні таки пішов у лікарню. Признано, що в мене ангіна. Дано полоскання і мазі. За вход заплачено 3 крб.

5 ЛЮТОГО

Перенесено сьогодні з другого поверху хімічний кабінет і меблі з першого поверху в кімнати (квартира директора) з окремим ходом. Мій день тим і був зайнятий що укладав реактиви в шкафи.

Останніми днями температура знову опустилася і ранком термометр показував де -15° .

6 ЛЮТОГО

Знову потепління. Це мені на руку бо думка сходити в Нову, а потім в Вербину була в мене ще учора. Сьогодні вийшов рано годин у пів на шосту. Зайшов було до одного селянина, що збирався їхати по олію в Нову, але жінка сказала що він поїхав. Вияснилось що він десь забарився і мене наздогнав аж у Новій. Годин у 10 вийшов у Вербіно до сапожника, де шують мені хромові чоботи. Однак робота ще й не починалася, мотивуючи що погані доставлені мною підошви. Прийшлося договорюватися щоб цей сапожник дістав і підошви, за які я заплачу натурою (склом). Від нього зайшов до Бойка Кіндрата, родича мого, де почтували непогано, а звідти вже й пішов знову в Нову на ночліг. Зайшов до братухи Петра в якого й переночував.

7 ЛЮТОГО

Ще рано встав і пішов додому там всих було думок, що де це я окоченився. Щоб ночував у Петра аж ніяк не було думок. Правда лише Антон про це й намікав. День провів переважно за шахматною ігрою в Миколи Москаленка, чи відвідування декого з знайомих. Годин у три дня пішов у Вергуни і благополучно прибув до них коли ще не зтемніло повністю.

8 ЛЮТОГО

Відчувається дньом весна. Сонечко пригріває. Та однак сьогодні дньом похмарило. Вітер крутив снігом. Я рішив нарубати дров, а то замете гілля, доставай їх тоді під снігом. Мої сосіди Лаєвські узлились в цьому. Вони мозгували, що то гілля для їх залишилося. Старуха заявила: «запамнім». Тоже придумано! Щоб я рубав сирі дрова, а сухі лежали, та ще й сторонньому чоловіку.

9 ЛЮТОГО

Учора вечером домовились, щоб я поїхав з сусідами в Ново-Аврамівку допомогти їм забити олію. Я погодився. Стояла сонячна не холодна погода. Годин у 10 виїхали в Ново-Аврамівку. Приїхавши до млина я зараз приступив до переговорів з директором млина про якнайскоріше забити олію. Він ішов на це тоді коли б ми йому наділили автом, чого в нас не було.

Тоді я запропонував йому, чи то для млина наділити колоду дубка в чому наш договір і закінчився успішно. Пообіцяно приїжджати по олію у четвер 11 лютого. На обід заїзжали до матері де дістали три бутылки самогони і добре випили. Їдучи додому заїхали до брата нашого компаньйона, де також підпили, потім пригадую, що заходив до мого хрещеного, де також мене угощено. Він цього вже й не пам'ятаю, що далі було бо потіряв свідомість.

10 ЛЮТОГО

Проснувся рано на росвіті. Почав було думати як я доїхав у Вергуни, як улігся спати. Але жодної іскри не вспихає в моїй пам'яті. До якої степені треба було напиться! Рідко коли це зі мною буває. Себе обригав. Весь мокрий. Голова тріщить від болю і кружиться. Нідочого апетиту не має. А треба ж їхати сьогодні в Хорол за пайком. Вирушив було пішки та потім в селі нагнала підвода, якою я й доїхав в Хорол. Пайок виписав 26 кг борошна 5 кг пшона і 1 кг солі. Осталось получатъ до суботи, бо зараз лише просяне борошно.

В відділі культури інформував мене завідуючий, що думають упразднити завідуючих. Новинка не важна. Що мені тоді й робити. Зав.відділом рекомендує мені брати землю. А машини рухаються. На захід з мебеллю і різною іншою хатньою обстановкою. Обратно криті невідомо чим.

11 ЛЮТОГО

Населення села Вергунів зараз озадачене тим розподілом землі що передбачається весною. Тут більшість селян уже одержали землю в одноосібне користування й поділене на десятихатки. Останні селяни будуть одержувати землю цієї весни.

12 ЛЮТОГО

Стоїть чудова погода. Днєм під сонячним променем тає сніг. Самольоти не дають покою, безперервно літають то з заходу на схід, то протилежно. Серед населення ходять різні слухи. Одні говорять, що зайнято більшовиками Харків і вже вони підходять до Полтави. Багато чого говорять, але більше говореного не дійсне.

13 ЛЮТОГО

Сьогодні їздив у Хорол по пайок. Одержав 26 кг 650 гр борошна з них 6 кг 650 гр яшного, а останнє просяне. Думав, щоб ніхто з спілки Вергунів не знав, а саме коли на підводі підносив одержаний пайок, бачив один з працівників контори, що випишує мене. Правда він не запитав мене. В Хоролі більше 20 днів не був і нічого нового не взнав. Машини рухаються в усі сторони.

14 ЛЮТОГО

Неділя. Ходив сьогодні в Ново-Аврамівку додому. Нічого нового особого не трапилось за день. П'ють горілку оврамівчани. Навіть діти і ті п'яні тиняються і качаються по шляху. Нема виховання! Все йде самовалом.

15 ЛЮТОГО

Учора прийшлося першому прокладати слід з Вергунів до Старою, бо ночью випав сніг. Ранком сьогодні теж лютувала хуртовина, що перейшло днєм в м'яжку погоду і почав сніг танути. Прийшло в Нову розпорядження, щоб завтра вигнати 210 шт бичків з ферми з 25 чоловіками. Населення і сьогодні п'є горілку, не працюють, бо празник сьогодні – Стрітєння, а до того й заявляють, що війна. Може й в останнє гуляєм, бо чутки ходять, що німці відступають і будуть забирати з собою чоловіків.

16 ЛЮТОГО

Сьогодні вигнали лошат з Бутівець, Старої і інших сел. Через район проїзжають евакуйовані з Ворошилоградської області. Надворі наче весна. Сніг узявся водою.

17 ЛЮТОГО

Був сьогодні в Хоролі. Одержав 1 кг солі, що не додержав до пайка в суботу. Надворі справжня весна. В Хоролі на роз'їзженій дорозі грязюка їдуть обози евакуйованих з Харкова. Циркулюють уперті слухи, що італійці відмовились воювати і тепер повертаються на батьківщину. Вони то ніби й відкрили фронт і тепер німці відступають.

Сьогодні відправлено партію вербованих в Хорол. Тих що відмовлялись брали з допомогою рушниці. Коли завербовані тікали, то брали їх батьків, незалежно від віку і направляли в Хорол. Там вони і вербовані сиділи під замком, щоб не тікали. В Кузубівці один приписник ножем відрізав голову поліцаю, убив з рушниці поліцаю, старосту, спочатку ранивши ножем і покалічивши карнача і зник. В Хорол і з Хорола прийшлося іти пішком.

18 ЛЮТОГО

В газеті не видно про відступ німців по всьому південному фронті. Правда повідомлялося в учорашньому номері, що німці залишили Краснодар, Ворошиловград і Ростов. Але в районі тривожно.

Кількість обозів евакуйованих збільшилось. Дано розпорядження по громдворах, щоб видали пайок на п'ять місяців. В Хоролі на два місяці службовцям і робітникам. Самольоти знову розлітались, як птиці. Погода стоїть тепла.

19 ЛЮТОГО

Був сьогодні в Хоролі. Туди їхав, я назад ішов пішком. Погода стоїть погана. Весь день дув сильний північно-західний вітер, що приносив часті набіги снігопаду.

Вчора вечером в сільуправу зазвану деяких відповідальних працівників села. Випадково зайшов і я туди. Там ішла рада. Мені не було пропонується вийти, а сам я з-за інтересу таки не вийшов. Там старостою інформовано, що хто хоче евакуйоватися, повинен на понеділок бути готовим. Отак про міцність позицій німців на Україні говорять факти. Газети від цього далекі.

В Хоролі суматоха. Рух обозів і машин переплітаються, наче на Червоній Площі в Москві підчас торжества. Населення поспішає одержати пайок. Я також виписав на два місяці 60 кг проса, 15 кг ячменьової муки, 30 кг пшона, 15 кг соняшників і 4 кг солі. Одержав сіль, пшона і муку. Просо прийдеться завтра одержувати в гуральні в Вишняках, а соняшники в млині Баткіна.

20 ЛЮТОГО

Рано встав і пішов в Панівці, щоб звідти поїхати санками в Вишняки по просо в гуральню (звідти туди лише 3 км). Чуть тільки зійшло сонце як я був в Паніцях. Поснідавши, взяв санки і поїхав по просо. Одержав його скоро, яке й направив в Панівці до дядька. По дорозі пощастило підвода, яка й довезла в Панівці моє просо. З Панівець пішов в Хорол, одержав соняшники. Соняшники і вчорашню получку. В Вергуни направив підводою молочаря. Прийшлося поставити за це чвертку. В Хоролі почалася евакуація відповідальних працівників. Редакція евакуйується. Газета перестала видаватися.

21 ЛЮТОГО

Мав бути сьогодні поїхати в Нову в гості з своєю сім'єю, та не дали мені підводи. Розсердилася Дуня, бо я їй сказав, щоб була готова до від'їзду і обідати не наварила. В Нову мені дуже треба, а тому прийшлося іти пішки. Там ще більше ходить тривожних слухів. Населення з дня на день очікує приходу Червоних. І жде не з жахом, а з радістю.

22 ЛЮТОГО

Ночував в Новій-Аврамівці. Учора вечером час провів у Петра за грою в карти чи шахмати з Миколою. В Новій пронеслися слухи що Червоних відігнано від Харкова що евакуація припиняється. Багато населення це сприймає з невдоволенням.

23 ЛЮТОГО

Кілька слів про мою роботу. Кілька днів тому посилала сільуправа чоловіка по зарплату. Мені відказано виплачувати за лютий. Отже з 1го лютого я вважаюсь не на роботі. Ось в якій пошані школа в німців! Сьогодні знаменитий для мене день. Це день мого народження. Сьогодні мені 32 роки від народження.

Якже я провів цей знаменний для мене день? Ще учора договорився з сусідом їхати в Ново-Аврамівку забити олії на номер Н.аврамівських громадян. Годин у 9 виїхали. Не доїзжаючи Старо-Аврамівки зустріли прохожого, що при допомозі двох палок шкутильгав. Я його запитав звідки й куди він іде. Іде з пліну додому.

– В яку область?, – питаю.

– Чернігівську.

– А в який район?

– Понорницький.

– А в яке село?

– В Лузіки.

Тоді я йому сказав, що я з Авдієвки. В короткій розмові виявилось, що він знає і Дуню і її батька, коли він в Лузіках ще був головою колгоспу. Я попросив його, щоб він зайшов до мене в Вергуни на квартиру.

В Новій нам удалось найти чотири дядьки, які віддали нам свої номери. Соняшники ми зважили і пообіцяли олію видати у п'ятницю. Довго й не забарилися в Ново-Аврамівці. Я сам поспішав додому. Цікаво було поговорити з земляком Дуні. Всі новини Понорниччини були розказані Дунею і мені тільки одно залишилося запитати при яких умовах і де попав він у полон. Виясняється, що він ранений лежав у госпіталі в Павлограді і тепер, коли німці відступали більш негодних виписали і відпустили додому.

Вечером до мене зайшов староста села і я в кругу старости, лузічанина і дружини відзначив свої іменини, випили по чверті на душу горілки. 32 роки пройшло з дня мого народження! Більше пережито ніж прожито. А що буде впереді, те сам алах відає. Це вдруге за час моєї самостійної діяльності відзначаю свої роковини народження. Не п'єш тепер щоб прожити вік 100 років. Цікаво прожити до чергових роковин.

24 ЛЮТОГО

Останні дні самольоти наче стали рідше літати через наш район. Загроза начебто зменшилася, а можливо що керівництво району призвичаїлося до створившогося становища, бо паніка почалася з району.

Останні дні багато показали, наскільки віддані українці німцям навіть серед поліцейського складу коли в суботу, неділю поліція і старости були готові до від'їзду (евакуації) багато поліцейських скрилося. Так у Вергунах двох забрали учора, що вони не являються в Хорол. Його добре побили (тут на це способна своя братія). Так кількох забрали і з Нової-Аврамівки. Про їх долі нічого невідомо. Дехто говорить, що їх постріляно. Ті поліцейські що ще з'явилися в Хорол оправдовувалися по-різному своїм вступом в поліцію. Деякі поліцаї пробували тікати, після того як їх було взято. Так одного поліцає в Клепачах було застрелено при спробі втекти. Застрелив слідчий клепачівського поста.

За ці кілька днів, коли влада району чуть було не рухнула на захід, серед населення вічувався упадок дисципліни. Почався самовільний забій свиней, телят і т інше. Земляк Дуні, одержавши від мене маршрут пішов додому.

25 ЛЮТОГО

Погода стоїть тепла. Не менше як до 2° тепла дньом доходить. Правда учора і сьогодні температура чуть понизилася, однак дньом м'якшало. Наніч я пішов в Ново-Аврамівку, щоб дещо зробити, можливо заготовлю вигнати горілки.

Знову тривожно в районі. Сю ніч Червоних самольоти бомбили Хорол, але без жертв. З району евакуюють воли.

26 ЛЮТОГО

Сьогодні встав рано, щоб дещо зробити в господарстві, чи самому вкидати в повітку, чи двері справити. Доки справився по господарстві та розплатився олією з громадянами що віддало свої дозвола, як під'їхала і підвода з Вергунів по олію. Вивернули олії з вергунян третю частину. З оврамівчанами розрахувався я сам, безумовно з вигодою для мене. Один олії не взяв, а сказав щоб я йому дістав кори дубової. Загалом припало мені п'ять бутілок олії. В громдворі виписав 11 кг муки, які були виписані на дітей ще в січні і я не знав. Потроху капає. Та на трудодні Дуні припало 10 кг ячменю. На мій номер виписано 2 кг маку, 700 гр соняшнику. Вергуняни привезли погостить Валю, яка давно просилась до баби Полтавки.

Сьогодні багато виправлено з сел в район волів. Годин у 2 дня коли з цим справився виїхали в Вергуни, залишивши соняшника в Петра ще двох дядьків, яким він пообіцяв днями забити. Сьогодні по напрямку Лубен кілька разів добре гуркнуло. Вечером настрахала кулеметна стрільба по напрямку Вешняків¹.

27 ЛЮТОГО

Весь день гуркало в сторону Ромодану. Вечером виянилось, що то прострілювали гармати, що встановили на оборону Ромодану. Учорашня кулеметна стрільба була також пробна по ракетах пущених в Вишняках на мосту. Договорив в підсобному підводі на завтра поїхати в Ново-Аврамівку.

---

¹ Правильна назва – с. Вишняки, Хорольського району

28 ЛЮТОГО

Ранком узяв коней і під'їхав додому, щоб їхати в Нову. Дещо хотів в сараї взяти (кілки), щоб відправити в Нову. Нарочно вийшов сусід Лаєвський і без діла почав рубати дров. Прийшлося облишити, бо було б того гомону. Виїхали в Нову втрьох: я, Дуня і Ніна. З собою взяли проса мішок і пшениці 24 кг, щоб змолотити в млині та кору, яку вчора надрав за олію. Прийшлося настрахатися і намучитися, доки переїхав участок дороги біля ставка. Ранком добре підмерзло. Та й учора не розставало – дорога до ставка мала схил і вся була в льоду. Коні були не ковані, що ступнуть, так і ковзаються, а сані тягне в прірву до ставка. Один кін упав і ніяк не встане. Прийшлося його роспрягти. З великим трудом виїхали з цього проклятого участка дороги. Приходилося і Ніну для безпеки зсаджувати з саней. Мене дивує в цьому питанні сліпота керівництва села. Чому б не висипать край дороги від ставка гноєм, як в людей?

В Новій погостили не плохо. Правда ні дядьків, ні брата дома не було. Всі вони сьогодні поїхали на весілля до дядька Кіндрата в Демену-Балку². Пив би горілки скільки хотів, та придержувався, бо дорога з голови не виходила. Правда мене заспокоювала відлига. Надворі сніг таяв і по дорозі побігли струмочки. Насправді, там де мучились ранком проїхали без пригод. Сьогодні найбільше летіло самолітотів групами по 3, 7 туди на схід. А по одному безліч і на великій висоті.

БЕРЕЗЕНЬ 1943 р.

1 БЕРЕЗНЯ

Перший день весняного місяця березня. Хоч правда весняна погода була протягом усього лютого. Мабуть не було таких днів, щоб не розставало. Зими вже не очідай. Ця зима випала малосніжною з контрастами в температурі. Сьогодні ішли потоки каламутної води. Вечером пішов дощ. День пройшов, порівнюючи спокійно. Ніде не гуркало. Літаки літали, не дивлячись на хмарну погоду.

2 БЕРЕЗНЯ

Ранок вийшов ясний. Цим очевидно скористались літаки. Групами по десять і менше вони безперервно летіли на схід. Скоро небо знову окуталось хмарами, а літаки продовжували густо десь невидимими за хмарами. Ноччу мороз скував землю. Утворилась слизота, що ні проїхати, ні пройти, але днём розстало.

Пообідавши пішов в Ново-Аврамівку. З метою приготувати вигонку горілки і змолотити пшеницю і просо. Через Нову пересувались німці на Хорол, пішим і підводами. Далека видно дорога, бо багато було змучених і йшли при допомозі палок. Вечером, прийшовши додому намив буряків. Між іншим німці забирали чуть підходящий віз і міняли на сані. Коні і вози бригади ховають. Це тільки випадково зустрічаються, що не зможуть утекти.

3 БЕРЕЗНЯ

---

² Правильна назва – с. Демина Балка, Хорольського району

Ранок тер буряки. Смішно до чого скочуєся. Замість педагогічної діяльності займаєся самогоногонінням. Дньом прийшлося варити буряки. Крім цього зробив і важливу в даний період роботу: проретував в мешкі просо на пшоно і потім змолотив його на муку. Мука вийшла прилічна. Змолотив також 24 кг пшениці.

4 БЕРЕЗНЯ

Ранком після того як витопили давив буряковий джем. Видавлював юшку на закваску. Так думав сьогодні рано бути в Вергунах та не вийшло. Прийшлося бути дома пізно вечером. Вийшовши з дому зайшов до дядька Палтимона. Заніс скло на портрет. Ми добре там випили. Потім зайшов у контору громдвору і там забарився. Коли вже ввійшов у Старо-Аврамівку, то почало смеркати. На виході з Старої зустрів жінок, що тягли санками буряки. Наче в мій обов'язок увійшло накричав добре на них, а потім розреготався перед ними. Аж ось тягнуть буряки якісь дві чоловічі фігури. Я до них теж з підробленим криком, ті тікати. Я вивернув один мішок з буряками і віддав його жінкам, а сам поза огородами та додому, а то чого доброго ще до розуму прийдуть втікачі, а жінки їм підкажуть. Зайшов було ще в одну хату, не знати й чому, а потім тільки пішов додому. Погода учора і сьогодні холодна. Замерзло. По дорозі кілька разів упав, до того було слизько, та й хміль ударив в голову. Додому прийшов пізно, коли дружина перестала й ждати. Аж тепер оглядівся, що бутиль з горілкою, яку я роздобув в Новій безслідно зникла. Скільки не думав, ніяк не міг придумати де б вона могла дітись. Очевидно випала з кошика, коли падав.

5 БЕРЕЗНЯ

Нічого значного сьогодні не трапилось. Хіба тільки те, що сьогодні приймав участь на весіллі у сусіда Грицька, щоб особенного чого на весіллі не було. Гулялось без особливих прикрас. Правда горілки було мало. Можливо коли б більше напились, то й митці б найшлись. Гуляв з дружиною. Прийшли додому в час ночі.

6 БЕРЕЗНЯ

Майже увесь день сьогодні прогуляв на весіллі. Ранком зайшов було, коли вже було повна хата й смачно випивали й закусували. Прийшлося й собі поставити бутилку. Вечером склалися і знову таки бутылка моя. Сьогодні вечер в порівнянні з учорашнім пройшов значно краще.

День теплий. Надворі настояща весна.

В усіх напрямках сьогодні гуркало. Говорять що в Хоролі одна і в Лубнах чотирі розірвалося бомб, кинутих з советських літаків.

7 БЕРЕЗНЯ

День стояв теплий.

Ранком зайшов (на) до сусіда весільного. Там трохи випив. На вечер група збиралася нациганити в учасників гульні, щоб закінчити весілля. Один дідок, що учора дньом напився і тут ночував пригласив усіх до себе на гостину. Так мабуть чоловік і жінок з 15 і пішло туди. Звідти вже виходили з сорому пустивши очі під лоба, бо угостили одною бутилкою та кисляком, на вечер і сам хазяїн не прийшов з стида на гулянку. Щось то й нациганили, що одному добре наїстись на день. Так

сами дечим позносились та й гуляли. Багато чоловіків і по бутілці принесли. Всього було на 25 чол 5 бутілок. Не бідність, а скупість і ненажерливість випинається наперед.

8 БЕРЕЗНЯ

Ранком пішов в Ново-Аврамівку. Дньом гнав горілку дома в хаті. Вийшла не зовсім удачна. Узяв з двох казанів 16 бутілок, собі вісім і матері вісім. Порішено знову заготовити на два казани.

9 БЕРЕЗНЯ

Ранком тер буряки і до обіду, а можливо, що і раніше було готово і в сусіди Олександри Гнатівни варили і пізно вечером було зварено два казани.

Вечером пішов до Петра, де грав з Колею в шахмати. Велика охота в мене до шахмат. Коля очікує мого прихода, як якогось свята, щоб грати партії.

10 БЕРЕЗНЯ

Погода стоїть тепла. Правда учора трохи мороз держав землю скутою. Але сьогодні знову сонце пригріло і пішли струмочки з доконуючого снігу. Ідучи додому зайшов до Колі і зіграли кілька партій в шахмати. Відчуваю прогрес. Якщо раніше здебільшого програвав, то тепер сили наші зрівнялися. Додому мне підвезено вергунівською підводою, що наздогнала в Старій Оврамівці. Підвода мала, а сідаків багато. Погонич до цього п'яний. Обробило мене багном, що летіло з під коліс наче п'яничку, що валявся серед лужі. Прийшлося мити чоботи біля ставка в Вергунах і чистити чи витирати кожуха і штани.

11 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні в школу приїзжали німці, щоб вибрати мебель для Клепачівського куща с/г інспекції. Не хотілось показати наявність мебелі, та нажаль вона зложена в одній кімнаті. Вибрали два письменних столи і шкаф, диван та предложили доставити десять стульців. Ми з старостою скрили наявність стільців, не показали всіх, а лише шість, а останніх 36 шт були на горищі.

12 БЕРЕЗНЯ

Був у Клепачах. Возили мебель на участок. Заходив до слесаря щоб дати заказ на спиці до веломашини, бо сезон підходить, а треба не менше 20 штук. Получив відказ. Зайнятий на ремонті сівалок.

Цікавий випадок був учора в Вергунах. Вечером в сільуправу явився якийсь незнайомиць, що ультимативно поставився до секретара с/у, вимагаючи виписати сала і інших продуктів. Дійшло до того, що став він бити кулаком по столу. Його поведінка визвала підозріння. Закрили двері на замок. Зробили там облік. Знайдено в нього розписку про переданого ним листа від НКВД³ якомусь гр.-ну с. Вергунів. Однак незнайомиць перехитрив секретара і старосту підсобного г-ва і зник.

Ту самогонку, що вигнав сьогодні кончив. Думав продати, бо живу без копійки, та нарвався староста і з його друзями випили. Грошей з нього неудобно було брати.

---

³ Російськомовна аббревіатура – народный комиссариат внутренних дел

13 БЕРЕЗНЯ

Субота. Завтра неділя. Можливо, що хто приїде з Нової. Обіцяли. Діло є: треба звідти доставити борошно, ячмінь, а туди відправити кілки на тин і стульці. Погода стоїть останіми днями тепла. День пройшов без особливих визначень. Мені сьогодні особливо прийшло в голову про моє становище в суспільстві. Адже я тепер безробітний! А скільки нас таких є?! Коли б ще хоч мав садибу, то було б то значна підтримка. Мотайся як умієш між людьми. І тоді приходиться вдаватися до унижуючих способів добування мінімальних потреб для існування. Хоч би й те самогоніння. Думаю можливо, що продаси, чи що дістанеш за ту бутилку, чи підмогоричиш кого щоб дістати чого. А тут ще й відношення адміністрації села до мене бездушне. Знаю що коли думали керівники тікати, то закололи кабана. Утеча відставлена, а кабан випарився. Куди? В кого з пельки лізло, то й тому попало, але не мені. Попало й тому хто блядствує на всіх парах. Чи мене може винуватять в тому, що я мало користі даю для суспільства. Адже школи не роблять. Та чи я винуват в цьому. Давайте іншу яку роботу, я не генбую, яка б вона не була, навіть хоч би і сторожем. На рядову роботу ходити не прийдеться, бо спілку розпускають. Брати землю не в моїй силі і підготовці. Гроші в Хоролі мені не виплачують. Спотикаєся, ще й ногу підставляють.

14 БЕРЕЗНЯ

Не діжавшись підводи з Ново-Аврамівки, пішов пішки. Погода стояла тепла. Дув північно – східний вітер. Ніччю замерзало, але чуть тільки підніметься сонце земля таяла. Дивна весна. Снігу було мало і тепер земля вже висихає. Коли б не морози ніччю, то можна було б починати посівну. Населення опасається можливою засухою, поскільки земля має мало вологости, адже осінь була суха, зима малосніжна, весна рання, а до того і суха, з суховіями, що ось уже кілька днів дують. Якщо не будуть випадати дощі справа буде погана.

Прийшов в Нову після обіду. В Новій зараз гастролює трупа артистів Хорольського народного будинку. Трупа почала свою роботу учора п'єсою «Хмари». Сьогодні буде показана п'єса «Мартин Боруля». Думав я відвідати театр, але було вже пізно і не зміг дістати квитка. Вечер провів за грою в шахмати з Миколою Москаленко.

Населення Нової вражене зараз такою подією: в контору громдвору зайшов незнайомиць (з признаков той самий, що був і в Вергунах), який почав вимагати виписати сала. Йому відказали, що не було старости. Незнайомиць назвав себе поліцаєм з Курської області, а потім одверто заявив що він посланий по спецзавданню від більшовиків. До старости він написав папірець в якому потребував гарних відношення і забезпечення евакуйованих з Белграда, в противному разі загрожував вбивством. Якщо про його повідомлять в відповідні органи і спіймають, загрожував підпалом села.

15 БЕРЕЗНЯ

Ранком лаштувався гнати самогонку, така вже стала моя кваліфікація. Доки дістав казана, бо до кого не підеш зайнятий тою ж роботою. Годин у 10 все було готово і підпалив дрова в пічці зробленої з лампача в хаті біля грубки. Так пролежав боком біля неї доки не вигнав один казан для себе, взявши дев'ять

бутилок самогону, та взяв з другого казана дві бутылки, а потім тільки прийшовся в село, щоб дістати квитка в театр. Доброго квитка так і не вдалося дістати, було вже розпродані. Купив за 10 крб місце 8 в 11 ряду. І це не похоче. Між іншим всі місця в залі мають ціну по 10 крб. Мені в цьому аж ніяк не ясна поведінка керівництва постановки в цьому. Невже розраховують на залежі грошей в селян на їх потірявшу вартість. Значно в цьому вони помиляються, бо в багатьох гроші відсутні хоч би і в мене. Всього 21 крб і дістати не маю за що. Правда багато мають в себе пачки грошей та тільки менше їх і розраховувати на їх не приходитьсь. Ішла постановка «Батраки». Поставлено не похоче. Багато артистичних моментів не уступали видатним артистам. Найбільше сподобалася гра босяка (артист Бабаєв). В цілому вечер пройшов успішно. Коли сидиш в театрі і наблюдаєш за п'єсою, чи слухаєш музичні виконання духового оркестра, то на час забуваєш, що іде війна і проливається кров.

Тепер кілька слів про листівки, які скидалися ноччю. Таких листівок багато кинуто в селах і полях району. Читав два види: зернення до українського народу і наказ верховного головнокомандувача з приводу 25 річниці Червоної Армії. Відозва підписана Гречухою (голова Верховної Ради УРСР)⁴, Корнійцем (голова РНК УРСР)⁵ і Хрущовим (секретар ЦК КП(б)У)⁶, а друга Сталіним. Щось рідне бачиш у цих листівках. Розповідають що багато плакало, коли читали ці листівки. А є чого плакати. Не буду писати тут змісту цих листівок. Про це вони самі і саме життя говорять. Цікавого дізнались дещо з них, хоч би й те що під Сталінградом знищено німецьку армію в 330 тисяч чоловік, що італійська румунська і угорська армії розгромлені. Останнім часом населення перестало боятися і відкрито передає й читає листівки, а один старик в якого в дворі впала пачка листівок поніс в село і роздав їх зустрічним.

16 БЕРЕЗНЯ

Ранком хотів було з одним кутчанином узяти підводу в Вергуни з'їздити, йому треба було туди з'їздити по ділу. В нашому бажанні було відмовлено. Прийшлося іти пішки добре що хоч земля була мерзла. Ноччю вдарив добрий мороз. По дорозі між Старою і Вергунами по полю вітер котив силу-силенну листівок. Взяв і я їх кілька. Такіж як і в Новій, але ось і новий зміст листівок.

Ось звернення до старост, поліцейських, службовців місьуправ і комендатур та тих, що з страху служать німцям. Тут говориться про великі їх злочин перед батьківщиною і що змити свою провину вони зможуть тільки протидією німцям. Ось листівка з відозвою до Української молоді, що перебуває в загонах «Українські батальйони». Тут говориться що проти кого ви виступили. Проти своїх батьків, братів і сестер. Чиста правда. Далі приводиться приклад, як український народ розправлявся з своїми ворогами. Дано приклад як Тарас Бульба

⁴ Гречуха Михайло Сергійович – голова Президії Верховної Ради УРСР (1939 – 1954).

⁵ Корнієць Леонід Романович — голова Ради народних комісаріатів УРСР (1939 – 1944)

⁶ Хрущов Микита Сергійович – перший секретар ЦК КП(б)У (1938 – 1949)

убив своєю рукою зрадника Андрія. В цій листівці закликаються їх виступи проти німців, убивати офіцерів, підпалювати склади, зривати мости. Тільки цим вони змиють свою провину. Цікаве було повідомлення й про те що під Сталінградом взято в полон генерал-фельдмаршала Паулюса⁷, начальника штаба Шмідта⁸ та 22 інших генерали. Багатьох людей цими листівками заставлено глибоко замислитись і прийняти відповідні рішення. Сьогодні бачив, як летіли дикі гуси.

17 БЕРЕЗНЯ

Стоїть несприятлива для урожаю погода. Дують сухі північно-східні вітри. Ноччю замерзає.

Живемо зараз як у мішку. Не знаємо що де діється. Газети немає, радіо не слухаєш. Говорять, що німці забрали Харків, та, ніби повідомлялось по радіо. Правда про віддалення фронту говорить сам факт припинення евакуації, і встановлення більш менш нормального порядку, але все ж так правдивості передаваних по радіо повідомлень не приходиться говорити.

Сьогоднішній день пожертвував на рубання дров та підготовкою веломашини до ремонту, дістав необхідні частини і умовлення з мастером про ремонт веломашини.

18 БЕРЕЗНЯ

Останніми днями стоїть холодна вітряна погода. Днём хіба тільки чуть розстає. Але природа відчуває весну. Ворони і галки гніздяться. Мабуть вперше в цьому році летіли гуси позавчора.

Весь день сьогодні в напрямку сходу роздавались, очевидно артилерійська, протяжна канонада. Вечером можна було спостерігати як в тому ж напрямку спихували поодинокі і групові феєрверкові огневі вспишки. Це не що інше як розриви зенітних снарядів простих і автоматичних пушок.

По селах району останніми днями пройшла мобілізація приписників на роботу в Німеччину. Їх забрано здебільшого ноччю і доставлено в Хорол під конвоєм, наче полонених. В Хоролі їх помістили за проволокою під вартою. Однак учора 30 чоловік утекло, висадивши вікно в уборній і прорвали проволочну загороду за нею. Тих поліцейських вартових, що охороняли в той момент забрали німці. Втеча скоїлась на світанку, коли сходило сонце і випускали опраляться в уборну. Ноччю опралялись в парашу, як тюремщики.

Який тепер вихід втікачам? Абож перейти лінію фронту, або створювати партизанські загони. Крім цих 30 втікачів багато втекло приписників ще в селах не давши їм можливості взяти. Замітно з дня на день більше проявляється дезертирство на роботу в Німеччину. Втікають навіть жінки.

20 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні ранком з одним кучанином поїхали в Ново-Аврамівку бити олію. Захопили з собою кілків, дров та три розібраних венських стульців, щоб передати

---

⁷ Паулюс Фрідріх – генерал-фельдмаршал, командувач 6-ю армією Вермахту

⁸ Шмідт Артур – генерал-лейтенант, начальник штабу 6-ї армії Вермахту

додому в Ново-Аврамівку. Поїздка наша була удачною. Олію 40 кг я забив на свій дозвіл по громадському г-ву Нової-Аврамівки. З обіду було одержано олію. Взявши з собою буряків два лантухи, борошна змелетого та дечого іншого, поїхали додому. Читав сьогодні новий текст листівки кинуті радянським літаком з зверненням до німецьких солдатів. Зміст її в основному зводиться про розгромлення сталінградської армії і взяття в полон 24 німецьких офіцерів. Між іншим, сьогодні після цієї завірюхи, що багатьох смертельно налякала, вийшов знову промірник газети «Хорольські Вісті» редакція якої була евакуїрована, а це повернулася назад. Повернення редакції назад безумовно фактизує про зміну становища німців на фронтах. Сьогодні вперше ряд громадських господарств виїхали сіяти ранні культури ячмінь, хоч земля ще тільки розтаяла лише зверху і то наніч замерзає.

Проїхавши Вергуни дізналися, що на Вергунівському полі сів німецький самолёт, фактично врізався в землю. Виясняється, що він був десь підбитий, шасі не викидалось і він змушений був врізатись в землю. Льотчикам пощастило спастись.

21 БЕРЕЗНЯ

День випав сьогодні теплий. Багато селян ходили сьогодні до самолёта побачити його. Уточняється, що це літак розвідувальний. Робив польоти Київ – Полтава – Харків – Дон. Десь на фронті був підбитий. Мотори відказувались робити. Шасі не викидалося. Вимушена посадка була зроблена сміливо. Кулемети при посадці полетіли в сторони й погнулись, патрони порозсипались, черевко продерлось, пропелери повідбивались.

22 БЕРЕЗНЯ

Сьогодні пішов у Ново-Аврамівку по олію (1 кг), що не допозначили позавчора, яка належить мені за мій номер, і договорить забить соняшників за кілки для тину. Прийшов наніч. Одержав олію. Договорився одержати олію за 12 кг соняшників для матері, які без дозволу позавчора не прийняли. Було б посуда одержав би сьогодні. Пообіцяли видати завтра. В основному сьогодні почалася масова сівба.

23 БЕРЕЗНЯ

Рано помогав гнати самогонку для домашніх. Все підлаштував і діждавшись доки буде капати, пішов у олійницю одержав олії щось більше 2 кг з 12 кг соняшників. З братом Петром договорився, що він знайде номера на соняшники за кілки, залишиться тільки доставити соняшники. Пообідавши пішов додому. В селі пощастило сісти на підводу, що була біля млина і доїхати нею додому. Правда було ще заїхали до одного знайомого по Подолу який з п'янства, ще й не проснувся. Дивувала мене його поведінка з жінкою, яку обвинувачував що нічого не приготувала для нас, так наче нас вони ожидали.

24 БЕРЕЗНЯ

Учора, чи позавчора мені пропонується стати бригадиром по боротьбі з шкідниками. В той же час староста сільуправи сказав, що циркулюють в районі слухи, що з першого квітня чи пізніше почнуть робити школи. Вияснити це я й поїхав сьогодні в Хорол. Щож мені сказали там. Говорить завідуючий, що є

розпорядження гебітскомісара в тім, щоб школи розпочали свою роботу. На початку квітня з приводу цього буде роз'яснення. Про підручники, чи про канцприладдя і зошити нічого не відомо.

25 БЕРЕЗНЯ

З тривогою населення наблюдає як східні вітри сушать землю. Днём сухі вітри, ноччу холод. Земля сухісінька. За день нічого істотного не трапилось.

26 БЕРЕЗНЯ

Ранком Сезоненко (староста) сказав, щоб я сьогодні явився в Хорол на нараду бригадирів по боротьбі з шкідниками. Мав виїхати разом з вербованими, але доки їх зібрали (4 чоловіки замість 12) то було пізно їхати. А Сезон то розкричався що й поїхав. Боїться штрафу. Вечером правда випили з ним у мене. Самолюбивий бачу він чоловік.

27 БЕРЕЗНЯ

Сівба в розгарі. Ранком з старостою села поїхав в Хорол на інструктаж по боротьбі з шкідниками. Нічого важного й не сказали. Все зводилось до того, що писалось в директиві про обкопну канавами бурякових плантацій, протруєння посів матеріалу, обприскування садів.

З Хорола пішов у Вербин до сапожника. По дорозі зайшов до дядька в Бойкому. Погостивши годин дві пішов і до сапожника, а чоботи лежать не чіпані. Правда його дома не було, ну хоч заочно вилаяв його при жінці. Після цього пішов і Нову, де й ночував. Мене здивувала поведінка радянських льотчиків. Для чого вони на поле понад шляхом з Хорола на Демену Балку скинули недавно 8 бомб?

28 БЕРЕЗНЯ

В Новій-Аврамівці нічого істотного немає. Чим я тут удовольняюся це грою в шахмати з Москаленком Миколою. Так і сьогодні зіграли кілька партій сили майже рівні. Правда буває частенько за ним перевага. Нарешті дістав собі насіння цибулі в Апанаса Гнатовича.

29 БЕРЕЗНЯ

Тепло встановилося наосяще весняне, та от дощу немає.

Сьогодні не думаючи й не гадаючи майже був п'яним. Зайшов до мене староста села. Випили одну бутилу, потім другу. Взяла після цього сміливість нас. Зайшли до Лаєвського. Той піджарив сала, яєчні і др.. і там підпили. Я ще горілки добавив. Так староста напився, що у сусіда й ночував.

30 БЕРЕЗНЯ

Нарешті сьогодні відчувалась весна. Тепло. Ноччю не замерзло. Дує теплий південний вітер. Робота моя і сьогодні – відпускання сіна. Вечером з Дунею почали копати огород. Це буде краще ніж ждати коней, бо староста громдвору не самостійний у своїх рішеннях.

31 БЕРЕЗНЯ

Сівба в повному ході. Надворі теплень. Дує теплий південний вітер. Сьогодні ходив до літака по бінзін, але неудачно. Їхнього главного не було, а той що був на варті не дав, так каже приказав старший. Сьогодні до пізньої вечірньої години копав огород.

КВІТЕНЬ 1943 р.

1 КВІТНЯ

Це той день сьогодні, що брешуть. Та ні від одного не чув цього сьогодні.

Сю ніч пройшов дощик. Вже помітно як зазеленіла травичка. Я продовжую відпускати сіно.

2 КВІТНЯ

Після учорашнього теплого дня сьогодні знову похолодало. Вітер північно-західний. Вечерком попросив одного сусіда, який посіяв ячменю вісім сотих і пшениці чотири. Хай родить на наше щастя. Сю ніч було пройшов великий дощ. Цей холод після дощу аж ніяк не сприятливий.

3 КВІТНЯ

Рано-вранці заволочив свій посів. Ще волочучи один дядько мене попитав чи правда, що мати фельдшерки повісилась. Що я міг відповісти, коли я від нього про це вперше чую. Виясняється, що ця жінка ще 31 березня вийшла з дому в Хорол. А її дочка спокійно гуляє, приймаючи до себе щонаочі німця.

Цю чиновницю ноччу було забрано і відправлено в Хорол (не без лупки поліцей). Так матір і похоронили без присутності дочки. А до того хоронили без попа, як це ведеться тут по обичаю. Яка причина наглої смерті? Тільки через дочку. Матері аж ніяк не подобалося, що її рідна дочка щонаочі приймає німця. На ґрунті цього між ними була бійка, коли дочка біла матір. Не перенесло мабуть материнське серце такої скорботи!

Дуня й сьогодні дістала бінзину біля літака.

4 КВІТНЯ

Неділя. День холодний. Часто набігали хмарки й порошили крупами.

Сьогодні Дуня пішла в Ново-Аврамівку, там буде і ночувати. До чого пакостних дітей багато в Вергунах. Що й не потрібне беруть. Сьогодні розвинчували частини з вісів біля сіна. Добре що я нагодився, а тоб вивели б з строю віса.

5 КВІТНЯ

Сьогодні Дуня наче змія була до мене. О тож вона ночувала в Новій. Я з дітьми був дома. Ніну ніяк не відірвати від себе. З нею ходив і кукурудзу видавати. Після снідання до мене зайшли з бутилкою Іван Іванович і Іван Семенович з бутилкою та я своїх дві поставив. Добре підпили. Захопивши дітей я пішов видавати кукурудзу. Ось приходить Дуня, ключі в мене, діти дома. Вона приходить до мене, а я саме шуткую з однією молодницею, поклавши їй руки на шию. Це й розлютило Дуню. Та зробила вона помилку, що на свого чоловіка почала пускати славу, що він сякий і такий, що вона застала як я обіймався.

6 КВІТНЯ

Яка контрасна погода стоїть. Ноччу мороз, а дньом теплота.

Моя робота перетворилася зовсім не по призначенню. Коли треба бути в полі, організовувати обкопку канавок, використовують мене за фуражора. Неправильні погляди старости на організацію роботи по боротьбі з польовими шкідниками.

7 КВІТНЯ

Сьогодні вечером в приміщенні німець (участковий інспектор) проводив нараду з бригадирами і десятихатниками, з приводу посівної. Нарада зводилась в основному до того щоб робили від темного й до темного. Всі корови мусять використовуватись, яка б вона тільна не була, хоч хай телиться на полі. Чуть що не подобалось німцю було того крику і стуку постолу. Хто не дотримується наказу штраф – корова.

8 КВІТНЯ

Так сьогодні було забрано в одного громадянина корову, як штраф за те що вона не була на роботі. В багатьох хлівах побував німець сьогодні ранком. Навіть заглядав у шкільні класи, думаючи мабуть чи не поставив хто сюди корови. До обіду ішов дощ. Ранком я зайнятий був видаванням ячменю на посів.

9 КВІТНЯ

Тепер я рано встаю, щоб видавти посівматеріал десятихатникам. Весь день сьогодні ішов дощ. Ранком, коли вже він ішов ніхто не мусив залишатися дома з робочою силою. Всі повинні пережити дощ в полі, така воля німця.

10 КВІТНЯ

Ранком вияснилось. Показалось ясне сонечко. Помітно як зазеленіло. Сьогодні цікавий трюк був у полі. Німці роздівали тих хто в теплому був одітий, мовляв кожушок, чи бурмусих понижує продуктивність праці. Сьогодні ми з Дунею копали грядку.

11 КВІТНЯ

Неділя. На світанку ударив добрий мороз. Біда з цією погодою. Ніяк не встановиться тепло. Після дощу тільки й треба тепло. В полі сьогодні німець бив селян за те що ті відпочивали. На одному й палку перебив. Ранком сьогодні видавав соняшник на посів. Копав з Дунею і сьогодні грядку.

12 КВІТНЯ

Мороз і сю ніч був не менший ніж учора. Майже день був зайнятий видачею посівного соняшника і фуражної кукурудзи. Рано вранці заволочив грядку. Дуня сьогодні посадила 0,01 га картоплі скороспілки.

Ранні зернові культури вже посіяні. Іде сівба соняшника. Дув сильний північний вітер.

13 КВІТНЯ

Сю ніч майже не було морозу. Дув сильний північний вітер. Цей вітер лише сушить землю. Був у полі на плантаціях з приводу обкопок канавок. Обкопуються незадовільно.

15 КВІТНЯ

Погода стоїть холодна і вітряна, що аж ніяк не радує душу. Ранком видавав соняшник і кукурудзу, а потім з Дунею садили біля великої школи картоплю і там же рядом копали грядку.

16 КВІТНЯ

Хіба ж поробиш усе одним махом та ще й з дітьми. Прийшлося і сьогодні садити картоплю біля школи (скороспілку). Погода не сприятлива для врожаю. Ось уже кілька днів дує сухий вітер.

17 КВІТНЯ

Мав бути сьогодні наніч піти в Ново-Аврамівку та через видачу посівного матеріалу мусив залишити. Бо до вечера був у полі біля канавок бурякових плантацій. Вечером загадано молоді 1922-23-24 рр народження на збори в сільбуд, де їм об'явлено, що вони мобілізуються на роботу в Германію і 19/IV з'являються на комісію в Хорол. Всих 69 душ.

18 КВІТНЯ

Ранком стояла чудова тепла погода. Вдівшись, умившись і поснідавши пішов я в Ново-Аврамівку, де відпочив я не довго, бо треба сходити в Вербино, Бойков і назад. Ідучи в Вербину вітер західного чи південно-західного напрямку кріпшав. Ось і Вербино. Але чоботи ще не готові. Пообіцяв пошити до четверга. Приходиться тільки миритися з ним. Після цього пішов у Бойкове до дядька Кіндрата, куди прийшли і свати. Свахи добре поплакали бо невістку мобілізують (1922). Тільки пообідали піднявся сильний вітер, якого не знаю коли й був такий. Багато накоїв він лиха, порозкриваючи хати повітки. В Нову ішов під дощ. Намок не плохо.

19 КВІТНЯ

Чого натворила учорашня буря в Вергунах? Понівечила, поламала покрівлю в зерносховищі, наче бомба в нього попала. А в Клепачах млин перевернуло. Ледь-ледь живого витягли з-під мішків мірошника. Нарешті з Дунею ми покінчили копати огород. Викопали не менше 0,35 га. Сьогодні в Хоролі була комісія мобілізованим. Говорять що з 69 душ прийшло 25 душ, часть до особого востребування і багато звільнили.

21 КВІТНЯ

Учора нічого істотного не було. Зате сьогодні було. Була жутка картина. Сьогодні в Німеччину відправляли мобілізованих. В відра сльоз н вбереш – скільки люду плакало. А криків, зойків, тужіння від'їзжаючих, наче ішли вони на вірну смерть. Молодь! Цей цвіт життя людського! Така нещасна доля Вам випала жити в цю епоху. Але кріпітесь, мужайтесь! Ще будуть бити дзвони вашого повернення на батьківщину і пролиті сльози замінять гордовиті посмішки живих теперішніх ваших свідків.

Погода сьогодні не холодна. Ішов до обіду дощ.

22 КВІТНЯ

Сьогодні дали мені в спілці коней і я з одним дядьком орав грядку. Почав біля школи орати обліг. Староста села майже прогнав, мовляв тут треба орати трьома. Оравши біля великої школи один клин розкричався староста спілки, що мов без дозволу орю. Виорали за день 0,27 га і за весь час 0,80 га.

23 КВІТНЯ

Сьогодні зробив щонайменше 45-50 кг. Рано, уставши бігав по потребах, отпускаючи картоплі, а потім поснідавши пішов у поле, оглядаючи стан обкопки плантацій. Годин об 11 прийшов додому і не гаючи часу пішов в Вербино, через Нову-Аврамівку. Остановка в Новій була в мене хвилин 15-20, а потім пішов у Вербино. Приходилось і бігти. Зате удачно. Чоботи були готові. Назад ішовши

захопив дома жирів на свято. В Новій сьогодні відправили мобілізованих в Німеччину. Розповідають, що сльоз тих, крику було, щось страшне.

24 КВІТНЯ

Передсвятковий день. Стільки тієї роботи, що й не переробити.

Тільки вечером пробіг на плантацію, бо Сезон, та й район гостро нагадує про обкопку плантацій. Вечером мені відказано в підводі на завтра в Ново-Аврамівку. Настрій паршивий. Плантації не обкопуються. Завтра як нарочне випить і каплі немає. Вечером пізно робили уборку з Лаєвським в дворі. Всього переробити й не вдалося. На завтра відложив бриття. А день стояв чудовий. Почали цвісти абрикоси.

25 КВІТНЯ

Великдень! Цей довгожданий день народу. Як не гірко живеться, скільки сльоз не проливається, а кожен готується до нього, хоч і з гірким відчуттям на серці, пригніченою гіркою долею. Настрій паскудний. Ранком побрився, потім відправив жінку і дітей в Нову Новачанську підводою і згодом, погравши в карти сам пішов. Погода чудова. Цвітуть абрикоси. Гуляв у дядьків Сидора, Афанасія і Петра.

26 КВІТНЯ

Гуляли в матері паску не погану в колі рідних і родичів. З Чехова приїхав дядько Федір з сином покійного дядька Степана. Потім гуляли в Петра. Було договорив в бригаді підводу їхати додому, але один кінь був такий норовистий, що прийшлося сім'ю залишити до завтра, яка поїде з молочаром до Старої, а сам пішов пішки. В Новій дістав квочку за кору. В Старій була цікава зустріч с п'яним старостою села. Оказалось, що родич він. Заходив до діда Федора, де випив, скільки хотів.

27 КВІТНЯ

Проснувся рано. Попорав свиней і дещо привів в порядок в себе в хаті.

Посадив квочку на 13 шт вутячих яєць. Після всього цього пішов до контори. Там розкричався Сезоненко, що пізно вийшов я на роботу. Та плювать мені на це. Сьогодні я їду на нараду в Хорол. До с/у для нас з Лаєвським підїхала підвода, якою ми й прибули на нараду в народмі Хорола. Нарада була коротка. Сказано ясно й коротко, що більше чим здивувало, навіть більшість були приголомшені тим, що учитель повинен вести не менше 60 учнів, хоч то один, чи чотири групи. Так наче в Німеччині, кажуть німці. Ясно стане кожному результати учоби, коли додати відсутність підручників, зошитів канцприладдя. 1го травня початок навчання. В Хоролі одержав святочний пайок: 300 гр укислого повидла, 300 гр суш. вишень, 300 гр олії, 2 кг хліба ячмінного 1 кг капусти. Посіяв рижій.

Вперше в цьому році гриміло.

28 КВІТНЯ

День пройшов за роботою. З Дунею садили на грядці в полі картоплю.

Вечером при заході сонця закінчили порати грядки. На нараді оголосив бригадирам про початок навчання.

29 КВІТНЯ

Майже весь день був зайнятий видачею пісівної картоплі. До школи сьогодні привезено парти, але через нехватку робочої сили не розставлено. Обідали з рюмкою з завгоспом Р.Д.Д. Сміливі його вислови з приводу сучасного режиму. З обіду ішов дощ.

30 КВІТНЯ

Учора на нараді дано на сьогодні двох жінок мить поли в класах і розставляти парти, що й було зроблено. Офіційно оголошено вечером, що завтра свято й не робочий день. Виорав 0,10 га облогу біля школи. Щось знову групами розлітались літаки.

ТРАВЕНЬ

1943 р.

1го ТРАВНЯ

Що коли б цей день та хоч годків два назад! Чудовий день! Стоїть чудна погода. Зацвіли сади. Справді відчуваєш день весни. В цьому році 1 травня не робочий день. Німці його також святкують. А за німцями і нам грішним українцям дозволено. Та тільки хто як знає. Ніякої організації святкування немає. Ніяких мітингів, зборів, агітаційних гасел, немає демонстрацій. Гуляє хто як знає.

Кілька слів про себе. Живу я в Вергунах більше чим півроку. Хоч я й займаю становище не низьке в селі, але я відчуваю себе самотнім. Можливо через те, що я не прихилений до всяких замкнених діл кампаній з обмеженим колом людей з своїми властивостями настроями чи відчуттями. Та й що я, цей смертний, що не має в себе достатків для того, щоб обрости, щоб глибоко пустити коріння цієї «дружби».

Сьогодні я провів за роботою. Хай благословить мене труд, щоб я мав достатки хоч колись погуляти в компанії людей, віруючих в правду, справедливих в своїх ділах і поведінці чесних в своїх міркуваннях й цілеспрямованих в своїх мислях. Я знаю, що той хто трудиться, той буде завжди справедливий, аби цей труд був корисний як для самого себе, так і для суспільства.

Сьогодні я волочив виорану учора грядку, садив з дружиною кукурудзу. Тай увесь день і провів за працею. Погода знову похолодала. Дув північно-західний вітер.

2го ТРАВНЯ

Сю ніч, як учора і ожидали був морозчик. Та й день не був теплим. З обіду набігали хмари і йшов дощ. З Нової-Аврамівки приїхали до мене брат Петро і сестра Галя. Основною причиною поїздки сюди являється забрати кілки в сусіда для тину, а також і я дещо передав, як то сояшники і ін. Між іншим проволоку прийшлося відшукувати у якогось Галагана Гр., який не питаючись забрав її в шкільному сараї.

З вечора насунули хмари і пішов дощ. Мабуть зарядив на всю ніч, бо характерні густі, товсті й сиві смугасті хмари, які приносять тривалі дощі.

3го ТРАВНЯ

Перш за все за погоду. Цілі сутки ішов дощ, і не малий дощ, майже проливний. Землю намочив добре. Полягали спати і ще не переставав.

Сьогодні Проводи, день коли п'ють горілку мабуть чи не всі, бо споминають мертвих і як традиція споминають за чаркою. Тільки погода не сприяла виходу населення на могили усопших. Правда з обіду дощ чуть було перестав. Населення вивалило на кладовище. Навіть було організоване і богослужіння.

Чим я був зайнятий сьогодні? Майже весь день приводив у порядок щоденники, до обіду правда був заклопотаний школою. Адже сьогодні учні мусли з'явитись до школи. Явка погана, всього прийшло три душі. Прийшлося відправити учнів додому. Правда ще такому відвідуванню заспокоює несприятлива погода, але відвідання хоч би 50 % добитись тих дітей, що підлягають охопленню школою. Адже це літо, коли і діти в господарстві грають велику роль, особливо як пастухи. Тут ще в Вергунах немає загального пастовника і кожен господар має свого пастуха. Це утруднює охоплення дітей школою, поскільки не можлива організація череди. Вечером, коли уже було ліг спати зайшли до мене хлопці випити горілки в них була та не було закуски. Прийшлося вставати і готувати закуски. Вони принесли з собою сала. Однак випивка не совершилась, бо один з них вийшов кудито по якійсь важливій причині.

4го ТРАВНЯ

І цю ніч ішов дощ. Ранком було перестав, а потім знову пішов. Через це, а можливо і ні і сьогодні в школу з'явилося лише 9 учнів. Заняття не було. Поговоривши з ними кілька хвилин прийшлося відпустити додому.

В обід дощ перестав. З обіду з Дунею садили на грядці біля школи кукурудзу. Землю добре промочив дощ. Адже тут була суха земля. На вечер вияснилось. Подув північний вітер, правда не холодний.

Читав звернення генерального комісара України до української молоді про мобілізацію молоді на роботи в Німеччину на два роки. Знову мобілізовується молодь 1925 р. народження. Знову сльози, сльози й сльози.

5го ТРАВНЯ

Нещастя ввалилося нам в настоящий період, яке визиває тільки клопоту та турбот. Адже в настоящий період те що раніше було радістю і довгожданим тепер його треба розуміти навпаки. Дуня ось уже кілька днів заявляє, що час би бути менструації, але її нема. Ось це й надає турбот. Адже в настоящий період малі діти тільки надають турботи, та ще для нас, коли ми маємо двох дітей Валю 6 річну і Ніну трьохрічну. Прийдеться якісь міри приймати для уникнення багатосімейності.

Сьогодні в школу також з'явилося мало дітей, всього з десятків учнів. Рішив я, відвідати батьків тих дітей, що мусять з'явитися до школи і вияснити причину їх невідвідування. Так перед вечором я й обійшов одну бригаду. Які ж наслідки. Батьки учнів 3^х і 4^х класів відказуються посилати своїх дітей в школу, мотивуючи тим, що нікому пасти. В цьому вони праві. Судячи з політики німців, видно, що

мов не ми не хочим ваших дітей учити, а ви своїх дітей не хочити посилати в школу.

Вечер. Чуть смеркло, як небо вкрилось гулом літаків. В усі сторони й на великій висоті чути було рев моторів. Це літаки радянські. А цікаво хоч звук їх почути. Не бачиш їх і то відчуваєш якусь полегкість. А колиб побачив!? Коли б поговорив з живими людьми?! Ось незабаром на південному горизонті появляються веєром ракети. Там же блискавкою палахкотить небо. Маленьки огоньки лопаються, наче мильний пузир знову ж таки там. З сторони красиво спостерігати, та чи красиво тому хто перебуває в області цього бомбардуванні. Може разом з спалахом усобають і душі людські на віки. Може оце коли я пишу оці рядки щоденника, там же конають такі ж смертні як і я. Чи то там, чи на сході на фронті. Лягаю спати, а рев моторів літаків не припиняється.

6го ТРАВНЯ

Сьогодні прибуло в школу 18 душ. В цілому з'явилося до школи 21 душа що складає 24 %. Зробив два уроки, а потім відпустив учнів 4^х.

Після цього з Дунею і Ніною на руках пішли в Старо-Аврамівку на храм, до свого хрещеного діда Федора. Гостювали не плохо.

Що сьогоднішнім днём було знаменитим це одержання від Каті сестри Дуні листа з Германії. Ось уже учора сповнилось год як Катя поїхала в Німеччину. Ніяких відомостей про її не було. Скільки було радості в Дуні. Пише, що живе в господаря, що має 8 корів, і численну іншу худобу на птицю. Пише що з Авдієвки одержала листа від сусідки. Питає чи правда, що померли батько й Назар. Завтра напишемо відповідь.

Погода стоїть тепла й сонячна. Після дощу все пішло рости. Сади цвітуть. Наче молоком облиті стоять вишні, сливи, терен. Дерево вже зазеленіло пишним зеленим листям.

7го ТРАВНЯ

Сьогодні в школу з'явилося лише два учні. Прийшлося з ними тільки побеседувати та й відпустити додому, а потім після цього пішов додому, вияснити причину їх невідвідування. До вечора обійшов їх усіх. Більшість пообіцяло ходити.

Чудова стоїть зараз весняна погода. Сади цвітуть. Якщо ще продержиться кілька днів тиха і тепла сонячна погода, то навірняка треба ждати доброго урожаю фруктів. Та мабуть днями піде дощ.

Вечером в сторону Полтави горизонт освічувався ракетами, поодинокими і груповими спалахами. Всі признаки говорять, що Полтава піддалась бомбардировці радянських літаків. Окремі літаки чуть пізніше залітали аж сюди.

Ще учора Дуня нарешті з полегкістю здихнула після того як у неї появилось женське, чого вона давно ждала. Це усуває лишні турботи не тільки для неї, а й для мене.

Сьогодні з Вергунів відправлено групу мобілізованих в Німеччину в складі п'яти осіб. На комісії позавчора було 34 душі, прийняли лише 5. На відправці їх не був, і того крику і голосіння, що були минулої відправки не чув.

8 ТРАВНЯ

Нарешті сьогодні я вправився з грядками. Перед вечором виорав останні десять сотих облогу і засіяв сім сотих просом. Останню площу думаю засадити чим другим, чи то гарбузами, чи іншими культурами. То вже справа Дуні.

Сьогодні в школі було ще менше учнів ніж учора всього навсього три учні. Виписав з ними нагадування батькам, що не присилають дітей до школи за таким змістом:

«Ви вже попереджені про посилку свого сина (дочки) в школу в 4^й клас (3^й). Але до цього часу Ви ще не прислали його в школу, чим Ви порушили постанову про обов'язкове навчання. Якщо Ви в понеділок 10 травня не вишлете його в школу до Вас будуть вжиті суворі міри.

Староста села

Зав. школою.»

Ці нагадування передані в сільуправу для вручення по призначенню.

Вечером був цирк з різними нескладними номерами циркової програми. Мені не сподобався. Квитки по 10 крб. шт. В складі всієї сім'ї ходили в цирк. Дуня сиділа з Ніною, а я з Валею, якій сподобалося. Чи дитя розуміє смак циркового мистецтва.

9го ТРАВНЯ

Ще й не повидніло, як я вже був на ногах, бо мав іти по ділу в Ново-Аврамівку. Не зійшло ще і сонце як я був уже в полі між Вергунами і Старою. Основною причиною відвідин мене Нової це роздобування грошей за скло. Походка була удачна. За 17 шибок величини 100 см. в периметрі взяв 1000 крб. Гостив в Новій не довго.

Трохи розбив пригнічений настрої в матері. До чого вона боїться за Антона, щоб не мобілізували його в Німеччину. Адже він молодий і (1927 р. народження) та й сімейне становище не завидно: мати 59 років, дочка (сестра моя) з 1912 р. з трьохрічним сином і Антон. Безумовно я матір заспокоїв тим що з такого сімейного складу не мобілізують. Та й де та мобілізація? Якщо говорять про неї то лише про 1926 р. народження.

Сьогодні стоїть несприятлива погода для цвітіння садів. Дме сильний південний вітер. Казалось ось-ось піде дощ. Але вітер розганів хмари і дощу так і не було. Вергуни прибув коли вже смеркало.

10го ТРАВНЯ

День пройшов без особливої важності. В школі учнів і сьогодні було мало – всього лише шість. Слабо старається в цьому відношенні сільуправа. Ще позавчора були передані туди нагадування батькам про посилку своїх дітей в школу. Але воно пролежало в старости під сукном і тільки сьогодні рознесли ці нагадування. Цей факт говорить про відношення старости до школи.

Ось мені пошились на Великдень хромові чоботи. Шив мастер, що славився. Походив лише тиждень, як на обох чоботіх почала відставати підошва. Чистий клопіт з цією обув'ю. Коли одно маєш і те рветься. Ненависть бере до сапожника за таку роботу. Пошив малі. Очевідно загубив мірку с [...] більш як півроку даний заказ. Але ж був я там у його не раз, можна було б зміряти ногу! Говорить, що

сороковий номер тільки можна приставити до цих халяв. Чому? Коли там був сорок другий!

І сьогодні погода стоїть вітряна. Дув південний вітер. Правда менший учорашнього. Завтра мусить бути добра погода.

11го ТРАВНЯ

Сьогодні вже був жаркий день. Температура досягла до +32°. Тільки зрідка легенький вітерок дув. Погода сприяє для цвітіння садів. Але ось вечером подув північний вітер, який на ніч і не думає переставати. Температура значно понизилась. Сонце зайшло заплакане, що говорить що і завтра буде вітер.

В школу до мене сьогодні з'явилося 11 учнів з двох класів. День пройшов без нічого істотного.

12 ТРАВНЯ

Сьогодні розповідають про те чого я не міг бачити і чути учора вечером. Розповідають, що в сторону Полтави і Кременчуга «блискавка» увесь вечер шуткувала, а «панікадила» безперервно звисали в небі, інколи доносились звуки «барабанного бою», а й часто мурчали сонливі «коти» над головами.

Сю ніч мені приснились Назар і мій брат Іван. Сниться, що Назар приходить в Вергуни. Його прихід повідомляє в радості Дуня. Хоч як не хотів я, а все таки поручкався я з ним. Потім з думкою, що ти ж мов убитий намагаєшся дати йому зрозуміти, щоб він геть пішов. Він мені пояснює, що він уникнув смерті утечею. Але все ж таки зник Назар з хати. Куди й як не пригадую.

Іван снівся так: сниться наче я іду в Нову. Прихожу в неї. Не дохожу ще додому як мені повідомляють, що Іван дома. Я радий. Але я іду випивши, від чого відчуваю неприємність. Прихожу додому. Там в саду від гулянки були вже п'яні. Іван також був п'яний і, співаючи, ходив в саду передівши воєнну форму на дорогий чорний костюм. Був я в уборній, коли він пройшов мимо мене, помітив але не зачепив. Потім коли я вийшов з неї, підійшов до нього і привітався. Хотів було і цілуватися, та вийшло в нас так коли я до нього нагнувся, то він не цілується почав, а щось мені говорити, а що саме не пригадую. Кажуть, що як мертві сняться, то на дощ. А й справді сьогодні пройшов після обіду добрий громовий дощ. Невже й Іван у мертвих?

Учнів у школу так і не прибавляється. В моїх класах в школі було 10 учнів. Правда в 4 кл. один прийшов новачок. З учнями ходив сьогодні в ліс вивчати в натурі орієнтування по місцевості (географія) і фізкультура.

13го ТРАВНЯ

Ще ранком сьогодні збирався було піти в Старо-Аврамівку до діда Федора. В нього сьогодні зустрічатимуть 1^{ше} травня старого стилю та не пощастило. З обіду як пішов проливний дощ, то не до зустрічі було, стільки грязюки натворило. Разів п'ять з обіду набігав проливний дощ. Рідко коли буває, щоб бував такий дощ. Добре землю промочило. Дивно, що вітер північний і такі хмари нагнав!

Сьогодні в вітряк відвіз молоть кукурудзу.

14 ТРАВНЯ

Хіба сьогодні й істотно, що. Почав писати нісенітницю, бо ложило мене на сон. Хотів сказати, що сьогодні нічого істотного не трапилося.

На школу з Хорола прийшла директива, щоб учнями збирати довгоносика на бурякових плантаціях. Завтра починаємо. Погода стоїть вітряна. Дме холоднуватий півн. вітер.

15 ТРАВНЯ

Ранок віщує теплу погоду. А й насправді дньом стояла вперше в цьому році така тепла погода. Лише легенький вітрець з півночі освіжав.

Після двох уроків організовано вийшли з учніми на бурякові плантації збирати довгоносика. Треба було бути в полі аж до 4^x год. дня, а ми були лише до 12 годин, бо довгоносика мало на бурякових плантаціях.

Прийшовши додому, пообідав, побрився і пішов у Чехів хутір роздобувати на посів квасолі, кабачків та квочки. Вийшов в 2 годині 30 хвилин маршрутом через Княжу Луку, Слобідку. Цим маршрутом я зробив якихсь 5 км. кругу, підійшовши під самі Петрівці. Під Чеховим в полі зустрічалась дич: лисиці, дрофи. Що коли б це хоч років два назад? Озимина вже викидає колос. Прихожу в Чехів. Ось зове в хату мене дядько Андрій, в якого загаявся з годину за столом з бутилкою і салом. Вже сонце заходило коли пішов від нього. Захожу до тітки Килини. Там мимовільно для мене також сажають вечеряти. І також горілка.

Уже було смеркло, як пішов до дядька Федора. Мені його сьогодні обов'язково треба бачити, бо говорять що він завтра рано їде в Миргород. Ідучи до нього в небі в різних напрямках почали гурчати радянські літаки. В напрямку Кременчуга світилися ракети і видно було розриви зенітних снарядів. А вже коли був у хаті, згодом затряслися двері від здригу землі від розриву десь недалеко бомби. Ще раз вийшов було надвір. Літаки продовжували гурчати в усіх напрямках.

16 ТРАВНЯ

Чудовий день! Не було ще як сьогодні такого. Такий теплий та тихо-сонячний. Я гостив ранком у дядька Федора. Правда він рано поїхав у Миргород. Потім на обід пішов до тітки Килини, де також годин дві був. Те що мені було необхідно роздобув.

З Чехова пішов у Ново-Аврамівку. Думав з Нової іти в Вергуни та облишив до завтрашнього ранку. Ще будучи в Чеховому дехто повернувся з Миргорода і розповідав, що учора вечером була кинута бомба з літака в Миргороді на сінні стоги. Базар був розігнаний сьогодні і багатьох забрано на роботи на аеродром.

Читав сьогодні газету «Хорольські вісті, в якій великим заголовком в зведенні Верховного Командування збройних сил було надруковано: Славне закінчення героїчної боротьби німецьких та італійських з'єднань в Африці.

В чому воно є славним? В тому, що англійці і американці, підвівши крупні сили, майстерно оточили німців і італійців, знищили їх або взяли в полон, що німцям і італійцям прийшлося кілька днів не їсти й не пити і тільки тоді припинили опір коли вистріляли останній патрон. Славно штани потіряно!

17 ТРАВНЯ

Раненько встав і не снідавши пішов в Вергуни. В атмосфері збиралось на дощ. Та ноччу і пройшов невеличкий дощик. В Вергуни прийшов за годину до

навчання. Учні з'явилося і сьогодні мало. Роботи та пастьба заважають відвідуванню. Завтра збираюсь в Хорол по зошити і вияснити, що робити з тими учнями, які не відвідують школи. День сьогодні був хмарний і холодний.

18 ТРАВНЯ

Вранці з молочарем поїхав в Хорол. До чого холодно було їхати. Дув холодний північно-західний вітер. А я ще не думав і піджака не брати. А тут пальто не заважило б.

В Хоролі вияснив, що на батьків учнів, що не відвідують школи накладається перший штраф 50 крб. Якщо далі не відвідує накладається другий штраф. Така воля гебітскомісара. Одержав зошитів 55 шт., коробку пер та два карандаші. Одержав за травень пайок 22,5 кг. просяного борошна і ні грама більше нічого. І то не плохо. Це ще добре, що хоч це дали. Адже це другий пайок.

Сьогодні через Хорол їхала з Гадяча в Богданівку одна жінка, як видно чи з не репресованих. Розповідає, що це тут тільки не відчувається війни, а там, то з повітря, то з лісу атакують. Центр в Гадячі розбитий. Говорить, що Гадяч вісім днів був у руках червоних. Говорить, що багатьох постріляно хто служив німцям. А потім, коли вернулися німці, то вони також почали жорстоко розправлятися з тими хто йшов назустріч червоним. Так приміром було повішено кілька душ які заявляли червоним, що хто служив німцям.

19го ТРАВНЯ

Кілька слів про своє службове становище. Не віриться мені, щоб Ради при повороті так нещадно відносились до населення, що тим чи іншим шляхом чим usługувало німцям. Приміром, як розповідала жінка з Гадяча, що в списки для покарання вносили і тих в кого квартирували німці. Чи не з репресованих ця жінка. Яка робота вчителя? Научити дітей грамоти, щоб вони уміли читати, писати, мали елементарні уявлення з географії, природознавство. Адже діти підрастають, вибувають з шкільного віку. Цим сіється темрява для населення, яка при будь-якому режимі є шкідлива для нього. Адже ця людина менше свідомо. Вивчити дітей грамоти принесе навіть більше користи чим помазати йодом чи випити касторки чи прийняти якісь пілюльки хворим. Більшість таких хворих виздоровлює не приймаючи ліків. А поспробувати несприйняти наук, що даються в школі, чи зможуть самі вилікуватися від темряви і неписьменності. Хіба може зможуть тільки одиниці-самоучки. Я б сказав, що робота вчителя необхідна не менше чим лікаря. Одна тільки біда, що населення це сприймає як другорядне, не обов'язкове. Коли в містах населення наймає вчителів, щоб вони вчили їх дітей. А тут на селі даєш їм усі услуги безплатного навчання і то не йде на зустріч, не бажає щоб їх діти учились наук, які в майбутньому дуже їм пригодяться.

Я вважаю, що народний учитель іменно є тим необхідним для народа без чого не може жити народ в любий період, навіть в такі смутні часи, бо думаю, якщо учитель не зацікавлений в просвіті народу, то це є ворожий акт не тільки проти сучасного режиму, а й проти майбутнього, який би він не був, бо в цьому вбачається не що інше як регрес освіти, унеможливлення в майбутньому, якнайскоріше загоювати рани війни.

Відвідування учнів усе падає. Приміром сьогодні було в четвертому класі лише 1 учень та в третьому 4 учні.

В сьогоднішньому номері газети немає нічого істотного. В Африці воєнні дії закінчилися. На східньому фронті лише ідуть місцеві бойові дії.

Ось уже третій день як стоїть холодна погода. На ніч усі признаки говорять, що буде мороз.

20 ТРАВНЯ

Чого опасувались учора, те й сталося ніччу. Температура мабуть опустилась нижче нуля, бо багато померзло кукурудзи і квасолі, особливо на відкритому місці.

Днями повернувся один поліцейський з Києва. Він розповідає, що 11 травня був великий наліт радянської авіації на Київ, наслідком якого виникли великі руйнування і населення мало значні втрати. Він розповідає, що вечером ще завидно прилетіли літаки, які кинули листівки, в яких говорилось, щоб німці не брали в Німеччину на роботи українцям. По них почали бити зенітки. Тоді літаки вивісили «панікадили» від яких стало видно наче дньом. Після цього підлетіли бомбовози і почали бомбити Київ до самого ранку. Ранком знову було кинуті листівки з літака, в яких прохалось вибачення перед населенням за втрати спричинені бомбардуванням, поскільки бомбили Київ англійські льотчики, які добре не знають місцевості.

Сьогодні чи учора в Вергуни прибула якась ноша релігійного напрямку. Кажуть, що передається звідкільсь паска, три свічки й листи. Дізнаюсь детально напишу другим дньом. Погода й сьогодні холодна. Дньом кілька разів ішов дощ з градом. Правда вечером потеплішало.

21го ТРАВНЯ

Відчутно, що погода потеплішала. Вітер дув з південного заходу. Дньом кілька разів набігав дощ з градом.

Нічого істотного за день не трапилось. Школу мало відвідує учнів. В моїх класах було 13 душ, а учора 6 душ. Між іншим кажуть, що в новому корпусі школи будуть обласні курси поліції. Кому, кому, а молодицям це на руку. А в цілому для села краще було б коли б в селі менше було воєнних.

22го ТРАВНЯ

І так сьогодні виясилось, що підлягає охопленню школою 110 учнів, включивши сюди дітей народжених 1936 р. (першої половини) і 1930 р. (другої половини). Але коли б ходили з них 70 учнів згідно наявності дітей повинні дати ще одного учителя. В моїх класах сьогодні було лише 13 учнів.

З обіду сьогодні драв в лісі кору. Надрав три лантухи. Ще треба надрати один лантух. Але вечером прийшлося віддати Вербенському Кіндрату два лантухи (тому що мені чоботи шив). Він спеціально прийшов по кору. Про ціну не домоворились. Погода погана: холодна і кілька разів ішов дощ.

23го ТРАВНЯ

Учора квочка вилупила 10 вутят з 13 яєць. А троє курчат задзьобала. Яка глупа квочка. Ще тільки наклюнулись, як вона почала раздзьобувати і чи то вона їх задзьобила, чи може задавила, адже строк ще в понеділок вечером і їх поява передчасна і настільки вони були кволі, що легко їх було і задавити.

Дув південний вітер. Але хоч і з півдня та був холодний. Зрідка ішов дощ, але вечером пішов добрий дощ, а холод ще зробився більшим.

24го ТРАВНЯ

Тільки сьогодні мав випадок говорити з людиною, що бачила ті паски й читала листа, що йде в супроводі них. Ось короткий зміст цього листа:

«В городі Житомирі тяжко хворіла одна молода красавиця. Бог над нею змилюсердився і вона виздоровіла. Та тільки після видуження вона уснула аж на троє суток. Після того як проснулась вона звертається до батька з такою реччу: «Підіть у сад і викопайте під вишнею скарб». Батько пішов і почав копати. Згодом він докопався до сундучка, якого сам не зміг витягти, такий він був важкий. Підходить він до дочки, а та й рече йому: «Попросіть трьох вдов хай вони допоможуть вам». Позвали трьох вдов, які й витягли ящик. Открили той ящик, аж там було три господніх паски. Після цього дочка знову ізрєкла батьку, щоб викопали другий скарб під вишнею. При допомозі трьох вдов витягли й той скарб – там були свічки святині три штуки. Після цього усипавша ізрєкла: «Принесіте мені вітку з вишні і якщо Богом велено житні добрій, то в моїх руках вона розв'ється». Принесли їй желану віточку, і взяла цю вітку прекрасна девіца в руки, і на глазах присутствующих розцвіла ця вітка. «Велено Богом хорошій житні»– сказала усипающа. А після цього сказала ще: «Богом велено, щоб ці паски і свічки несли три вдови від села до села аж до фронту і коли вони туди дійдуть то закінчиться війна». Так віруючі повинні снаряжати по три вдови в тому селі куди прибуде ця свята паска, щоб не медля передавати далі, аби воля господня скоріше справдилася».

І так оці паски, свічки та месса і мандрує з села в село. Паска уже порізана, очевидно різали її поліція чи німці. А то мов, шут вас знає що ви спекли в цій пасці. Свічки вже поламалися, а лист стерся і написана, наче курячою ногою надряпано. Інші говорили, що одночасово вийшли з старту ще й три ікони, які пішли значно правіше, і що це вони як зйдуться на фронті, то закінчиться війна. Ця людина була на храму в Стайках і говорить, що вже там, чи в Княжі появилась ікона божої матері й вишневі вітки, й що їх звідти розділили: ікону і вітки направили правіше, а паски й свічки пішли по старому старті, а тут в Вергунах балакали лише про те, що вони стартували разом в різних напрямках. Що оце тепер церковникам можна ловити рибку в каламутній воді. Ще ці паски з району не вийшли як нова витівка церковників. Розповідають:

«В Хоролі по базару поліція помітила дві людини: чоловіка й жінку, які нічого не купляли, а сновигали по базару. Їх признали за підозрілих і забрали в поліційський участок. В участку, коли збирались робити допит, чоловік і жінка безслідно зникли. Ось незабаром донеслось ридання жінки яка з денної порожняви благала, щоб дев'ять удівців зробили хрест, а дев'ять вдов вишили рушник, і щоб цього хреста закопали на перехресті дорог.

Для чого закопувати цього хреста і від чого – не відомо. Наче взяли це зробити в Оврамівці, в якій саме – не знаю. В цей тяжкий період таким видумкам ґрунт уроде.

День сьогодні пройшов, як і обичний день без особого. Учні відвідують погано школу. Сьогодні сільуправі відправив списки тих батьків, що не посилають своїх дітей в школу без поважних причин. Чим все це закінчило, не знаю.

Погода сьогодні нікчемна. Дув південний вітер, що часто приносить хмари дощові. Щонайменш десять разів ішов дощ. Кінчаю писати щоденника об одинадцятій годині, кілька разів засинаючи, що тільки було почну писати, то й дремлю.

25 ТРАВНЯ

І сьогоднішній день не обійшовся без дощу. Погода несприятлива стоїть для польових робіт. Тут саме полінка, а дощ заважає. Пора перестати, земля уже добре промочена.

26го ТРАВНЯ

Нарешті сьогодні обійшлося без дощу. Правда погода не тепла, але все ж таки краще ніж був дощ. Одержав газету «Хорольські вісті». Нічого істотного на фронтах немає. Лише поодинокі місцеві бойові дії. Очевідно німці все опоминаються після тяжкого їм зимового удара. В тому році це вже вони давно наступали. А в цьому ж році і весна раніше на місяць.

27го ТРАВНЯ

Відвідування в школі таки нікому не годиться. Якщо учора в моїх двох класах було 20 учнів з 40, то сьогодні лише 11 учнів. Сільуправа ніяких мір не приймає.

Драв сьогодні з обіду кору по заказу в Ново-Аврамівку. Надрав пудів з чотири. Ось уже кілька днів як на північний-схід гурка. Що і де?: Ніхто не може сказати.

28 ТРАВНЯ

З шкільної хати один бувший учитель вибирається. В мене намір тільки туди перейти, ніж тут зимою прозябати і через сирість нічого ніде не положиш. Якщо учора було тепло, то сьогодні вже похолодало. Правда це вже третій день без дощу.

29го ТРАВНЯ

День сьогодні теплий, але вечером не обійшлося без дощу. Добрий влив, хоч і не довго. З обіду я з дружиною полов картоплю в полі.

І сьогоднішній номер «Хорольських Вістей» нічого нового не приніс. На Східному фронті майже тихо за виключенням Кубанського передмостового укріплення, де знову розпочалися жорстокі оборонні для німців бої. Оце кілька днів, вділяючи по годині, дві малював ігральні карти. Нарешті сьогодні закінчив. Вийшло не плохі.

30го ТРАВНЯ

Ранком було збирався в Ново-Аврамівку іти пішки. Аж ось приходить селянин і пропонує мені їхати волами. А мені то вже чим їхати, та не так мені як

передати Петрові сояшники і кори дубової по заказу. Виїхали годин у 9, захопивши 35 кг сояшників і пудів з 7 кори. З нами поїхала й Валя, так вона захотіла до бабусі Тесяни. Буде там жити аж до храму, а потім якось звідти доставимо. Сьогодні день чудесний! Так тепло й тихо.

Додому прийшов пішки. Волами поїхали, та як ними й їхати, то краще пішки.

31го ТРАВНЯ

Цими днями в Вергунах жандармерія і поліція забрали одного громадянина, що раніше був в поліції і до цього часу переховувався після тії завірюхи. Мабуть смертю його казнять, адже одного з Левко-Ромодану в Хоролі за це розстріляли.

День сьогодні для мене був з неприємностями. До чого глупі є люди. Згідно розпорядження району громдвір повинен виділити уборщицю в школу. Таку й було виділено, а саме одну сусідку. Тепер чогось їй заблогорозумилось не вийти на роботу і сьогодні школа залишилась не убраною. Я визвав її в школу. І щож ви думаєте, наче та корба засичала так вона закричала, що я робити не буду, що ти нічого не розумієш, що уборщицю шукати повинен директор, а не громдвір, а зрештою дураком назвала. Дураком! Тільки подумати і ще такій проститутці, що не варта полові тряпки. Я змушений вигнати її к чорту з хати. Після цього вона ще дуще закричала:

– Не твоя хата! Не маєш права виганяти з хати!

Подумаєш, так ти на голову будеш в мене на квартирі сидати, а ти тільки кліпай очима. Дура ти!

Сьогодні говорив з старостою села, щоб перейти мені на квартиру, де жив бувший учитель Бирик. Квартира числиться за школою і фактично я маю право перейти не питаючи старости, але знаю його характер і в цей час краще бути тихшим води і нищим трави. Однак староста нічого потішного не сказав, а сказав:

– Не подобаються Вергуни, можна переводиться в друге село.

А того не бачить як я прожив зиму у холодній і мокрій хаті. Лише біля грубки можна було ложити одяг, щоб вона не мокріла, мука пріла, бо не було де її ложити. На печі всього не помістиш, бо самим треба там спати. Кладовки нема в школі. А до цього ще й додає:

– Ви її запустите. Ну та хай побачимо. Бачу, що когось іншого має на меті помістити в ту хату, чи з не репресированих. Буду ждати.

До обіду сьогодні ішов дощ, правда не так великий і з перервами. Тепла нема. Вітер дує з півночі. З обіду годин у три полов кукурудзу.

ЧЕРВЕНЬ

1го ЧЕРВНЯ

А час скоро лине! Ось уже весна пройшла і сьогодні літній місяць починається. Однак холодно більше переважають північні вітри. Так і сьогодні вітер дує з півночі. До обіду навіть дощ бризжав.

Тільки сьогодні староста спромігся оштрафувати 19 осіб за непосилку своїх дітей у школу. Після обіду полов кукурудзу. Коли глянеш на грядку то любиєшся нею. Та чи вдасться її використати. Адже відомо який тепер час. Ячмінь, пшениця та буквально все, що посажено біля великої школи добрі, аж люди завидують.

2го ЧЕРВНЯ

Сьогодні день був теплий. Мабуть чи не найтепліший в цьому році. Нічого істотного за сьогодні не трапилось. До чого мені не подобається поведінка одного жителя. Ще за півтора місяці до паски відав йому проволоку поробити спиці і він тягне з дня на день і до цього часу не зробив, а на завтра мені треба ж їхати в Ново-Аврамівку на храм. Перед вечером пройшов добрий дощик.

3го ЧЕРВНЯ

Ранком пішов знову до слесаря і зігнав його з постелі, а то й сьогодні він нічого з спицями не зробив. За якісь 20 хв. нарізав спиці. Потім позичив в одного сусіда 5 спиць. Учням давав самостійні завдання, а сам складав велосипеда. Під кінець 3го урока велосипед був складений.

Приїхав в Ново-Аврамівку саме на обід, коли йшли з церкви. Підобідав у Петра, а потім в матері дообідав. Все було добре. Тільки одно й погано, що я не дотримався норми і перепився. Випив більше ніж треба було. А потім уже тільки наливай. Чому я зайшов до Лози Андрія?... Не знаю. Так я потім опинився у дядька Опанаса і там заснув. Вечером тільки Дуня й розбудила.

Прийшлося ночувати в Новій. Мабуть таки сьогоднішнім днём поклянуся не пити до такої степені. Адже моє становище не дозволяє пити до оп'яніння. Хай це буде моє каяття і заповіт для мене.

4го ЧЕРВНЯ

Ранком похмелилися. Другий раз не йде горілка на похмілля, а сьогодні пішла. Але згідно моєї учорашньої обіцянки багато не пив, та й поспішав додому в Вергуни на навчання. Поснідавши я й поїхав в Вергуни, взявши з собою Валю, адже ж Дуні не йти з обома дітьми. Пообіцяв ще й приїхати по Ніну.

Відзанимавшись чотири уроки я й поїхав на зустріч Дуні та й зустрів її в Новій-Аврамівці. Взяв Ніну й поїхав до Петра, думаю десь заклеїти камеру, бо спускає повітря. Так в одного дядька наклеїв годин три чи чотири і нічого не вийшло. Прийшлося вести велосипед в руках. А тут ще й Ніна. Посадиш на велосипед не хоче їхати плаче, що давить, то пішечки мабуть півдороги йшла. Прибув додому уже коли почало смеркати. Дуня потривожилася, доки діждалася. Адже я обіця зараз прибути. Думала, що можливо де зап'янувався і в дорозі упав з Ніною і сам заснув. Гарна річ, велосипед, якщо справний, ну й як не ладиться, то більше мороки ніж з волами.

5го ЧЕРВНЯ

Ось уже кілька днів стоїть чудова тиха й тепла погода. Все пішло рости, як на дріжцях.

Сьогодні після навчання ладив велосипед. Думаю завтра поїхати в Хорол на базар. Вечером в Вергуни прибули кілька сімей евакуйованих з Білгорода. Розповідають, що фронт проходить через город. Ось уже кілька днів як безперервно гуркає на північ, північний схід чи схід, і ніхто не може пояснити де й причини.

6го ЧЕРВНЯ

Ранком ще кінчав ладити велосипеда. Потім поїхав у Хорол на базар, щоб купити олії і дещо інше. Купив півлітри олії за 170 крб. п'ять спиць без ніпелів за 50 крб. дві канфети по 5 крб. кожна. Ціни на все високі. Правда нижчі ніж місяць, два тому назад. Яйце десяток 80 крб. Особливо дорого промвироби. Штани 1500 крб. заготовка на туфлі 1500 крб. скло 20×20 см.см. 100 крб. дитячі туфлі ношені 300 крб. підошви – 1300 крб. і т. ін. Порівнюючи з тим продукти дешевші. Стакан пшона 4.5 крб. квасоля – 5 крб. стакан і т. ін.

З Хорола поїхав у Попівці до дядька Павла, де пообідав і домовився роздобути дрібної картоплі для годівлі свиней. З Панівець поїхав у Ново-Аврамівку, де дізнаєся, що до мене в Вергуни поїхали брат Петро й мати. Я довго й не затримався і мерщій поїхав в Вергуни. Незабаром був і дома.

Не зовсім удачна була поїздка Петра. Кори я не наготовив, щоб передати в Нову. І сояшників не получив за проданий картуз, бо ті сояшники ще десь в Клепачах знаходяться. День і сьогодні був теплий, навіть жаркий.

7го ЧЕРВНЯ

Зробив всього один урок, а потім з молочарем поїхав у Хорол, щоб вияснити ряд питань зприводу школи і одержати пайок. Однак пайка не одержав і нового про школу також нічого не добився. Зприводу проекту відкриття середніх шкіл, то нічого невідомо. Тільки й відомо що будуть вони мати певний ухил, а саме: агрономічний, технічний і педагогічний. Зараз іде підготовча робота, як то виявлення контингенту кандидатів і т. ін.

Тільки вернувся додому, як пішов добрий дощ. В сараї сьогодні пацюки вкрали вутя.

8го ЧЕРВНЯ

Сьогодні мене було виведено з рівноваги. Коли пастухи повідпасували грядки (пшеницю, ячмінь, рижій), то й тут дома учні топчуть вутят. Так одна учениця, шаліючи, роздавила одно вутя. Тут вертисся, щоб як обзавестись птицею, а воно нещастить. Під цей момент гарячий взяв за вухо вченицю і повів у канцелярію, де добре накричав і послав її додому, щоб принесла вутя.

Незабаром приходить її чуть більший брат і розкричався, що мов яке я мав право її бити і для чого забрав хустку. А хустку вона залишила в школі і я її вніс в хату. Хустки таки я не віддав. Хай прийде мати. Ось іде урок. В мене все кипить, адже цей молокосос назвав дикунством. Ось одна учениця повернулася і сіла спиною до мене. Я схопив її за плече і повернув, так що вона аж заплакала. Каже, що я ущепнув. А я ж цього й не думав робити. За те вутя скільки можна було натворити! В цьому відношенні права жінка, яка каже, що треба берегти вутята. Адже це школа і це діти які прихильні до гри і шалості на перервах.

9го ЧЕРВНЯ

Хоч і тепла погода, але дощова встановлюється. Сьогодні перед вечером пройшов дощ.

Згідно з вказівок району про перепис дітей, що закінчили 4-5-6-7 класів, сьогодні вечером ходив їх переписувати і опитувати про їх бажання продовжувати учобу і на якому фаху. Мало пишеться. Сьогоднішній день чомусь

для мене був не здоровий. До чого був пригнічений настрій а до того розболілись голова й живіт.

10го ЧЕРВНЯ

Устав у 4 год. ранку і пішов переписувати підлітків. Адже тепер дньом не застанеш ні їх, ні батьків дома. Так ходив до 8 годин ранку. Обійшов душ 25. Більшість проявили бажання продовжувати освіту, переважно по агрономічному ухилу.

Ранок майже увесь ішов дощ. Своім хромовим чоботім добре дав. Уже прорвалася дирка в передку і тепер розкисла, то стало ще більшою. Треба ладити. Хмарилось увесь день. Гриміло. Вечер майже увесь ішов дощ.

11го ЧЕРВНЯ

Ранком сьогодні була нежоданна зустріч з однією жінкою. Сиджу в хаті як заходить одна пожила жінка, таки тутешня.

– Ага ось і директор! Чого ви мішаєте моєму зятю переходити в квартиру?

Справа зайшла за шкільну хату в якій колись жив учитель Бибик і зараз залишає її. Тут і почала вона, що мов який я безсовісний, що не зглядаюсь на чужих людей, що мов директору тільки при школі жити. А якщо я й перейду: «Не дам в себе води з колодязя брати, будете ходити до греблі». Як сказано нерозумно! Думає що якщо я таки надумаюсь туди перейти, то вона заставить облишити цю думку тим що вона води не дасть! Не в тебе, то далі буду воду брати. Люди є ходять далі по воду.

12 ЧЕРВНЯ

Після учорашнього дощу сьогодні стояла чудова тепла погода. Населення готується до зелених свят. Мені пообіцяно завтра дати коня з'їздити в Попівці по картоплю для свиней. З цією метою після обіду ходив дратаи кору, щоб відправити в Ново-Аврамівку. Мабуть потів з 12 виступило, доки надрав. Та всеж таки надрав.

13го ЧЕРВНЯ

Ранком виїхав одноконним ходіком в Ново-Аврамівку, щоб звідти в Попівці. Забрав в лісі кору. Ходік був невеликий, то набрав повний ящик. Сьогодні також стоїть спека і їхати було душно. В Старій Оврамівці і в Новій та в Попівцях, загалом понад річкою Хоролем великі сліди дощу, який супроводжувався грядом. Багато вибило конопель.

Годин дві побував в Новій, після чого поїхав в Попівці до свого дядька Павла. Пощастило він на той час був дома й з задоволенням відпустив мені пудів з 8 дробної картоплі для свиней. І годину не був як виїхав з Попівців в Нову, а звідти в Вергуни

Сьогодні брат Петро був у матері і там говорив, що думає переходити назад в батьківську хату, але переробивши її. Так він думає пробити двері в другій стороні, перегородити хату, поставити сарайчик і так жити самостійно. І це наче тимчасово, а потім будуватися. Якщо тимчасово, то радив я йому поставити плиту в хаті і пережити зиму чи дві. А то почни перебудовувати хату, а тут період такий,

що не знаєш, що буде завтра. А бува цюк і заберуть в армію? Хто тоді добудовуватиме? Та й може хлопці ще живі. Прийдуть додому, а тут тільки одна кухня. А й я такий, що не на вік житиму в Вергунах.

14 ЧЕРВНЯ

Учням оголошували, що сьогодні навчання буде, але явилось дуже мало. З моїх двох класів з'явилося лише один учень. Я відправив його додому, а навчання не проводив. Днём огорожував для вутят в сараї загородку дощану й накрив черепицею.

Погода й сьогодні стояла тепла, правда дув північно-західний вітер.

15 ЧЕРВНЯ

Сьогодні ранком остаточно закінчив складати списки бажаючих продовжувати освіту в середній школі і в двох примірниках відправив в Хорол. Набралося бажаючих 66 душ.

У школі було і сьогодні мало учнів. З обіду полов з Дунею кукурудзу. Погода й сьогодні стояла добра.

16 ЧЕРВНЯ

Газета говорить що на фронтах затиш'я. Але як видно зараз ідуть сильні бої з партизанами, бо про багато відводиться місця в зведенні Німецького Верховного командування. Так сьогодні повідомляється що зайнято 118 укріплених сіл і 166 бункерів зірвано в повітря. Який ось уже пізній час, а німці ще не наступають. Адже вони ждали літа і покладали всі надії на літо. Ще залишилось якихось три місяці, а потім осінь, непогода і зрештою зима, яка для червоних значно вигідніша, ніж для німців.

Ранком сьогодні нам нещастя. Учора загнав наніч вутят у загороду. І ось на досвіті (так догадуюсь) пацюки підрались і задавили трьох. Так з 10 залишилося 5 шт. Погода і сьогодні тепла сонячна.

17 ЧЕРВНЯ

Що день, то відвідування в школі все гіршає. Сьогодні склав списки і віддав старості села тих батьків, які не хочуть посилати в школу своїх дітей. Сьогодні Дуня полола в заробітках. Відробляла позичину цибулю для посіву. День стоїть хороший – теплий і сонячний.

18 ЧЕРВНЯ

Так на цьому тижні і не вдалося поїхати в Хорол по пайок прийдеться мабуть на тому тижні. Сьогодні староста возив списки в район батьків, що не посилають своїх дітей в школу. Вечером бачив його, то говорить, що Петіков оштрафував кожного по 100 і 200 крб. З Дунею сьогодні пололи свою грядку дома. Добра грядка, якщо не буде стихійного лиха. Все росте як гриби після дощу. Люди захоплюються нею. Ячмінь, пшениця добрі. Думаю що 20-25 пудів зберу врожаю. Кукурудза ще краща – так дружньо росте. Наступну зиму вже не буду вприголодь сидіти.

19 ЧЕРВНЯ

Субота. Треба так було б у Ново-Аврамівці побувати, та не прийдеться. Якщо заклею камеру, то поїду завтра. І сьогоднішня газета за фронти нічого істотного не повідомила. Вбільшості пише про земельну реформу, що селянство радо на неї відгукнулося і що з задоволенням бере землю. Бачу з життя, що мало таких задоволених. Є аж плачуть та не хочуть брати. Якщо колись писали, що землю одержать кращі селяни, а політично ненадійним і нерентабельним селянам не будуть давати землі, то тепер хоч і не хочеш так бери. Чим визвана ця зміна?

Погода тепла. Але дме північний вітер і вечером прохладно.

20 ЧЕРВНЯ

Так я упустив сказати, що цього тижня була комісія повторна народження 1922-23-24-25 років. Говорять, що комісію провадять лише німецькі лікарі. Очевидно не довірили українським врачам. Підготовляється мобілізація 1926 р.

Дістав сьогодні камеру і їздив в Нову-Аврамівку по олію. За 20 кг. сояшників одержав 3,5 кг. олії. Добрячі хліба стоять в полі. Та чи будемо ми його їсти. Погода тепла, сонячна. Вітер Норд.

21го ЧЕРВНЯ

Жінка й сьогодні пішла в заробітки, а я вже сам дома і біля дітей і біля птиці, і біля свиней. Приходиться ходити на заробітки. Дивись заробить чи то хоч для дітей кусочок сала, яйце, стакан молока чи глечик сметани. А декому, то й одробляла цибулю, картоплю, які брали ще весною. Погода стоїть сонячна. Вітер дує північний і вечером холоднуват.

22 ЧЕРВНЯ

Зробив три уроки, а потім по своїх власних справах поїхав у Хорол, щоб одержати пайок, а також щоб і вияснити дещо про школу. Однак нічого не зробив. З приводу дня початку війни з СРСР зроблено вихідний по установах Хорола.

Так сьогодні сповнилось два роки війни між СРСР і Німеччиною. Скільки переживань, терпінь жаху прийшлося пережити за ці два роки. Мабуть вони більше мають в собі страхітть, ніж сотні років взятих разом. Два роки! Два роки назад і тепер! Що колиб сказав тоді, що буде через два роки? Або колиб тепер сказати що буде через два роки!

Два роки війни! О, скільки сльоз! Скільки сиріт пущено на білий світ! А скільки вона породила калік нещасних! А будь ти проклята і той хто спричинив неї! До тебе тягнуться мільйони вдовиних, сиротиних рук, щоб передавити тобі горло, що ти їх залишив вдовами і сиротами. До тебе з глибини колись цвітучої й молодечої душі, а тепер з людинонеподібного гарматного творіння виривається прокляття, що ти в нього відібрав життя і красу! До тебе піднімаються мільйони костелів, що розбити твою голову як поганий черепок за те, що ти і їх позбавив людських благ, позбавив здорового їх процвітання!

Кінця війни ще не видно! Що вона ще готує для цивілізованого світу не видно, бо воно замуровано в дважди два поставлений в коло. На фронтах затиш'я. Іде очевидно, підготовка до ще більш запекліших битв, яких не бачив ще світ.

В мене щастя чи нещастя, що ці два роки я провів в тилу. Про це судья мовчить. Але при сучасній війні не може бути, щоб людина сиділа на протязі всієї

її нерухомою. Участь у війні мабуть така буде кожного. Дякувати тому, що живий сьогодні, що дітей виховую, так як це вимагає життя теперішнє і майбутнє.

Погода стоїть сонячна і вітряна. Дує північний вітер. Необхідний уже дощ, особливо для картоплі.

23го ЧЕРВНЯ

Був і сьогодні в Хоролі. Їздив велосипедом. Одержав пайок за червень: борошна 22, 5 кг. (20 % яшна), 1 кг. пшона, 1 кг. солі і 500 гр. олії. Одержав зарплату для учителів і сільуправи (бо школа тепер одержує гроші через сільуправу). Мені ставка 600 крб. На руки одержав 563 крб. 45 коп. а останні утримано як прибуткові. За школу інспектор шкіл сказав, що староста повинен приймати всі міри, аж до штрафування. В противному разі староста буде оштрафований. А староста Вергунів майже нічого не робить щоб притягти учнів у школу.

В район сьогодні знову прибав ешалон евакуйованих з Зміївського і Чугуєвського районів. В Вергуни прибуло 15 душ. Цікаво, що зберегли вони корови (6 штук) у прифронтній полосі. Не з своєї охоти вони поїхали. Їх вислали німці.

Погода вітряна. Треба б дощу. Всі признаки говорять, що днями буде дощ.

24 ЧЕРВНЯ

Був сьогодні після уроків у Новій. Одвіз Петру сояшники, та хотів засеретувати просо та не вдалося. Прийшлося поручити Галі. В повітрі похуже, що завтра, післязавтрього буде дощ. Вітер Західний.

25 ЧЕРВНЯ

Ранком нахмарило і пішов дощ. але дощ незначний. І землі не промочило як слідує, або можна сказати, що зовсім не промочив. Що того негромового дощу, що йшов 15-20 хвилин.

Сьогодні вечером в сільуправу визивали батьків тих учнів, що не відвідують школи. Частина з них пообіцяла посилати в школу, а частина відмовилась. Окремі батьки накинулись на мене в тому наче я винуватий, що їх оштрафовано за непосилку дітей в школу. Напрасно. Якщо оштрафовані, то винувні в цьому тільки вони самі.

26го ЧЕРВНЯ

Сьогодні на південний схід сильно гуркало. По звуках говорило, що з гармат. В сьогоднішньому номері «Хорольських Вістей» за фронт нічого важного не повідомлено. Ідуть лише незначні місцеві перестрілки. На три сторінки вміщено промову Геббельса (міністра пропаганди), який багато місця в своїй промові віділив бомбардуванню англо-американського повітряного флоту. Особливо сильно потерпіли Ессен, Вунперталь, Дортмусед, Сохум та інші, тобто центри індустрії.

Погода тепла, сонячна.

27го ЧЕРВНЯ

Учора вечером збирався поїхати в Ромодан, на базар. Проснувся пізно. До того ще й дощ мрячив. Поїздку облишив.

Добре, що так і зробив. Годин у 10 дощ пішов добрий. Дощ вчасно. Він був так необхідний, що суха погода починала шкодити особливо картоплям. Ждали дощу, щоб обгортати картоплю. Не дивлячись, що дощ був тихий, а виложив мій ячмінь біля школи. Який добрячий був і мабуть мало візьму урожаю. Спробую завтра підвести. Думав, щоб сьогодні сільуправа визвала батьків, що не посилають у школу дітей. Та хіба старосту цікавить це. Його поцікавило випити!

28 ЧЕРВНЯ

Після трьох уроків ходили всіма класами в ліс по лікрослини. Назбирали кожен учень по оберемку материнки й деревію.

Сьогодні погода хмарна. Зрідка набігали дощові хмарки. Після обіду спробував було підняти полеглий ячмінь. Дехто радить не чіпати. Та тільки мені здається було б кращим якщо таки його підняти на другу сторону.

29 ЧЕРВНЯ

Погода знову стала на годині. По ячменю сьогодні розвісив пир'я на нитках для лякання горобців, ато оббивають, доки доспіне, то тільки соломку вбереш. Та помагають ще й кури.

30 ЧЕРВНЯ

Кілька слів зприводу сьогоднішнього номера «Хорольських Вістей. За фронт нічого важного не повідомлено. Хіба тільки що поодинокі місцеві атаки ворога відбито. Кажеться мені, що в цих зведеннях Верховного командування криється зовсім протилежне. Адже ось майже місяць безперервно гуркає в напрямку на північ, північний схід і схід. До цього загадкова зміна курсу польотів літаків. Здебільшого тепер летять з півночі на південь чи навпаки. Мабуть тепер ідуть серйозні й тяжкі бої на східному фронті.

Погода сьогодні тепла, сонячна.

ЛИПЕНЬ 1943 РІК

1 ЛИПНЯ

Не плохий ожидається в цьому році врожай. Кажуть, що хліба стоять, що той очерет. Рідко коли бувають вони такими. Та й грядки відмінний мають стан. Тільки б життя дай, а його нема. Хіба це живеш? Це існуєш. Та ще й плазма існуєш! Прогнози, та не так прогнози як стан ґрунту і погоди осінню і весною говорили, що буде неврожай. Але квітневі і травневі до того й червневі дощі змінили становище.

2 ЛИПНЯ

Цими днями з району прийшов список оштрафованих за непосилку в школу дітей. Чимало їх становило 44. Штраф становив в 100 – 200 крб. Староста втирається на те що виновний в штрафах я. Бачу грає він дві ролі, «оборонця» народа і підхолімство і підлабузництво перед районом. Якщо коли можна було не доводить щоб район не штрафував, адже він міг батьків, що не посилають дітей в школу визвати в сільуправу поговорити з ним, навіть як йому дано право й оштрафувати в 50 – 100 крб. та він тут діє за принципом: «Моя хата скраю...» і хоче вину знести на когось іншого. За школу його з району піджимають і потребув в мене списки невідвідуючих. Те що потребувалось я й дав.

Сьогодні несподівано перед вечером добрий дощ линув. Побив ячмінь і виложив пшеницю.

3 ЛИПНЯ

Сьогодні день після дощу випав добрий. Пшениця, що учора вилягла майже піднялася. З обіду, після навчання наладивши веломашину (спицю вставив) поїхав в Нову-Аврамівку з наміром сьогодні повернутися. Та вдорозі камера спустила і прийшлося оставатися ночувати, щоб завтра її заклеїти. В Новій нічого нового. Дома в дворі «бригада», десятка розмістила коней. Для Ново-аврамівчан це нове, як розпуск громадського господарства. Говорять що землю не хочуть брати ще гірше ніж не хотіли йти в 1931 році в колгосп.

А артканонада на схід не припиняється не дньом, ні ніччу. Та сю ніч безперервно гуло. Щось тривожно! Стримано але уперто говорить народ про неминучу катастрофу німця.

4 ЛИПНЯ

Вранці поснідавши, пішов до одного товариша і заклеїв камеру, а в обід поїхав додому. Боявся щоб не прийшлося вести веломашину в руках, бо очікується дощ. І так годин в 11 пройшов. Признаки говорили що ще буде. Й справді перед вечером коли я вже був в Вергунах пройшов заливний дощ. Знову мою пшеницю виложило. Зате для картоплі вчасний дощ, бо саме цвіте.

Сьогодні вперше попробував огірки.

5 ЛИПНЯ

Сьогодні молодь 1926 року народження їздила на комісію в Хорол для відправки в Німеччину. Прийняли лише трьох.

Вразила мене поведінка сусідки Наташі. Валя злізла рвати вишні, а вона зтягла з вишні, ще й кружку відібрала. Тільки як я накричав тільки тоді приніс старий. Хазяйка найшлася! Вечером і сьогодні ішов дощ.

5 ЛИПНЯ

Погода наче встановлюється на годину. Правда ранком хмарилось і похуже було на дощ.

Сьогодні в Хорол їздили на комісію 1926 рік народження і ті, що були прийняті до особого. Прийняли поза всякими сподіваннями лише 3^x.

6 ЛИПНЯ

На моєму лівому оці сів ячмінець. Це така неприємна штука, а до того й болюча. Ще з суботи замітив невелику біль. Прийшлося обв'язати, щоб більший не зробився, бо вітер може надуті. Щось часто і все групами розліталися літаки, та так низько. На сході все гуркає. Щось тривожно! Адже з Хорола виїхали госпіталі, виїхали німкені і таке інше. Неофіційно говорять, що фронт в Ахтирці⁹, що Харків і Білгород забрані червоними і інші подібні балачки.

7 ЛИПНЯ

Жаркий стояв сьогодні день. На небі ані хмариночки. Майже безвітряно. Жнива наближаються. Думка днів через п'ять зжати ячмінь. Сьогодні я сам дома.

---

⁹ Мається на увазі м. Охтирка Сумської області

Жінка пішла в Ново-Аврамівку одвідати.

Сьогоднішній номер «Хорольських вістей» нічого нового не дав. На фронті наче все тихо і спокійно. Найбільш вділено місця (аж дві сторінки) розпуску Ново-Аврамвського гром. г-ва, та тій радості, яка наче була в новоаврамівчан.

День сьогоднішній проходив я з нерозв'язаним оком, ато нагнало опух, що зуродило мене. На питання багатьох кажу: ячмінь скоро жатиму. Замотав, щоб не виліг від вітру. І сьогоднішній день відзначився численними польтами літаків, до того ще й низько.

8 ЛИПНЯ

Ранок був вітряний. Роси не було. Згодом похмарило. Багато говорило, що буде дощ. На мою думку хіба тільки побризка, бо хмари сухі не насичені водою. Так і вийшло. Лише кілька разів побризкало. В мене в класі є два учні один в 3^{му}, а один в 4^{му}, що бешкетниками являються. Нема того дня щоб не обійшлося без їх злочина, чи учня поб'ють, чи в чужу грядку заскочуть, чи на церкву полізуть або в відро з одвійками комусь накидають землі. Ніякі міри впливу не допомагають. Вже й за вуха скуб. Сьогодні налякав поліцією і ще взяв забор'язання:

«Забов'язання

Цим я учень (3 чи 4го) класу (такий то) беру на себе забор'язання, що відсьогодні я змінюю свою поведінку з поганої на відмінну. Ніякого порушення від мене дисципліни не буде. Всіх старших буду поважати. Поза школою буду себе поводити лише відмінно, ніякої шкоди нікому не робитиму. Учитися буду не нижче посереднього. Якщо я порушу моє забор'язання, то цим я понижую звання учня і тому я мушу тоді понести покарання

підпис».

Побачу який буде ефект з цього.

9 ЛИПНЯ

До обіду був жаркий день. В небі носилися клочки дощових хмар. З обіду годин у чотири я виїхав в Ново-Аврамівку по пшоно. Рушив вітер перед хмарою, однак я в їй не вбачав дощу. Всю дорогу прийшлося їхати проти вітру. В Новій довго не був. Додому їхав вечером. Тільки б тепер вітру в спину, а він затих.

Передбачаю, що завтра, післязавтра повинен бути дощ.

10 ЛИПНЯ

Було не росяно. Всі признаки говорили за дощ. Ноччу був вітер. Дньом побільшав. Напрямок з південного сходу.

Після трьох уроків їздив у Хорол по пайок за липень. Одержав 22,5 кг борошна (35 % ячного і 65 % просяного), 0,500 кг олії, 1 кг пшоно, 1 кг солі.

Сьогоднішня газета говорить, що розпочалися тяжкі бої на середньому відтинку фронту. Радіо повідомило, що розпочалися бої майже по всьому фронту. Обидві сторони наступають. Вечером пройшла гроза. Пройшов великий дощ.

11 ЛИПНЯ

Сильно вітряно було сьогодні. Бураном можна назвати і це протягом дня. Вечером, вірніше перед вечером пішов дощ. Скучно пройшов день. Не проведеш вихідного дня як відпочинок. Сидиш в чотирьох стінах і нудьгуєся. Адже немає в мене таких друзів, з якими провів би час!

12 ЛИПНЯ

День сьогодні випав не плохий, теплий, тихий і сонячний. Правда хмарки збиралися і зрідка крапав дощ.

13 ЛИПНЯ

Сьогодні пройшов день без дощу. Написав сьогодні заяву до сільуправи, щоб дали мені санкцію перед 3м відділом аби він дозволив мені забити кабана, не здаючи половини. Завтра інспектор їде в Хорол і думає забрати заяву. Коли б пощастило!

14 ЛИПНЯ

Думка завтра почати жати ячмінь. А то кури вибивають. Сьогодні не обійшлося без дощу. Перед вечером добрий пройшов. Інспектор возив заяву в Хорол, але говорить що не було того, що треба було нічого не виясвив.

Сьогоднішній номер газети говорить що ідуть сильні бої між Білгородом і Орлом, де німці прорвались, а Червоні хочуть стиснути клин. Зведення говорить про великі витрати Червоних. За тиждень вони потіряли ніби 28000 полоненими, 1640 танків, 1400 гармат та інше. Між іншим ніччю на 10 липня англійці і американці висадилися на Сіцилії і там почалися тяжкі бої. Мабуть виб'ють цього року Італію з війни.

15 ЛИПНЯ

Можна вважати, що сьогодні почалися жнива. Багато селян покосило ячмінь в себе на усадьбах. Також і Дуня сьогодні почала серпом жати ячмінь біля школи. Ожидав доброго ячменю, але багато його вилягло, частина пригоріло.

Після навчання їздив сьогодні в Ново-Аврамівку по пшоно та роздобути кусочків хрому для лагодження чобіт. Брат Петро таки рішив перейти додому. Але не хоче жити в одній сім'ї. Думає ставити комини в другій хаті і пробивати двері наружу. Безумовно краще жити на два номери, що усадьби буде більше і що менші шанси для Галі і Антона мобілізації в Німеччину. Та не цікаво ламати хату. Погода сьогодні тепла й сонячна.

16 ЛИПНЯ

Я ще не знав, як окремі учні не з'являються до школи через якийсь ніби перерив у навчанні.

Справді учора прийшло відношення якого я ще ранком не читав, що з 19 липня починається перерив сприводу жнив. Учні під керівництвом учителів повинні приймати участь у с/г роботах. Але поскільки тут громгосподарства немає, виконати це неможливо. Погода стояла тепла й сонячна.

17 ЛИПНЯ

Останній день навчання перед переривом. Роблю сьогодні підсумки й виставляю цінки успішності. Сьогоднішній номер газети говорить за велику битву в районі Білгород – Орел, та тяжкі бої в Південній Сицилії.

Вечером пройшла буря з дощем. Сьогодні склали ячмінь у копи. Вийшло 2 копи і 10 снопів.

18 ЛИПНЯ

Зранку віщувало на те, що день буде погожий і тому я рішив з'їздити в Ново-Аврамівку. Виїхав годин у 10 а прибув годин 12. По дорозі в Вергунах ще заїхав

до одного знайому, де вишнями угостили. Потім заїхав на пасіку, де саме мед качали, ним мене також угостили. Поїздка в Нову була неудачною. Пообіцяно одною людиною підремонтувати мені велосипед, але він загулявся і нічого не зробив. Назад їдучи забрав бутилу з медом, яку залишив ще їдучи в Нову, а дістав у знайомого в якого їв ягоди. Пізно вечером пройшов добрий громовий дощ. Дощі випадають уже надмірно. Почалась уборочна кампанія. Тепер дай тільки годину.

19 ЛИПНЯ

По причині взяти дозвіл на убій кабана їздив сьогодні в Хорол в 3й відділ. Однак не удачно. Дати дозвіл відмовлено. Кушніренко сказав, що мовляв заборонив інспектор (німець) брати, бо перед мною одній дав дозвіл. Я буду діяти так, як зажадається. Думаю в той понеділок ще побути в с/г інспектора по цій же причині. Був в інспектора шкіл. Беседував з годину а той більше. Людина не гордовита цей інспектор, чоловік простого й культурного поведження. Зприводу шкіл сказав, що відкритуться 15 серпня, а може раніше чи пізніше. Залезатиме це від уборки. І сьогодні не обійшлося без дощу. Пізно вечером гриміло й ішов, правда не великий, дощ.

20 ЛИПНЯ

А сьогодні в двох з дружиною жали серпами пшеницю. Правда зеленкувата ще, а тому прийшлося частину залишити на інший день. День був сьогодні чудний. Просто жаркий. Однак не обійшлося і сьогодні без дощу. Рано-вранці розбудили удари дощу і шарудіння по криші дощу.

21 ЛИПНЯ

Середа. Сьогодні закінчили жати пшеницю. Та що вилягла ще й зеленувата, але залишати не можна було, бо горобці вибивали. Ранком розбудив мене грім й шарудіння по криші дощу. Вечером також пройшов громовий дощ. Та сьогодні весь день гриміло, та не грім, а гарматна канонада на південний схід і північний схід та схід. Цікавим був і сьогоднішній номер «Хорольських Вістей». Він повідомляв про запеклі бої на Сході і на Сіцилії. На Сіцилії німці відступають. На сході ідуть тяжкі оборонні бої. Червоні атакують на середньому і південному фронтах. Особливо тяжкі бої ідуть в районі Орла, де ведуть німці мінливі бої, мабуть відступають. З моєї точки зору треба очікувати великого наступу червоних в районі Великих Лук, щоб відрізати північний фронт.

22 ЛИПНЯ

Було з обіду сьогодні піднявся такий кількахвилинний вітер, що знову зірвав кришу зерносховища і зламав березку біля школи. Сьогодні для моїх дочок знаменитий день. Вони сьогодні іменинниці. Валі сповнилось 6 років, а Ніні 3 роки. Такий славний день, а нічим відзначити. Нема що подарувати. Навіть конфети і тієї ніде дістати. Переживають вони дні смутного періоду.

Ніна сьогодні з обіду захворіла. Лікар визнав ангіною. Мало й веселого в цей знаменитий день. А Валя та тільки й говорю що їй сьогодні іменини. Що коли б їй та ще подарок, хоч який скромний.

Дощ і сьогодні був перед вечером.

23 ЛИПНЯ

А сьогодні з Валею в ліс ходили. На пасіку. Там качають мед. Може хоч

наїмося. Та й бутилу з собою взяли. Може здобриється пасічник і налле. Ось і пасіка. Пасічник й справді піддобрився й налив літру меду. Їли й там. Та Валя мало їла. З обіду кілька разів ішов сьогодні дощ.

24 ЛИПНЯ

Останнім часом середу і суботу дожидаю наче діти великодня. Адже цими днями виходить газета. Варті уваги ідуть зараз події в світі. Союзники знову своєю силою і вагою наседають на вісь (держава вісі – Німеччина, Італія, Японія). Чи здержиться ця вісь? От і стежать за фронтами. Та й стерлась же ця вісь уже не мало і центр потіряла. Вібриувати почала, а сідаки ніяк ваги не тіряють, що зіб'ють з них танки, то вони знову надіжмуть. Та чим не одна з цих шапок така видно важка гепнула прямо на Апеніни, ще чого доброго й подушать там чималенько ватиканців. Сьогодні увесь день заважав уборочній дощ, кілька разів ішов. Земля вже промокла наскрізь.

25 ЛИПНЯ

Неділя. Але так нудно мені сьогодні. Кожен лупить, як ту козу тупим ножом. Ось одному сапожнику сьогодні віддав за ремонт чобіт і туфлів 100 крб. Він безумовно бере ціну пристосовуючись до базарних цін. Він робить не більше 3-4 годин, а взяв з мене п'ятиденний заробіток. Ні слова обіди на його не маю. Але обідно за інших на так звану аристократію села, з якої з пельки лізе і не своє, а громадське, а ти будеш пропадати з голоду і ніхто не попитає як живеш. Справді, що коли б я не одержав два пайки (і то інкогніто один від цієї аристократії) та не дістав споживного іншими шляхами, вірніше кажучи по чесному стягло б на тріску, а діти кисли б за кусок хліба. День сьогодні був хмарний. Кілька раз ішов дощ.

26 ЛИПНЯ

Що варте уваги було сьогодні – це одержання поштової картки від жінчиної сестри Каті з Німеччини. Мій адрес узнала як видно не з нашої картки, яку ми посилали, а чи не з Авдієвки чи від Параски, які очевидно узнали про нас через Івана, що йшов у Лузіки, бо про откритку ні слова не пише і знову питає те, що й питала в попередній картці. Пише, що вислала нам 3 откритки і фотографію. Фотографії і однієї откритки ми ще не одержали. Писала 20 червня. Пише що живе добре й 20 червня справляла іменини. Багато дечого справила з одягу і обуві. Питає все про батька. Сьогодні погода була хмарна і холодна. Дув північно-західний вітер. Ранком мрячило. З обіду блиснуло сонце.

27 ЛИПНЯ

Погода що осінню. Ранком туман. Хмари лізуть низько і мрячить. Було холоднувати. В обід роз'яснилось, але незабаром пройшов добрий хоч і не громовий дощ. До вечера ще раз пройшов. Земля мабуть скоро розкисне. Ці дощі уже багато шкоди натворили. Хліба переспіли, а жати не можна. Сьогодні прислухався і чув як на сході безперервно, наче хто кутю товче, гуде та й гуде. І це вже ось ціле літо так. Цікаво що завтра нового буде в газеті. Ходять слухи що ніби передавали по радіо, якбудьто уряд Італії замінений іншим урядом. Причина цього, та й взагалі ніяких деталей ще невідомо.

28 ЛИПНЯ

«совєти поширили свої великі наступи аж до Ладозького озера» так повідомила сьогодні газета «Хорольські Вісті» або «... дотеперішній голова італійського уряду Беніто Муссоліні подав у відставку¹⁰. Король призначив головою уряду маршала Бадильйо¹¹. Верховне командування переймає на себе король Емануїл III¹². Західна Сіцилія з містом Палермо здане ворогу.» Всі ці повідомлення б'ють Німеччину в саме серце і обезкровлюють її.

Поки що удержусь від коментарів. Сьогодні погода вдержалась від дощу. Правда стороною пішов з громом великий дощ і тут побризкав. Вперше сьогодні їв помідори.

29 ЛИПНЯ

Знаменний день 29-те липня був в минулому році, а сьогодні нічого важного. Нічого зараз не роблю. Фізичній роботі заважає палець, який від раніння напух і сильно болить. Після обіду і сьогодні пройшов дощ, хоч правда й невеликий зате сторонами погриміло не абияк.

30 ЛИПНЯ

Чим визвано, що німці порішили посіяти гречку на житниці. Які ненажерливі хочуть зняти два врожаї. Сьогодні в Вергунах засіяно десять гектарів гречки. Обійшлося сьогодні без дощу хоч і гриміло майже весь день. Жнива в повному розгарі.

31 ЛИПНЯ

А сьогодні їздив у Хорол. Треба було поговорити в наросвіті сприводу ремонту школи. Адже треба, щоб вона була готова прийняти в свої обійми дітей. Який би режим не був а народ просвіщати треба. То вже напрям освіти який, то вже інша справа. Та тепер хоч не говорю про школи. «Война» – кажуть німці. Та чи й охота їм учити українських дітей? Не для того вони сюди прийшли! Сьогодні ще спробував узяти дозволу забити кабана. Наче наклонулось, що коли заготовка по району виконується, то тоді може й дадуть.

В Хоролі два рази добрий дощ пройшов, а в Вергунах мабуть і не бризкав, хоч кругом гриміло тільки в Вергунах пройшов. Сьогоднішня газета нічого нового не принесла.

СЕРПЕНЬ 1943 РОКУ

1 СЕРПНЯ

Неділя сьогодні. День випав погожий. Палець мене мучить, не дає ніщо робити. Добре що ще хоч на лівій руці. Дуня сьогодні брала рижій на своїй грядці. З трудом помагав і я їй.

---

¹⁰ Муссоліні Беніто – фашистський лідер Італії (1922 – 1943), після висадки англо-американських військ у Сицилії (липень 1943 р.) король Віктор Емануїл III, король підтримав рішення Великої фашистської Ради змістити і заарештувати Муссоліні.

¹¹ Бадольо П'єтро — маршал Італії (1926), що прийняв владу над країною після повалення Муссоліні та підписав з союзниками умови беззастережної капітуляції 3 вересня 1943 р.

¹² Віктор Емануїл III – король Італії (1900 – 1946) Савойської династії

2 СЕРПНЯ

І сьогодні обійшлося без дощу. Майже весь день займався бездіяльністю через палець на кінчику якого примосився чіряк. На північному сході наче товче в ступі – вже гуркає. І нівідкого правди не доб'ється що воно саме. Невже з фронту все це доноситься. О коли б!

3 СЕРПНЯ

Сьогодні я послав Дуню до сусідів за молотілкою і макогоном і праником молотити рижій. Влаштувавшись як удобніше й почали ми його молотити на току (сидячі в коридорі нової школи на цементному полу). Ще й не плохо було молотити. Правою молотив, лівою рукою придержував. Біль на пальці притихла, бо ще учора прорвало і вибігло з нього дрянй.

Сьогодні був уже чудовий теплий літній день. На сході сьогодні активно куркіт наче ось-ось десь зовсім близько. На душі кращає, коли гуркіт приближується.

4 СЕРПНЯ

Ячмінь і пшеницю сьогодні молотили більш досконалим способом: ціпами. Що жарка робота, а що й жаркий день. Скільки то тільки того поту вилив. До самого темного молотили. Удвох з Дунею намолотили 3,5 копи, щодо зерна, то ще не віяне і не знаю скільки намолотили.

А й там на Сході теж добре молотить, інший раз і ціпа придержиш, щоб послухати як там вибивають наче в барабан туш. Вечером тільки при світлу почитав газету. Та тільки там нічого особливого й не пишуть. Видно з усього, що німцю не панувати на Україні.

5 СЕРПНЯ

Дістали в колгоспі віялку і віяли пшеницю й ячмінь. Навіяли ячменю два лантухи, а пшеницю один, з маленькими клунками. Віяти спішили, бо все говорило що буде дощ, так уже парило. Повіявши пішов скупався. Доки дійшов додому, вже набігла гроза й гриміло. Ми з Дунею скоренько поспішили до дощу привезти рижієву соломку.

Дощ же громовий пішов лише вечером. Так я сьогодні вперше скупався в цьому році. Вперше й пробував диню сьогодні. А на сході гуркає тільки так.

6 СЕРПНЯ

День обійшовся без дощу. Після кількох днів ударної роботи, нічого важного сьогодні не робив. Циркулюють слухи, що Білгород забраний Червоними, що він настільки зруйнований, що не похожий на город.

7 СЕРПНЯ

Сприводу одержання пайка, їздив сьогодні в Хорол. Поїздка удачна. Пайок за серпень одержав, як і в усі прежні місяці. Був у інспектора освіти. Думав, що може є що нове про школу. Але ні слуху, ні духу. Та хіба німці озабочені, щоб наші діти вчились. Випадково вдалося дістати 10 шт спиць через пайщика, того ж такі інспектора.

8 СЕРПНЯ

Після довгого перериву сьогодні таки порішив сходити в Ново-Аврамівку, ато відійдуть абрикоси, то й не попробуєш, дарма, що я їх люблю. Сьогодні дивний мені був випадок з одним розгільдяєм поліцейським. Вже під самою Ново-Аврамівкою мене перегнав один поліцейськи підводою, а вже в Новій на горі стоїть мене жде й питає чи не знайшов я ремня. Я відповів що ні. Тоді він мені заглядає в кошик, а потім заставляє мене підняти сорочку. Категорично відмовився. Ой-ой! Як він на мене й розкричався. А тут ще саме приїхав поїзд вергунян вінчаться в церкву, і тут перед ними піднімай сорочку. Я сказав, що коли що хочеш зробити треба піти в сільуправу. Мій «приятель» кричить не вгаває. Запитав моє прізвище. Я йому сказав що я є Полупан Грицько Федорович (тільки сміх бере). А в сільуправу таки прийшлося зайти й показати йому свого живота. Сьогодні гуркало на сході слабше. Населення аж озаботилось цим. В кожного пробігають тривожні думки: «невже одігнали». Майже поголовно населення жде Червоної Армії і коли інший день слабо гуркає, то ходять похнюпивши голови і навпаки, так себе бадьоро й радісно почуває себе, коли гуркіт приближається. Не так довго й гостив дома. Абрикоси вже одійшли. Тільки на одній трохі залишили для мене. Та наїстись хватило. Ще й додому з миску взяв.

9 СЕРПНЯ

З обіду таки сильно загуркало. Наче аж на душі повеселішало наче вага з плечей спала після цього. І це не тільки мені, а кожному. Правда не кожному. Один поліцай, (аж помокріло мабуть у нього), тільки очима плімка.

– А що це воно, де гурка? Питаю його.

– Та хай йому. В тих Сорочинцях проклятих! – відповів мені. А день такий гарний погожий.

10 СЕРПНЯ

Сьогодні прибула з Харкова (чи не в одних трусах) лікарша. Розкажує, що Харків евакуїрується. Це вірно. Та не вірю, що червоні, як вона каже, знищують й розстрілюють цивільних чоловіків, що вони не воюють. Багато ще дечого вона наторохтіла, та нейму я нічому віри.

11 СЕРПНЯ

Був на господарстві сьогодні сам. Дуня ходила в Ново-Аврамівку. Тепер з особливою цікавістю дожидаєш газети. От і сьогодні: ждали наче діти великодня. Але одержавши розчарувались. Нічого там особливого немає, ні про Харків, ні про що інше. Пишуть, що скрізь атаки відбито, що на захід від Мінська вбито, взято в полон і затримано понад 10 тисяч партизанів. Вечером пішов дощ.

12 СЕРПНЯ

Дньом молотив горох і квасолію. Уразив саме серце мене Нітченко Микола коли повідав, що Японія об'явила війну СРСР, і що німці відігнали червоних за Дінець¹³. Не повірю, доки не прочитаю газети. А до того не так сильно й гуркало сьогодні. Ноччу активно літали літаки.

---

¹³ Розмовна назва річки Сіверський Дінець або Донець

13 СЕРПНЯ

Весь ранок ішов дощ. На сході для німців не спокійно. Гуркіт посилювався. Самольоти літали групами в усі напрямки. «Чомусь бути», «бути бурі», «ось-ось прийдуть червоні», – так майже кожен таємничо думає.

Кілька слів про своїх сусідів. Дивує мене старий Ціва. Там неслась наша куриця і Дуня ходила й бачила як куриця виходила з сараю вже знісшись і ось за те що вона їм сказала, вони її ще й вилаяли. А це чогось діти не помирились. Галя Цівина закричала: «Кацапи вонючі» – про мене, то старий Ціва, щоб «вкоротити» язик тільки сказав: «Чого ти туди ходиш». Не кращі і Лаєвські. Стара, що та відьма – щось натворить і все вона не виновна. А Наташа що той провід телеграфний, а старий рупор, що підслухує й передає.

14 – 15 СЕРПНЯ

Днем 14 нічого важного. Ранком ішов дощ. Ми з Дунею різали соняшники. В газеті за це число нічого важного. На фсіх фронтах ідуть важкі оборонні бої. 15 була неділя. Багато було в Хоролі на базарі. Розповідають, що великий рух на захід. Днем бомбили літаки Червоних Миргород. Всякі слухи циркулюють. Хто каже що Гадяч в Червоних, що фронт біля великих Сорочинець. Дні теплі.

16 – 17 СЕРПНЯ

16 був у Хоролі сприводу ремонту школи, але нічого не добився. Не про це тепер думає начальство району. А рух сьогодні невеликий в Хоролі. Один сьогодні розповідав, що Богодухів був зайнятий танками червоних і що звідти німці тікали в одних підштанках. Говорять, що в першого дня приходу туди червоних був концерт, організований червоноармійцями.

17 день був вітряний і хмарний, хоч ранком було і сонячно. Тоді один радянський літак літав і зробив у висі над Вергунами димове коло. Для чого, невідомо. З Дунею сьогодні вибивали соняшники і займалися покраскою білизни.

18 СЕРПНЯ

Погода тепла й сонячна. Праником молотив квасолю

19 СЕРПНЯ

У Попівцях був на храму. Їздив велосипедом. Думала Дуня. Та рішив побути я, бо не знаєш що буде завтра, може й не побачишся більше з дядьками. Беседа в нас там в'язалась там до одного! Не бути німцю на Україні і що будем добивати його ми. Я більше того й поїхав туди щоб це сказати, бо там не побоявся нікого. Всі люди були свої. Днем сьогодні знову сильніше гуркало на Сході. Це вносило жвавність в беседу. Самольоти десятками літали з аеродромів в Миргороді і Петрівцях. Та кружляйте! Робіть свої останні прощальні кола.

Не плохо гостив в дядька Павла. Днем помітив що на лівій руці знову, вже на ладоні, гонить чіряк.

20 СЕРПНЯ

Ноччу не давав мені спокою чіряк. Кілька разів просинався. А тут і літаки безперервно гули й також мішали заснути. Дуня з дітьми пішла наніч в Ново-Аврамівку. Я вже не суперечив їй цьому. Я гостював в Попівцях, а вона хай погостює в Ново-Аврамівці.

21 – 22 СЕРПНЯ

Учора Дуня прийшла з Ново-Аврамівки. Ці два дні я нічим не займався так мені мішала рука, вірніше чіряк на руці. Дні пройшли без нічого істотного. Погода стоїть погожа. Навіть черезмірно жарка.

Прошле літо я оце 21 виїхав з Авдіївки на Полтавщину. Погода також тоді була жарка.

23 СЕРПНЯ

Сьогодні я знову був сам дома. Дуня ходила в Ново-Аврамівку до матері помагати конопель брати. На Сході майже вже не гуркає, хіба тільки коли зрідка почуєш постріли зеніток по німецьких літаках.

24 СЕРПНЯ

Сьогодні нарешті газета «Хорольські Вісті» повідомила про здачу Харкова. Та яким тільки вони його маленьким зробили. Повідомляють, що поскільки він кілька разів за час східної кампанії міняв своїх хазяїнів, то він тепер являє купу руїн і наче б то уже не представляє таке значення. Через район евакуїрується населення з інших районів. Безумовно, що це не хто інший як ответ. работники.

Кожного чоловіка тепер цікавить, а що з ним буде якщо пройдуть червоні. Евакуїровані розповідають, що чоловіків забирають не переодівши і не озброївши посилають на фронт. Але цьому не може бути. Це ж свої а не німці і не можуть цього робити.

25 СЕРПНЯ

Рука стухає. Можливо що завтра дасть можливість молотити проса ціпом. Сьогодні молотив праником квасоллю. Погода стоїть чудова.

26 СЕРПНЯ

Сьогодні вже сповнилось два роки мого життя в німців. Два роки мого животіння! Сьогодні сповнилось й один рік мого приїзду в Ново-Аврамівку. Таких дві знаменних дати в моїм житті.

Був в Ново-Аврамівці. Сьогодні прибуло розпорядження з райуправи першого вересня розпочати навчання в школах.

27 СЕРПНЯ

Жара продовжує стояти. Сьогодні з Дунею молотили ціпами просо. Сьогодні після роботи вдруге і мабуть востаннє цього року купався в ставку.

28 СЕРПНЯ

Сьогодні храм в Чеховому. Справивши велосипеда й поїхав і я туди погостювати. Жара стояла невимовна. Доки я доїхав то був увесь мокрий від поту. На мені була майка нещодавно нами покрашена. Та слабо покрасили. І від поту краски зійшли й покрасила мою білу рубашку. Прийшлося в Чеховим просушуватися. Першу відвідав тітку Килину. Потім у дядька Степана, де й ночував. Гостили не плохо. Ще щоб на храму було плохо!

29 СЕРПНЯ

Не плохо справляв сьогодні похрамини. Гуляв у кількох дядьків. Додому вирушив з обіду. На вечер збирався дощ, але тут обійшлося без доща, хоч кругом гриміло. Більше приходилося велосипед вести в руках, бо камера спустила.

30 – 31 СЕРПНЯ

Сусід сьогодні колов мого кабана (таємно). А боїться наче свого. Ударив кілька разів обухом по голові і нічого не вийшло. Комедію творить і більше нічого. Сьогодні пішов (30) дощ. Так і 31 колільники прийшли та боялися розстрілу. Чого їм боятися. Думав сьогодні їхати в Хорол, але прозівав підводу, а велосипед був несправний. На завтра договорив другого колільника.

ВЕРЕСЕНЬ

Що має знаменний дев'ятнадцятий день.

1 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні перший день навчання. І що маємо в мої класи з'явилося всього лише 2 учні (один в 3^й і 1 в четвертій). До Лаєвського в 1-2^й класи з'явилося 4 учні. Діти зараз допомагають дома в польових роботах. Сьогодні сусід рано думав заколоти кабана, та бачу трус великий. Аж труситься від страху. І сьогодні раз ударив по голові обухом та нічого не вийшло.

2 ВЕРЕСНЯ

І сьогодні учнів скільки й учора. Не було цього року такого дощу, як сьогодні. Просто заливний. Ріки води неслись по низах.

Перед дощем «таємно» – вірніше без дозволу забили кабана. Открыто внесли в хату. В цьому менше буде підозріння. Кабанчик ситенький біля 100 кг. його було. Пальців у три сала на спині. Нічого аби вдалося тільки ззісти. Позичив колії 905 хунтів м'яса.

3 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні учнів у мене було лише три. Весь день ішов дощ. Здав у кооперацію жолудів 6 кг по 1 крб 50 коп одержав горілки на їх.

4 ВЕРЕСНЯ

Після дощу відчутно похолодало. Весь день було хмарно. Було збирався іти в Чехів, та боявся дощу. Вечером залив горілкою старосту і інспектора заготівель, щоб мовчали за таємний забій кабана.

5 ВЕРЕСНЯ

Поснідавши пішов в Ново-Аврамівку. Чомусь мав я таке відчуття, що зустріну Петра. Так і вийшло. Уже підходячи до Подола в Ново-Аврамівці зустрів Петра з підводою. З ним їхала Галя (сестра моя) і Ліда (дочка Петра). Прийшлося вертатися. Дома погостили. Роздобули те чого йому було треба: дубків на діжечку і на лутки, кори дубової і пізно вечером поїхали вони від мене.

6 ВЕРЕСНЯ

Нічого сьогодні важного не проізошло. Весь день копали картоплю. Правда я зробив 2 уроки, бо мало було учнів і потім пішов копати.

7 ВЕРЕСНЯ

Ранком таки холодно, але дньом сонечко гріє не плохо. Сьогодні перевезли додому возиком гарбузи з грядки.

8 ВЕРЕСНЯ

Був у Хоролі. Спеціально їздив за пайком.

В сьогоднішньому номері газети для німців нічого потішного не написано. Весь час знаходяться в оборонних боях. Тікають з України.

9 ВЕРЕСНЯ

В полі на огороді копали картоплю. Учнів до мене з'явилося лише один. Відправив додому. Рішив і до батьків не ходити бо бачу краї підходять. Картоплю перевезти вдалося підводою. Вечером з одним товаришем гуляли з Миколою Н.

10 ВЕРЕСНЯ

Справи німців як видно на фронтах ускладнюється. Сьогодні прийшло розпорядження Верховного командування припинити сівбу і в дві зміни: дньом і ніччу вивозити хліб у Хорол. Серед населення це визвало тривогу, хоч кожен давно цього ждав іменно втечі німців. Селяни відкрито заявляють про ненависть до німців і раді, якщо гарматна канонада посилюється. Оце кілька днів вона затихла, то багато і вуха повісило. Багато, особливо проїзжаючи евакуйовані лякають чоловіків помстою більшовиків, що сидимо дома й не воюємо. Нема чого нам українцям боятися. Адже ж більшовики – люди свої: наші батьки, брати, сини, чоловіки. Правда є люди що мають провину і над ними безумовно підніметься рука Тараса Бульби.

Сьогодні в село вечером в'їхали німці. Для вергунян це було і диво і страх, бо не було стільки німців і машин ще в Вергунах. Вечером пішов дощ і попокарабкались машини на вергунівські гори. Одна була в ставку так закинуло її по грязюці.

11 ВЕРЕСНЯ

Повне село наїхало машин. Вони розквартирувались по дворах під хатами. Може якій і треба було куди їхати, та куди там весь день стюжив дощ. Учнів у школі не було і я не зацікавився. З Дунею весь день вибивали соняшники.

12 ВЕРЕСНЯ

Неділя. Думав сьогодні іти в Ново-Аврамівку, та куди там грязюка. Якби чоботи добрі, то може й пішов, ато хромові порвалися та ще й грязюка.

Сьогоднішній день сумний. Населення переночувавши очікує чогось нового, чогось тривожного. Так позавчора вигнано овець з ферми, учора жеребців, а на сьогодні є розпорядження вигнати свиней. По селу створився крик свиней: то продають поросят чи підсвинків населенню. Інші ведуть непоросних свиней, а беруть поросних. Хоч і грязюка, а по селу біганина. Це щось нагадує, коли селяни розтягали економію в революцію. Я теж заміняв свинку на поросну свинку. Дуже багато сьогодні летіло літаків на північний захід.

13 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні два роки як німці ввійшли в Хорол. Був і я сьогодні в Хоролі. Думав побачити як німці будуть святкувати цю дату. Аж вони її святкують за роботою підмазуючи п'ятки. Великий рух машин в Хоролі. З усього видно, що відступають.

Сьогоднішнім числом вийшла газета. Але нічого там особливо нема. Правда офіційно оголошено що ідуть бої біля Конотопа і на Десні. Понорницький район безумовно вже зайнятий. Сталіно повідомляється, що евакуйований.

Одержав сьогодні розпорядження закрити школу, для засипки їх зерном. Смішно тільки. Секретно прийшло розпорядження в с/у щоб завтра прислали списки бажаючих евакуйоватися. В село в'їхав обоз.

14 ВЕРЕСНЯ

До обіду з Дунею копали на полі за конторою картоплю. З обіду поручено мені видавати пайок за вересень зерном по 12 кг на дорослого жита і по 6 кг ячменю на дітей. Крім жита усього на працездатного добавочно по 13 кг пшениці.

Сьогодні на північ сильно гуркало. Самольоти безперервно туди пуринали, а вечером там десь горіло. Сьогодні через Вергуни йшли з Диканьки втікачі. Вони розповідають що німці висилають з сіл все населення і що це вони йдуть шукати своїх сімей. Сумно становиться, якщо подумаєш до якого жаху приводить війна. Сьогодні погода була сонячна. Учнів відпустили. Школу закрили.

15 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні був зайнятий видачею пайка. Населення поспішає, щоб як скоріше його одержати. Кожен відчуває що на ниточці держиться німецька влада, що ось-ось увірветься. Населення сильно ними не довольне, за їх проделки в Вергунах, вони не питаючись беруть гуси, кури, на ставку стріляють качок. Сьогодні в громдворі взяло 50 кг меду. Вечером було розпорядження, що мед з страхфону по 3 кг від вуліка здали, а остачу розподілити на трудодні. Є розпорядження, щоб завтра вивели лошат, 40 штук худоби, 24 шт свиней, половину возів і коней.

Надходять страшні дні. Вечером пішов на всю ніч дощ. Північ, північний схід, північний захід горять.

16 ВЕРЕСНЯ

Я до сьогоднішнього дня не падав в паніку, а сьогодні та трохи й мене почало брати. Не всім балачкам я йму віри, але дечого багато є й правди. Не вірилось щоб німці палили стіжки. А сьогодні палять. На стацічанському, княжо-луцькому, слобідському полях горять скирди. О! яке варварство! Те що пролите потом селянина, натружене мозолями тепер ... палять. Визивають голод. Що на фронті приносить кров, каліцтво, смерть, а тепер тут визивають голод, холод, сльози. Все! А де ваша жалість до дітей і стариків!

День ще випав пасмурний і туманний що ще більшу пригніченість і сум навіває на населення. Люди ходять, чуть сновигають ногами, інший навіть забуває куди він іде і за чим. Інший ладний-би зараз же крізь землю провалитися щоб не бачити насуваючого лиха. Разом з туманом і димом ніч всосала Вергуни в дивній спокій. Бути бурі після затишшя.

17 ВЕРЕСНЯ

Пишу щоденника фактично 18 вересня, коли часова стрілка підходила до 2^x годин ночі. Заставило мене писати в таку пізню ніч лихо, що насунулось на людей. Горить нещасна Україна. Палять її утікаючі німці. Село окутано димом. Дихати становиться важко. Горять скирди на полях. Горить село Слобідка.

Офіційно об'явлено, що горіти завтра Вергунам. Німцем об'явлено, читав своїми очима, що завтра населення Вергунів вибралось з села в Хорол, а потім на Кременчуг. Який ужас: жінки голосять, інші чоловіки падали в обморок. Настрій серед населення, гіршому вже й не бути.

Та мало хто думає виїзжати. Кожний ховає своє добро по погребях, закопує в землю. Я також рішив не виїзжати. Завтра копаю бліндаж, де б пересидіти

фронтові дні. А що зімною німці зроблять, невже заберуть! Де дітися! Що робити. Ось вечер. О яке нещастя впало на голови людей! Он увесь схід, південний схід, а згодя і всі сторони заревом взялись! Горить Слобідка, горять Петрівці, горять Ковалі! Горить моє рідне село Ново-Аврамівка! Горить моя нещасна Україна!

О моя рідна ненько! Мої брати і сестро! Що в вас там твориться? Я наблюдаю з школи за лихом, що вас спіткало, зціпивши зуби, міцно стиснув кулак: хочу помсти! Сьогодні бачу ваше страждання, яке буде мабуть моїм стражданням завтра. Любі мої діти! Яка смута окутала Україну. В якій нещасний період ви живете. Я не знаю що зімною буде через годину, навіть через хвилину, можливо, що я загину, то вирости читайте про ці дні Смути і найдіть виновного й помститься над ним, щоб не задаром проливались сльози, позбувшись халупи своєї.

Більшенька Валя та уже поміає і інколи починала плакати. Я її всяк заспокоював. Меншенька Ніна, то та наче нічого й не трапилось. Ось кінчаю писати ці строчки у цей страшний вечер. Кілька разів виходив надвір. Пожежі добавилися ще в кількох місцях. Кругом горіло, на всіх чотирьох сторонах. Сьогодні підпалено Новачих підпалено там і церкву. Розповідають очевидці, що учора один німець палив копи, підбігають чи до кожної копи з палаючим снопом. Весь вечер сьогодні радянські літаки бомбили шляхи відступу. Вечером ми з Дунею в погреб повиносили зерно і деяке майно.

18 ВЕРЕСНЯ

Мало сю ніч спав. Схопився також рано. Адже сьогодні кульмінаційний день настоящего періоду: сьогодні будуть узурпати, прокляті народом німці палити село. Всю ніч народ не спав. Багато з чоловіків зникло в ліс, переховуючись від примусової мобілізації німцями. Я залишився дома, бо багато дечого ще не зроблено, треба було приховати деяке майно в погреб, закопати лантух пшениці. Не раз сусід Бирючок сповіщав що: «німці ідуть», або: «тікай, бо німці мобілізують мужчин». Я тоді поскорій ховався, а носячи в погреб майно шкандибав на одну ногу, наче б то я інвалід. Годин у сім, німці, що були розквартировані в Вергунах виїхали на вигін біля школи. І ось годин у вісім безжалісно німці палять скирди. Перша загорілась скирда на вигоні. Незабаром огонь охопив майже всі скирди. О проклята німчуро! Коли б тільки можна було на місці злочину застрелив би проклятого ката народного.

О, прокляття! Школа горить. Її облили бензином зсередини і підпалили. Горить краса і гордість Вергунів. Народ кинувся до хліба і почав його тягти хто скільки хотів, почали з гречки, потім пшеницю і жито. Я перший з чоловіків прибіг до школи. Інші говорять що там підложені міни. Але я спішу спасти хімічний і фізичний кабінети. Допомогли мені в цьому ще кілька чоловіків, що підбігли і жінки. Але яка підлість. Тут спасаєш майно з під огню, виносиш його, а діти й жінки розтягують його. Нема того щоб допомогти. Коли б були чоловіки можна було б і потушити школу. Та де там. Якщо хто й був, то поспішали брати пшеницю, а потім коли їх і зібралось чимало, то горіла криша, а їх не допросишся не то тушити, а й перенести шкільне майно в бувшу сільуправу. Ніколи не ожидав такого від населення Вергунів. Правда це відноситься не до всіх. Була пізня ніч, а

школа все горить. Мимовільно сльози появляються на очі, дивлячись як горить народне достояннє.

19 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні неділя. Ранком все населення вертілось в селі, очікуючи дорогих гостей. Дехто говорить, що червоноармійська розвідка була вже в селі. Один з хлопців (що повернувся), що ганяв свині, утік. Він розповідає що бачив червоних танки і бронемашини. Дньом сьогодні через Вергуни проходили червоноармійці. Вони такі ж як і 41 року. Правда в погонах. Майже все населення вийшло зустрічат. Жінки виходили й виносили – хто молоко, хто кавуни, хто сала, яблук чи що друге. Вечером були в сільбуді збори, проводив один червоноармієць, якийсь старшина. Він давав висловлення партизанам Нітченку і Булаві. Мені було поручено прочитати повідомлення Радянського інформбюро від 15 вересня. В цьому повідомленні говориться про звільнення Ніжина. Це вже на підступах до Києва, Решетилівки, Білоцерківська і ряд інших міст і сіл. Сьогодні населення села проявило активність в відновленні радянської влади. Це говорить загальне піднесення населення, букети квіток, які полетіли на сцену, виступавшому старшині, пожвавлені розмови.

Між іншим помічаю, що мені поручили зачитати інформбюро повідомлення з метою прослідкувати як я реагуватиму на це поручення. Сьогодні в вергунівському лісі невідомо ким убито двох червоноармійців і одного ранено. Багато вергунян переховуються в лісі й виловлюють добровольців німецьких.

20 ВЕРЕСНЯ

Не забуду учорашню зустріч населення з червоноармійцями. Плакало населення, коли появились перші довгожданні і сказали: «Здрастуйте, товариші». Навіть на зборах в сільбуді багато присутніх плакало. Сприводу цього скажу, що в глибині душі не зачерствіла любов до батьківщини за два роки фашистського поневолення. Молодь тут працювала не плохо. Один через одного вели роботу по ненависті до фашизму й любов до радянської влади. І ось тепер молодь озброюється. Коли б була достатньо зброї все населення взяло зброю, щоб допомогти Червоній Армії. Тепер на вулицях ходять численні добровільці з автоматами. Не слова, а факти показали хто був і є поневолювачем українців і хто є настоящим визволителем від світового зла – фашизму.

21 ВЕРЕСНЯ

Особенно сьогодні ішли сильні бої чути безперервні вибухи на всій південній стороні.

22 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні стало відомо, що на завтра на 8 год ранку всім чоловікам з'явиться для мобілізації в Ромодан. Я поспішаю хоч сходити в Ново-Аврамівку побачитися з рідними, а то може й не побачимося.

Там багато нового багато згоріло хат. Вербин зовсім згорів. Все населення переховувалося в болоті.

23 ВЕРЕСНЯ

І так сьогодні мобілізація. Рано встав і пішов в Вергуни. Треба бути на 8 годин там. Ось і Вергуни. Народ збирався біля сільради.

Багато треба ще зробити діла та ніколи. Хоч і рвеса на фронт, а жалко покидати сім'ю, особливо дітей. Валя наче почувала що нам розлучалася. Останній час все жалує мене й цілує. Прощайте, бо війна може й не побачимося.

***

Дунав, що розірву цей день, аж вийшло що прийшлося дописувати тут. В дорозі нас таки добре дощ намочив. В Новачисі підвода повернула і ми ішли пішки. Холодно. Я йшов босяка, бо драні чоботи. Вечером на станції тушили вугілля. Там і підсушились.

24 ВЕРЕСНЯ

До пізна учора вечером працювали. Коли прибули на місце, то девкого в сумках повибирано, до чого паршива поведінка своїх же односельчан.

Сьогодні проходила поверхова комісія. Мене відпущено до особого розпорядження як учителя-спеціаліста. Всього з негодними відпущено чоловік 76.

Кілька слів за Ромодан. Всі станціонні приміщення зірвані чи спалені німцями; такого як ларьок і то не змогли обминути варвари. Багато від пожежі потерпіло й населення. На полях валяється численна кількість снарядів, гранат, патронів та іншого воєнного знаряддя. Розбиті пушки, спалені десятки машин говорило за поспішність втечі німців.

Вечером з червоноармійцями з приводу мого повороту зрядно випили. В дечім підозрів Дуню і дав доброї [...] ¹⁴

25 ВЕРЕСНЯ

Нічого сьогодні не робив після вчорашнього повернення. Дістав сьогодні телячу кожу до вичинки. Якщо не буде мене, то для сім'ї потрібно ж буде обуви.

26 ВЕРЕСНЯ

Сьогодні ходив в Ново-Аврамівку, думав щоб повернутися на обід, але не вийшло: по всяких причинах задержався. Нічого і в Новій немає нового. Ожидають в скорому мобілізації.

27 ВЕРЕСНЯ

Прошли слухи, що післязавтрього вергунянам явитися на комісію. З приводу себе думаю піти завтра в Хорол, щоб поговорити за роботу. Важив сьогодні пшеницю біля молотарки. Читав сьогодні другий номер Соц. Хорольщини.

28 ВЕРЕСНЯ

З молочної підводою їздив сьогодні в Хорол. Нічого я там не добився. Ніяких призначень ще учителям не дають, невідомо чи й взагалі даватимуть сьогодні, завтра. Яку жахливу картину має Хорол. Є за що мститися німцю. В'їзжаючи в Хорол одні пожарища з одної й другої сторони дороги. Тут злодійська рука не пощадила й хат. Не перечислиш скільки їх згоріло. Що до центру, то там жодний будинок не вцілів, всі попалені. Ні один з парових млинів не залишився. Взагалі якщо чуть путній будинок то спалений. Населення довольне, що все

---

¹⁴ Слово вирване внизу сторінки

відновлюється радянське в тім числі й закони. Так молока виносить не 750 літрів, а 130, м'яса тільки 32 кг.

29 ВЕРЕСНЯ

Рано я сьогодні встав. Багато треба зробити роботи до відправки на Хорол. Дуня рано встала, витопила й напекла хліба, а потім привезли картоплі з грядки. Зробивши ще дещо вирушили з Вергунів в Хорол на комісію, та відти нас усіх відправили додому поскільки Вергуни призов пройшли в Ромодані. Учителям поки що броні не дають. Здивувала заява Буймола на мене, що я ніби видав 26 більшовиків, що були постріляні весною 1942. Яка чепуха. Достатньо для оправдання те що я прибув в район осінню 1942 р. До чого глупий Буймоло! Зажди я докажу хто я. Після цього ти вартий хіба половій тряпці.

30 ВЕРЕСНЯ

Думав сьогодні бути в Хоролі сприводу заяви Буймола, та облишив на інший день. Сьогодні Дуні помагав убирати картоплю. Закінчили копати кілька днів стоїть тепла погода.

1 ЖОВТНЯ

Знаю, що не надовго позавчора нас відправили з комісії, а тому приходиться поспішати убирати городину і приховувати її. Так сьогодні прийшлося закопати картоплю в ямку. Це Дуні казалось найтяжчим, а тому вона була рада. Адже картоплі лад дано. Картоплі в цьому році не мало. Чи і вбереш у 4 тонни.

Зараз стоять чудові осінні теплі дні, або як інаше кажуть бабине літо. День сьогоднішній і останні дні вересня це дні коли проходить масова мобілізація чоловічого населення народження з 1893 по 1926 роки включно. Мені приходилося наблюдать за відправкою їх в армію. Нема того що було при відправці вербованих в Германію коли доходило що в обморок падали матері, або й самі вербовані. Тепер же зовсім інше. Безумовно жалко розставатися з сім'єю, можливо, що й не бачиться багатьом, а тому сльози обійми. Та це лише на хвилини. Тільки но розлучились як серед чоловіків веселі жарти, регіт, пісні, а жінки гордо дивились в слід зникаючим колонам. Вони були горді, як і самі чоловіки, що нарешті настала та хвилинка відплати фашистам за їх знуцання над українцем, з приниженням його честі, за ті варварські винищення сіл і людей, що залишає на своєму шляху втечі.

Тисячі, десятки тисяч проходить мобілізованих в маршових колонах через Хорол. Стільки ж кипить сердець лютої ненависті до фашизму. Нема тепер в цих радянських людей 1941 року, які думали про землю, яку обіцяли німці наділити. Знає тепер кожен як німець наділяв землю. Не мало одержали землі на вічне користування в два квадратних метри.

2 ЖОВТНЯ

Сьогодні субота. Була газета «Соціалістична Хорольщина» № 4. Передплатив і я на цей місяць. Які звірства фашизму в селі Липнях¹⁵. Писати цього тут не буду, бо багато. Проклеюю до цієї сторінки саму газетну статтю. Мені іще наче

¹⁵ У с. Великі Липняги Полтавської області з 19 по 23 вересня 1943 р. військова частина "СС-63" розстріляла, спалила і закатувала 125 дітей, понад 200 жінок і стариків.

сон сниться, що знову радянська влада наша рідна, так нами любима влада!

Сьогодні написав листа в Авдієвську сільраду, щоб вислали справку хто я, бо є люди, що дивляться на мене з недовір'ям, можливо що погане підозрівають в мені. Та хай тільки одержу справку. Всі підозріння розвіються. Адже я біжав з Чернігівщини сюди, побоюючись бути розстріляним, адже я був кандидат ВКП(б)¹⁶, депутат сільради, директор середньої школи, комсомолец, тесть, свояк і шурик розстріляні німцями і таке інше. Вся моя трудова, громадська і політична діяльність там в Авдієвці про що жодна людина тут не знає. Попробуй тепер тут доказати хто ти й що ти, тим більше будучи учителем при німцях.

А учителювати я пішов свідомо з такою доктриною: краще виховання дітей учителю радянському, ніж продажній шкурі. Адже радянський учитель хоч і не виховуватиме в комуністичному дусі, то й обминатиме постанови про виховання пошани й поваги до фашизму. Ні один учень від мене не чув похвали фашизму, чи то Гітлера, чи ще якогось урода, так як не чув гудив радянську владу, чи комуністичну партію її вождя Йосипа Сталіна.

Так відкрито писати на своїх сторінках щоденника раніше я не міг писати, бо боявся що всякими шляхами він міг потрапити в гестапо. Тепер же коли з гестапо залишилось лише кака, пишу від щирого серця.

3 ЖОВТНЯ

Був у Хоролі. Туди їхав, а назад ішов пішки. Носив в РВНО заяву про прийом мене на роботу. Зав. Відділом освіти обіцяє мене призначити на роботу. Поки що невідомо куди.

Так хотілося сьогодні побачити брата Петра, та так і не вдалося. Рано їх відправили з Хорола кудись на захід. Посилаю тобі вслід! Бажаю щастя і скорого повернення додому, перемігши ворога. Думаю що і я тебе незабаром дожену.

4 ЖОВТНЯ

Спішу убирати грядку. Сьогодні рубав кукурудзище. Завтра думка перевезти в сарай. Спішу все робити, бо говорять, що скоро буде мобілізація тих що оставлені до особого. Вже в Хоролі встановлюється воєнкомат. Ще тільки вчора приїхав начальник воєнкомату. Сам він Вергунівський. Ще й молодий.

5 ЖОВТНЯ

Майже весь день був зайнятий на уборці огороду і возив кукурудзище аби щоб хоч коли піду в армію, то щоб хоч менше думав про дім, що те й те не зроблене. Є слухи, що 9 жовтня буде комісія для тих, що відправлені до особого, розпорядження. Очевідно цей раз мене візьмуть, поскільки броні ще нікому з учителів не давали. Хіба може тепер, що воєнкомат призиває, то будуть бронірувати спеціалістів. А тут ще й те, що не працюють ще школи, та не укомплектовано ще школи штатами. Коли б оце працював, то знав би, що про тебе говорять. А тепер і говорити про це нічого.

Але воювати комусь треба. Досить і того що посиділи два роки. Українці

---

¹⁶ Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

мусять відплатитися за двохрічне поневолення і за ті сліди, що залишив за собою фашизм.

Надворі стоїть чудова погода: сонячна і тепла.

6 ЖОВТНЯ

Думав бути сьогодні в Хоролі по справі мого призначення на роботу, та облишив на завтра, а потім облишав на післязавтрього, бо завтра думаю бути в Ново-Аврамівці, адже післязавтрашнього є повістка з'явитися на комісію в Хорольський воєнкомат, захопивши з собою документи і на десять днів харчів, а тут саме й муки немає. Просив було голови колгоспу, щоб змолотити. Та де там каже, що масла немає і хто приносить його, тому й меле. Але нема доброго допуряки, щоб виновному гарячих усипать за те що так мелють. Хто на рік запасся, а хто й зернину не змолот. Прийшлося сьогодні іти й молоти на жорна. Хіба ж мало треба хліба. Аж на десять день.

Всі сьогодні так ждали газети «Соціалістична Харольщина» щоб читати зведення інформбюро. Але про зведення нічого там немає. Цікава стаття про старосту Шишаківської сільуправи. Його серед руїн с. Ленківців, де було 500 дворів, а залишилося тільки 40 і серед трупів мирного населення було повішено.

7 ЖОВТНЯ

Вичерпалось моє фіолетове чорнило приходиться писати червоним.

Сьогодні я думав за всяку ціну побувати в Новій-Аврамівці. А от і не вдалося. Ще ранком як пішов було у млин, щоб змолотити і так молот цілий день майже. Ні як не сподобалась мені організація молоття. Я б молот лише тим хто йде завтра на комісію. Адже треба приготувати харчів днів на десять. В обідню пору прийшов брат Микола відвідати, то й зовсім тоді облишив іти в Ново-Аврамівку. До смерку робота знайшлася, то дров напиляли та нарубали, чи що інше. До сапожника пішов було за чобітьми які союзились. Дорогий тільки він. Взяв за роботу 500 крб ще й за ті чобітки, що Валі буде ремонтувати. Набігався вже за день перед комісією, що й ніг не почуваєш під собою.

А погода стоїть чудова. Надзвичайно тепла. Дні випали сонячні й тихі. Осінь сприяє уборці.

8 ЖОВТНЯ

Сьогодні нарешті комісія. Розриваю день на дві частини. Другу частину запишу в фронтівому щоденнику. Ранком в кругу сім'ї добре поснідали з бутилкою. Одно що напишу можливо що й не повернуся.

Оставляю Вам мої діти щоденника. Читайте як я жив що творив.

Прощайте! А ти Дуня живи як сама знаєш. Багато дечого не зроблено, а всього не переробиш. Будь вірна, а за мене будь певна.

Знову повернувся сьогодні додому. Призовна комісія признала мене годним в стройову. Довго мене питали, думали очевидно відпустити і коли б голова сільради хоч слово за мене сказав, то відпустили б. Останню нічку ще посплю дома, а потім може й не прийдеться більше. Валі ще казку розказав.

В данной публикации впервые обнародован следующий и последний отрывок дневника сельского учителя Браженка Д.З. времен Второй мировой войны. В предисловии материалы этого отрывка сопоставлены с другими источниками и данными научной литературы, обращается внимание на проблемы экономической эксплуатации оккупантами украинского села, принудительного вывоза жителей сел на работы в Германию, состояния сельских школ во время оккупации, состояния населения во время отступления оккупантов.

Ключевые слова: дневник, немецкая оккупация, повседневная жизнь крестьян, сельская школа, принудительный вывоз, отступление оккупантов.

The article first brings into the light the next and the last fragment of a rural teacher's diary Brazhenko D. Z. World War II period. In the pretext the materials of this fragment are confronted with the others sources and data of the scientific literature, the problems of the economic exploitation by the invaders of the Ukrainian village, the forced removal of villagers for the labor to Germany, the state of rural schools during occupation, the state of villagers during the retreat of the invaders are paid attention to.

Key words: diary, German occupation, peasants' everyday life, rural school, forced removal, retreat of the invaders .